Pl. 2. 1. Șanț la granița așezării (Af63); 2. Șanț la granița așezării (Afl); 3. Fântână (Af8); 4. Fântână (Af6); 5. Structură de stâlp (Af30); 6. Structură de stâlp (Af20).

pl. 3. Descoperiri din Jaszbereny-Almasi-tanya (fotografii: K. Kozma, desene: Z. Almasi și PF Kovacs).

Pl. 4. Descoperiri de la Jaszbereny-Almdsi-tanya (desene: Z. Almasi și PF Kovacs).

Planșa 1. 1. Amplasarea Jaszsagului în Ungaria (Accesat: 14.03.2016 sursă https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hu/thumb/b/bl/Jazygia.GIF/300px-Jazygia.GIF); 2. Hidrografie reconstituită a Jaszsagului
(după Fodor 1942); 3. Situri din epoca fierului târziu în zona Jaszsag (nr. 27 este Jaszbereny-Almdsi-tanya).

Planșa 2.1. Șanț la limita așezării (Af63); 2. Șanț la limita așezării
(Afl); 3. Fântână (Af8); 4. Fântână (Af6); 5. Structură de stâlp (Af30); 6. Structură de stâlp (Af20).

16 17 18 19

20

Planșa 3. Descoperiri din Jaszbereny-Almasi-tanya (fotografii: K. Kozma, desene: Z. Almasi și PF Kovacs).

Planșa 4. Descoperiri de la Aszbereny-Almdsi-tanya (desene: Z. Almasi și P. E Kovacs).

Tipologie și cronologie:
primul orizont La tene din regiunea Tisei Superioare

Katalin ALMÄSSY

Mestske Muzeum v Celakovicich, Celäkovice, Cehia almassyk@gmail.com

Cuvinte cheie: regiunea Tisa Superioară, tipologie, orizont de descoperire LTB1-B2, microregiune, asociații de descoperire

Prezentul studiu se concentrează pe cele mai vechi ansambluri de descoperiri arheologice din regiunea Tisei Superioare, bazându-se pe tipo-cronologia lor. Această idee poate părea depășită, însă, deși trebuie să abordăm teritoriul în cauză din acest punct de vedere, acesta nu dispune de un sistem care să cuprindă întreaga perioadă La Tene. Cercetările regionale care se desfășoară în întreaga Europă dovedesc că mișcările celtice, care au inspirat răspândirea culturii materiale pe un teritoriu vast, au generat impacturi reciproce asupra comunităților locale în moduri diferite, în diferite regiuni. De aceea, trebuie să comparăm presupunerile făcute luând în considerare teritorii extinse și, în unele cazuri, să le corectăm în funcție de materialul local. Scopul nostru nu este de a data anumite obiecte, ci de a investiga ansambluri de descoperiri sincrone - parte a unor situri. Pe baza acestora și a sistemelor locale, vom putea compara dezvoltarea regiunilor vecine și a celor mai îndepărtate și să evidențiem diferențele dintre anumite microregiuni.

În special datorită lucrărilor lui MB Hellebrandt și J. Nemeti din a doua jumătate a secolului al XX-lea, investigațiile arheologice ale acestei regiuni geografice și cercetările din epoca fierului au fost mai mult sau mai puțin continue. Avem la dispoziție un cimitir cu un număr adecvat de morminte (Piscolt), ale cărui date pot fi coroborate cu cele obținute din siturile mai mici cercetate în zonă.

În ceea ce privește cele mai vechi morminte din regiunea Tisei Superioare (LT Bl, mijlocul/a doua treime a secolului al IV-lea î.Hr.), ca prim pas, cimitirul Piscolt ar trebui examinat și comparat cu materialul din întregul teritoriu.

În prima sa publicație, Nemeti (1988) a enumerat în acest grup următoarele morminte: 2, 9, 28, 31, 34, 36, 37, 120, 125, 134, 138, 139, 140-142, 166, 178, 179, 180, 187, 191, 198, 199, 202, 203, 206, apoi a restrâns oarecum această listă în analiza sa finală la mormintele 2, 9, 28, 31, 34, 36, 37, 120, 125, 134, 140-142, 166, 179, 180, 199, 202 și 206 (Nemeti 1993, 122). În studiul său care conține publicarea materialului, el a definit primul orizont ca LT Bl conform sistemului cronologic Krämers și l-a datat în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. (Nemeti 1988, 72). Aceasta a devenit mai sofisticată în analiză: a împărțit materialul arheologic într-o perioadă pură LT Bl cu reminiscențe LT A și o alta care include, pe lângă LT Bl, mai multe tipuri datate în LT B2. Tipurile determinative de LT Bl sunt următoarele: fibula de tip Duhcov târziu, imitație de fibulă Certosa, brățări cu închidere cu soclu (Steckverschluss), cârlige de curea în formă de cutie și cuțite mari din fier din tradiția epocii timpurii a fierului. Ulterior, acestea sunt completate de următoarele: fibula cu tambur (Paukenfibeln), fibula de tip Münsingen târziu, brățară cu nod, brățară tip tampon, un tip de brățară goală, sabie de tip Hatvan-Boldog și proeminență de scut dreptunghiulară din două părți (Nemeti 1993, 122). VV Zirra (1997, 116) a reprezentat un prim orizont similar bazat practic pe aceleași tipuri.

Prezentul articol se concentrează asupra orizontului cel mai timpuriu al orașului Nemeti (Pl. 1-2), comparându-l prin intermediul unor tipuri de obiecte cu rezultatele recente. Din 1993, au fost publicate și analizate mai multe cimitire mari sau părţi de cimitire: în estul Austriei (Pottenbrunn: Ramsl 2002, Mannersdorf: Ramsl 2011), în Valea Ipoly (Male Kosihy: Bujna 1995) și în nordul Ungariei (Ludas: Szabo et al. 2012; Matraszolos: Almassy 2012). Din regiunea Tisei Superioare, descoperirile vechi, împreună cu siturile mari recent excavate, au fost publicate în corpusul celtic al materialelor nord-ungare (Hellebrandt 1999). Monografia cimitirului de la Sajopetri va fi publicată în cadrul unui proiect comun franco-ungar condus de M. Szabo. Un alt cimitir a fost investigat parţial de autor la Csaszarszallas (42+1 morminte). În plus, au fost publicate analize tipologico-cronologice sintetizate ale lui J. Bujna pe baza materialelor funerare slovace fără arme (fibulă: Bujna 2003, decorațiuni inelare: Bujna 2005 și curele: Bujna 2011). În zilele noastre, putem citi și interpretările lui A. Rustoiu asupra istoriei Bazinului Carpatic de Est din epoca târzie a fierului (vezi: Rustoiu 2015).

În cele ce urmează veți găsi câteva dintre tipurile tipice de obiecte din inventarele mormintelor.

O astfel de categorie de obiecte este reprezentată de cârligele de curea în formă de cutie. Pe baza elementelor formale, Bujna, care a analizat și cercetările anterioare, în special lucrările lui Stbllner și Ramsl, a determinat trei subtipuri. După seriare, el a stabilit o linie evolutivă: tipul Al a apărut în LT A, urmat de tipul A2 cu cârlige de curea mai lungi, caracteristice pentru LT Bl, și apoi de tipul A3 cu cârlige de curea mai mici, în formă de cutie, și cârlige de curea lungi, din perioada LT B1-B2 (Bujna 2011, 9-10, 20-24,127, Obr. 20). Cârlige de curea în formă de cutie au fost găsite în cinci morminte, probabil feminine, din cimitirul Mannersdorf. Piesele care au putut fi determinate aparţin tipurilor A1-A2 de către Bujna. Ramsl le-a datat în fazele LT Bla-B2a (Ramsl 2011, Abb. 76/Typentafel I, Abb. 192,194), adică au extins într-un mod minim limita cronologică superioară a cârligelor de curea. După studiul lui Bujna, a apărut publicația lui Ludas, unde s-a găsit un cârlig de curea similar. Pe lângă aceasta, Bujna nu s-a ocupat de piesa găsită în mormântul Kistokaj 20, din Valea Sajo. Aceste ansambluri extind sistemul lui Bujna, deoarece ambele înmormântări pot fi atribuite în mod fiabil perioadei LT B2. Am reușit să reconstitui obiectul de la Kistokaj din fragmentele sale (Pl. 3/1 A), ceea ce a făcut posibilă determinarea tipului său ca A2 de către Bujna. Materialul mormântului de incinerare este, de asemenea, interesant, deoarece în acesta se amestecă elemente celtice și locale: doamna purta „veșmânt celtic” (broșe, curea, brățări), dar era înzestrată cu o fusaloză (Bujna 1991, 235 menționează, de exemplu, în legătură cu cimitirul din Dubnik, că fusaloza nu este o descoperire tipică în înmormântările de la La Tene), iar mâncarea ofrandelor era pusă atât în vase de la La Tene, cât și în vase locale lucrate manual (vas mare cu mânere cu bosum și urme de rășină - în publicație menționat în mod eronat ca „chihlimbar”) - pe gâtul și fundul acestuia (Pl. 3/1; după Hellebrandt 1999, 205, pl. LXXIV/6-14). Judecând după brățările canelate de tip tampon și broșa cu decor cu mărgele la arc, aceasta poate fi datată în LT B2a. Mormântul 951 de la Ludas este datat în perioada LT B2 datorită cârligelor de curea în formă de cutie (tipul A3 de Bujna), brățării masive cu noduri (Tipul Br-D3 de Bujna) și brățărilor de gleznă cu noduri

goale, cu miez de lut, dar cu decor sculptat (Tipul Br-C2-3? de Bujna), brățărilor din fier de tip special cu aplicație de corali (Tanko-Szabo 2012, 114; Bujna 2005, 31-35, 41, Obr. 16, 22). Se pune întrebarea dacă fragmentul găsit în mormântul 1274, foarte afectat, ar fi putut fi o bucată dintr-un cârlig de curea în formă de cutie (Szabo et al. 2012, 79, pl. XLIX/6-12). Totuși, datarea mormântului poate fi identică cu cea a celeilalte înmormântări (vezi brățara cu noduri de tip Br-E2 și brățara de gleznă cu o serie de trei protubere/tipul Br-Cl? sau C4 de Bujna) sau poate puțin mai veche.

În mormântul Pișcolt au fost găsite cârlige de curea în formă de cutie, în patru morminte. Dintre acestea, materialul a trei dintre ele - 140, 141, 206 (Nemeti 1988, 54, 58, 61) - poate fi datat ca unitate în perioada LT B1, dar în mormântul 9 (Nemeti 1988, 50) a existat și o fibulă de tambur, un tip care se găsește de obicei în cimitirele slovace de vest, împreună cu fibule de fier cu butoni mari, picior alungit și arc mare, adică cu piese caracteristice perioadei LT B2 (Bujna 2003, 55, 98-99; Gebhard 1989, 77 și Abb. 23). De ce ar trebui să căutăm astfel de analogii „îndepărtate”? Deoarece din regiunea Tisei Superioare avem o singură piesă similară, din Ujdiosgyor, dar aceasta este o descoperire izolată. În catalogul său de descoperiri din Bazinul Carpatic, I. Hunyady (1944, 76) a menționat patru astfel de fibule de tambur, dintre care doar cea de la Kosd provine dintr-un mormânt, însoțită de o fibulă cu broșă legată. Recent, au fost publicate una sau două fibule de tambur similare. Cea de la Fântânele este mai aproape în spațiu, dar Rustoiu (2011, 164) a datat

 ansamblu chiar ceva mai târziu, până la începutul secolului al III-lea (schimbarea LT B2a-b). Brățara cu nod gol în formă de suliță, cu cârlig de curea și miez de lut din mai îndepărtata Remetea Mare (Timiș), este, de asemenea, ceva mai recentă (Rustoiu-Ursuțiu 2013, fig. 9B). Adică, descoperirile recente susțin datarea fibulei cu tambur în perioada LT B2.

Revenind la cârligele de curea în formă de cutie, este o observație interesantă că, în timp ce în partea de vest a Bazinului Carpatic există de obicei mai multe piese într-un singur cimitir, în părțile de est acest lucru este valabil doar pentru cimitirul Pișcolt. Poate că cimitirul din Ludas poate fi o excepție, dacă piesa fragmentară din mormântul 1274 face parte dintr-un astfel de cârlig de curea (vezi mai sus). În cursul analizei, acesta nu a fost considerat ca atare. Toate cârligele de curea de acest tip găsite aici au aparținut unor persoane îngropate fără arme (doar decedatul de la Ludas a fost determinat de antropolog ca fiind o femeie (Tanko 2012, 205), dar o caracteristică specială este că în două morminte de la Pișcolt au fost găsite și pietre de ascuțit. Pe lângă mormântul 951 de la Ludas și mormântul 9 de la Pișcolt, decedații au fost incinerați cu cenușa dispersată în mormânt. În mormântul 140 de la Pișcolt se afla un mistreț întreg, în timp ce în mormântul 141 au fost îngropate bucăți de carne de vită. Adică, judecând după elementele ritului funerar, cârligul de curea în formă de cutie ar putea aparține atât noilor veniți, cât și membrilor comunității locale (vezi mai jos).

A. Rustoiu a analizat recent în detaliu decorațiunile inelare cu socluri, aducând analogii din teritorii apropiate de Pișcolt și din regiuni îndepărtate ale Europei. Majoritatea pieselor provenite din vecinătate sunt descoperiri rătăcite. Din regiunea Tisei Superioare a făcut referire la cimitirul deja menționat de la Kistokaj și la cel de la Muhi în legătură cu câte un

mormânt din fiecare sit (Rustoiu 2005, nota de subsol 4-5). În același timp, există un mormânt de războinic la Kistokaj, în care se aflau brățări cu socluri îndoite în formă de șa și decorate cu modele sculptate de umflături, împreună cu o sabie de tip Hatvan-Boldog A2 cu capă în teacă (Pl. 3/2; după Hellebrandt 1999, 203, 211, pl. LXXIII/1-9). Acest tip de capelă a fost deja datat în perioada LT B2, de exemplu, de Nemeti atunci când a determinat orizonturile Pișcolt (în legătură cu cimitirul Ludas, vezi: Tanko-Szabo 2012, 115). Au existat, de asemenea, brățări în formă de șa cu soclu într-un mormânt de înmormântare de la Hejokeresztiir, cu o a treia brățară deschisă, cu secțiune transversală ovală, decorată cu motiv șlefuit într-un loc, opus terminalului. În imediata vecinătate a mormântului a fost găsită o broșă cu piciorul desfăcut, care probabil a aparținut mormântului (Pl. 4/1; după Hellebrandt 2006, 204, 3. păstrate 1-4, 6-10). Piciorul său, alungit în raport cu arcul, depășește orizontul broșelor Duhcov. În materialul slovac analizat de Bujna nu au existat astfel de brățări. Mai ales, acestea pot fi legate de tipurile Br-B3-B și Br-MA datate în perioada LT Bl-B2a (Bujna 2005, 24, 87-88, Obr. 8, 71). Fibula este apropiată de piesele cu buton mic, tipul Bf-Al-2 de Bujna și aparțin, de asemenea, perioadei LT Bl-B2a (Bujna 2003, 46-48, Obr. 6-7). De asemenea, este important de menționat că, în analiza sa a decorațiunilor inelare, Bujna nu a considerat închiderea cu soclu în sine ca fiind determinantă din punct de vedere cronologic. Astfel de piese continuă să apară în anumite tipuri - în principal formale. Printre versiunile simple din bronz întâlnim uneori și unele datate tot în perioada LT B2-C1 (tipul Br L3-B; Bujna 2005, 86, Obr. 67); este adevărat că aceste piese au deja o secțiune transversală ovală, în timp ce cele de la Pișcolt au secțiune rotundă. Putem presupune că decorațiunile cu soclu pot fi datate în perioada LT Bl doar în cazul în care întregul ansamblu descoperit este uniform.

În ceea ce privește cuțitele de tip Stupava, o nouă piesă/variantă cu mâner din placă a fost găsită în mormântul 4 al cimitirului Novajidrány (Pl. 4/2.2; după Hellebrandt 1997, Abb. 7/5). Nu au fost publicate descoperiri însoțitoare în raportul preliminar, ci doar informații scurte conform cărora cuțitul a fost pus lângă un porc semi-trans (Hellebrandt 1997, 71, 74). Pe lângă aceasta, găsim o nouă analogie bună în mormântul 4 al cimitirului Pottenbrunn. În analiza cuțitelor, Ramsl a afirmat din nou că acesta este unul dintre cele mai vechi tipuri de cuțite LT (Ramsl 2002, 85-86). În cazul lui Novajidrăny, singura problemă este că nu cunoaștem contextul, așa că mormântul poate fi datat la LT Bl doar condiționat.

Revenind la Pișcolt, conform cronologiei lui Nemeti, următoarele morminte includ de fapt materiale timpurii: nr. 31, 120, 125, 134, 140-142, 166, 202 și 206 (Nemeti 1993, fig. 8). La acest orizont adaug mormintele 180 și 187. În mormântul 180, o fibulă de tip Duhcov și una de tip Munsingen se aflau împreună cu un cuțit mare de fier (Nemeti 1988, fig. 9/180-1, 2, 7); iar în mormântul 187, o fibulă de tip Duhcov (?) se afla împreună.

cu o brățară simplă din bronz? (Nemeti 1988, fig. 8/187-1, 2). Ar trebui explicat cum a ajuns mormântul cu broșă de tip Munsingen în acest grup. În cimitirul din Pi$colt existau trei broșe cu decor de picior în formă de disc. Cu toate acestea, nu este posibil să le încadrăm în aceeași perioadă din cauza descoperirilor însoțitoare și a formei obiectelor. Analogii bune cu mormântul 180 pot fi găsite în mormântul dublu 10 din Mannersdorf, unde au fost găsite

și cârligele de curea în formă de cutie. Ramsl (2011, 38, 40, 239, Taf. 44-47) a datat acest mormânt în perioada LT Bib. Dar putem menționa și mormântul 116 din același cimitir, care avea o compoziție foarte similară a descoperirilor. Chiar și aici cuțitul mare este de tip similar și aparține, de asemenea, perioadei LT Bl (Ramsl 2011, 72-74, 239, Taf. 129-134). Printre mormântul 2 al cimitirului Pișcolt domină tipurile ulterioare: brățara cu nod, broșa de tobă și, în principal, cârligul de curea din fier în formă de suliță (Nemeti 1988, fig. 2/2-1, 8, 11). Același lucru se poate spune despre mormântul 36, al cărui inventar conținea o teacă de sabie de tip Hatvan-Boldog, o proeminență dreptunghiulară a scutului din două părți și un obiect și mai târziu: o broșă cu nod mare la picior (Nemeti 1988, fig. 4/10, 7,1). Datarea acestui ansamblu este deosebit de importantă, deoarece acesta este singurul mormânt de războinic cu armament complet din grupul timpuriu. Sabia și teaca se potrivesc ideal chiar și orizontului LT Bl. O bună analogie a scutului rotund cu garnituri și margine de fier provine din mormântul 14 de la Menfocsanak, un cimitir datat în principal tot în perioada LT B1 (Uzsoki 1987, 23-25, pl. XIV-XVI). O diferență fundamentală este că piesa de la Pișcolt are un capac metalic (din două părți, dreptunghiular) referindu-se la o fază de dezvoltare ulterioară. Acest lucru poate fi pus în legătură cu broșa mare cu nod deja menționată și cu fragmentul unei brățări tubulare cu nod, care atestă, de asemenea, perioada LT B2. Brățara este un „element ciudat” într-o înmormântare de războinic, fiind o decorațiune feminină tipică - poate un obiect cu utilizare secundară? Bujna (2005, 31-32, 143-145), în analiza sa tipo-cronologică detaliată a brățărilor provenite din mormintele feminine din Slovacia, a plasat acest tip (Br-C2) practic în perioada LT B2.

În tipologia sa a fibulelor, Bujna a clasificat piesele cu picior în formă de disc (tipul Bf-D de Bujna) în patru subtipuri cu o diferență cronologică izbitoare. Cele două piese de la Pi^colt reprezintă subtipurile D2 (mormântul 180) și D3 (mormântul 2), aparținând fazelor 3 (sfârșitul LT Bl) și 5 (LT B2a). Adică, tipologia lui Bujna susține datarea menționată mai sus a ansamblurilor descoperite (Bujna 2003, 53-55, 98-99). În legătură cu fibulele în formă de disc, trebuie din nou să ne referim la situl de la Novajidrany, deoarece din mormântul 7 a ieșit la iveală o fibulă timpurie (tipul Bf-Dl de Bujna) din Munsingen. Din păcate, nu cunoaștem ansamblul complet descoperit (Pl. 4/2.1; după Hellebrandt 1997, 71, 74, Abb. 7/2).

Putem presupune că din cele 185 de morminte ale cimitirului Pișcolt, 12 pot fi încadrate în LT Bl din punct de vedere tipologic (Pl. 5; Anexa 1). Toate aceste înmormântări au fost situate în grupul mai mare, nord-estic de morminte. Acestea sunt concentrate în partea mijlocie, cea mai înaltă a dunei. Cele mai caracteristice morminte (acestea sunt cele mai bogate) au fost găsite în diferite puncte ale acestei părți. Adică, un teritoriu mai mare al cimitirului a fost pus în practică în același timp. Dacă legăm mormintele bogate de un membru important al unei familii, putem sugera că ordinea cimitirului a fost determinată de grupurile de morminte familiale. Din 12 înmormântări, în 10 mormânte cenușa a fost împrăștiată în groapă, iar doar într-un mormânt mortul a fost așezat pe spate în poziție întinsă. În ultimul mormânt, mortul a fost așezat în poziție contractată, un element al ritului funerar care se referă în mod clar la tradiția populației din epoca timpurie a fierului. Această populație practica, de asemenea, diferite forme de incinerare în Munții Nord-Ungariei și în

regiunea Tisei Superioare. O altă observație legată de oasele de animale este că, din 12 morminte, carnea de vită se afla în 5 înmormântări. Conform lui I. Voros (1994, 86), aceasta este o tradiție din epoca timpurie a fierului, iar Bujna (1991, 240) a subliniat, de asemenea, raritatea sa în mormintele celtice în legătură cu cimitirul din Dubnik. Carnea de vită apare și ca obiect funerar în mormintele scitice din Transilvania (Hellebrandt 1999, 251). În același timp, făină de vită a fost găsită și în mormintele celtice, de exemplu, în opt morminte de la Mannersdorf (Ramsl 2011, 666), menționată în legătură cu similaritatea ansamblurilor descoperite. Dacă adăugăm că populația LT Bl din secolul al IV-lea î.Hr. din partea de vest a Bazinului Carpatic își îngropa morții în mare parte în poziție întinsă (de exemplu, Mannersdorf, Menfocsanak, Dubnik), se poate pune întrebarea dacă acest material descoperit ar putea fi legat de ele. Există un alt element al ritului care ne ajută să rezolvăm această întrebare: este vorba de plasarea unui porc întreg în groapă, în cazul mormintelor 31 și 140, ambele fiind incinerații neîncinse. Este un loc comun arheologic faptul că cel mai frecvent găsim oase de porc în înmormântările celtice. Sursele literare vorbesc despre cultul mistrețului, despre rolul simbolic al anumitor părți ale acestuia (în legătură cu examinarea materialului din Bazinul Carpatic, vezi: Voros 1994, 89-90). Prin urmare, nu considerăm porcul întreg (sau jumătate de) pur și simplu un bun funerar deosebit de bogat, deoarece are o semnificație mult mai serioasă. Adică, plasarea unui porc nu poate fi explicată printr-un fel de „modă” (cum este cazul obiectelor, decorațiunilor), ci doar printr-o cerere venită din lumea credințelor individuale. Astfel, judecând după acest obicei, trebuie să luăm în considerare și prezența populației celtice în grupul examinat. O perioadă lungă de timp (mai mult de o generație) este necesară pentru schimbarea ritului funerar specific celor mai arhaice elemente ale culturilor arheologice. Așadar, pe baza acestei logici, schimbarea ritului pune sub semnul întrebării intervalele de timp determinate pe baza tipologiei.

Raportul dintre sexe este pătratic. Cu toate acestea, a existat un singur mormânt de războinic (cu două sulițe). În același timp, ar trebui să luăm în considerare faptul că multe dintre cele mai vechi morminte erau situate la marginea teritoriului deranjat, așa că este posibil să fi existat și morminte de războinic mai vechi printre cele demolate. Dacă analizăm ansamblurile, indivizii din mormintele 31, 120, 125, 140, 142, 180 și 206 pot fi considerați „celtici” din majoritatea aspectelor, cu ideea că carnea de vită în mormânt nu este o specialitate locală strict vorbind (vezi mai sus). Această specialitate a cimitirului Mannersdorf și a ansamblurilor similare se poate referi la fundalul/originea noului element din Pi^colt. Obiectele cu caracter La Tene din restul ansamblurilor din primul orizont pot fi părți ale unei rochii sau decorațiuni „cadou”. Cel mai expresiv exemplu este femeia înmormântată în poziție contractată din mormântul 202, toate elementele costumului acesteia fiind de caracter La Tene.

Nu există numeroase ansambluri de vârstă similară în alte situri din teritoriul examinat (Fig. 1). Ca exemplu, mă pot referi la cele două morminte deja menționate, de la Muhi și Kistokaj. În mormântul Muhi (mormântul 25), pe lângă fibulele de tip Duhcov legate cu un lanț, s-au găsit o mică tore de tip tampon, brățări simple cu soclu, brățări simple cu decor sculptat la gleznă și brățări din fier. Este deosebit de interesant faptul că au existat și obiecte Cauri și Cochlea, care aparțin patrimoniului populației din epoca scitică (Pl. 6; după

Hellebrandt 1999, pl. LXXVIII/5-16). Din mormântul 6 de la Kistokaj a fost găsit doar un fragment nedeterminat de inel cu soclu, cu un bol lucrat manual, care reflectă tradițiile din epoca fierului timpuriu (Hellebrandt 1999, pl. LXXII/16-18). Aici trebuie să menționăm din nou partea cimitirului de la Novajidrany, care conține 18 morminte, cu rezerva menționată mai sus, că deocamdată cunoaștem doar anumite obiecte timpurii, dar nu și ansambluri de descoperiri arheologice. Ansambluri de descoperiri timpurii lipsesc și pe teritoriul mărginit de malul stâng al Tisei și Szamosului, sau în Transcarpatia (Kobal 1996).

Fig. 1. Cimitire cu materiale timpurii în Regiunea Tisei Superioare; 1. teritoriul județului Szabolcs-Szatmâr-Bereg care prezintă condiții premergătoare reglementării Tisei.

În ultima sa lucrare sintetică, care tratează Epoca târzie a fierului din Bazinul Carpatic, Szabó a adoptat o poziție prudentă în ceea ce privește „latenizarea" teritoriului de la est de Dunăre: în al treilea sfert al secolului al IV-lea î.Hr. [adică în perioada LT Bl - KA], paralel cu ocupația celtică a sud-vestului Slovaciei, „putem observa expansiunea" culturii La Tene la marginea nordică a Marii Câmpii Maghiare îndreptată spre România și de-a lungul Dunării către regiunea Novi Sad și Serbia. Ocupația estică este atestată de un lanț de situri, printre care Vác-Kavicsbánya, Kosd, Muhi-Kocsmadomb etc. ... Pi§colt ... Beigrád-Karaburma ... Pecine ..." (Szabó 2005, 23). Totuși, ceva mai târziu, el a plasat „expansiunea estică a grupurilor celtice" deja la sfârșitul secolului al IV-lea, adică în perioada LT B2, subliniind că a fost un „proces pașnic de colonizare" (Szabó 2005, 41). Într-o scurtă lucrare ulterioară de rezumat, el a subliniat doar sfârșitul secolului al IV-lea, iar în lucrarea sa recentă din 2014 a scris doar despre o „perioadă de tranziție între perioadele LT Bl și LT B2 ... aproximativ a doua jumătate a secolului al IV-lea (Szabó 2006, 4-6; Szabó 2014, 30).

Rustoiu a revenit de mai multe ori asupra chestiunii începutului epocii târzii a fierului în Bazinul Carpatic. În 2005, el a datat „prima colonizare a râurilor carpatice" la sfârșitul LT Bl-LT B2, ultimul sfert al secolului al IV-lea î.Hr. (Rustoiu 2005, 64). Și-a bazat presupunerea pe examinarea parțială a obiectelor, parțial a surselor literare. Din lista lui Németis, a analizat în detaliu inelele cu soclu și fibulele de tip Duhcov. În legătură cu mormintele timpurii în general, el a examinat brățările simple, deschise, din bronz, cu terminale lărgite, ca obiecte provenind tot din contextul LT Bl-LT B2. Bujna a datat aceste decorațiuni într-un mod similar (tipurile Br-Al-4 și B5) în lucrarea sa deja citată (rezumat: Bujna 2005, Obr. 3, 8). După analiza surselor literare, Rustoiu a ajuns la concluzia că în ultimul sfert al secolului al IV-lea există deja grupuri celtice în partea estică a Bazinului Carpatic, sosite din Italia și Transdanubia (Rustoiu 2005). În 2014, a afirmat și extins această concluzie: în Pi^colt „înmormântările au început la sfârșitul LT Bl și începutul LT B2, documentând sosirea unuia dintre primele grupuri celtice la est de Dunărea mijlocie în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr.", dar, în general, a menționat aceeași perioadă în legătură cu cimitirele situate de-a lungul traseului care se întinde la marginea nordică a Marii Câmpii Maghiare (Rustoiu 2005).

147, 150). Cu toate acestea, nu există nicio explicație pe ce drum au ajuns de la râurile Sajó la râurile Ér. Pe diferitele sale hărți, el a arătat o astfel de versiune doar în partea de sud a regiunii Nyirség (recent: Rustoiu

fig. 7), dar de aici - cel puțin până în prezent - nu avem descoperiri cu vârsta corespunzătoare.

Din motive geografice fizice, în regiunea Tisei Superioare, văile râurilor au servit drept căi de circulație (în detaliu, vezi Almássy 2004, 262-263). Una dintre direcții este spre nord prin văile râurilor Sajó (Kistokaj, Muhi) și Hernád (Novajidrány) (Hellebrandt 1997, 69, 73), cealaltă se întinde de-a lungul vechiului braț al Tisei (Szebecse) (Frisnyák 1980). Pentru a continua drumul spre sud, se folosește Valea Szamos I Szamoshát. Drumul mare Panyola-(Fehér)Gyarmat-Szatomár este menționat în sursele medievale. De asemenea, avem surse care relatează despre mai multe puncte de trecere și feriboturi în Gyügye, Kocsord, Tunyogmatolcs și Szamosszeg. Tisa putea fi traversată în vecinătatea orașului Tiszakóród de astăzi (Gyarmathy 1979, 126-127). Cu toate acestea, de aici lipsesc situri timpurii, la fel ca pe teritoriul Nyirségului.

O posibilă soluție este - similară celor propuse de Szabó și Rustoiu - examinarea descoperirilor LT B2 împreună cu cele LT Bl. Cel puțin pentru că există cazuri în care

 vorbim despre diferențe de 15-20 de ani care au însemnat o generație în epoca fierului târzie (Kruta 1979, 82). Dar chiar și așa, observăm o diferență cronologică semnificativă între teritoriul mărginit de Tisa de pe malul stâng și Szamos și în mediul ansamblurilor timpurii tratate în acest articol. Descoperirile de la Tiszarad la care se face referire într-un context similar de mai multe ori (recent, Rustoiu 2015, fig. 7) sunt descoperiri rătăcite (Fig. 2), singurul lucru pe care îl aflăm din descrierea lui A. Josa este că scutul prevăzut cu o proeminență lungă, din două părți, acoperea o sabie lungă de 70,5 cm (Josa 1905, 148-151). Aceste tipuri de proeminențe de scut aparțin celui de-al doilea orizont, adică LT B2b, al cimitirului Pișcolt. Situl în sine este situat de-a lungul ramificației Sebecia-Tisa menționate mai sus, adică în zona văii râului.

Lipsa unor situri timpurii sporadice poate fi explicată prin situația reală a cercetării. Cu toate acestea, din acest punct de vedere există și o diferență între teritoriile „goale” (vezi Nyirseg și vecinătatea sa largă sau Transcarpatia). În primul caz, datorită succesiunii reciproce a lui Josa și a directorilor de muzee - arheologi, precum și a rețelei muzeale înființate din anii 1960 și care acoperă întreaga zonă, cercetările arheologice au continuat începând cu secolul al XIX-lea. Din anii 1990 au fost efectuate mai multe serii de săpături preventive de salvare, legate de investiții mari, identificând un număr mare de noi situri. În regiunea Transcarpatia, începuturile au fost la fel de bune datorită activității lui T. Lehoczky, similară cu munca lui Josa. Din păcate, situația s-a deteriorat după moartea lui Lehoczky, iar investițiile mari nu au sprijinit nici arheologia. Adică, pe acest ultim teritoriu pare probabil ca noi situri să ateste utilizarea rutelor de-a lungul văilor râurilor la începutul epocii târzii a fierului.

Există un alt aspect care susține latenizarea „târzie” a Nyirsegului și a mediului său. Aceasta este relația dintre nou-veniți și populația indigenă. În materialul de la Kistokaj, Muhi și Pişcolt, amestecul acestor două elemente este bine urmărit încă de la început. Cu toate acestea, de pe malul stâng al Tisei găsim mai multe exemple pentru același fenomen din perioada LT Cl. Adică, pe acest ultim teritoriu, utilizarea în comun a cimitirelor de către aceste două grupuri etnice a început mai târziu, arătând evident că situația este aceeași și în cazul conviețuirii. Ca motiv, putem sugera că densitatea populației era în mod expres ridicată înainte de apariția celților, așa cum este atestat de noi săpături la scară largă (în detaliu: Almassy 2010, 15-16).

În concluzie, se poate presupune că, din punct de vedere tipologic, putem separa un orizont de descoperiri din LT Bl, secolul al IV-lea î.Hr., pe care îl putem identifica în materialul mai multor cimitire. Pe baza a 12 înmormântări de la Pi^colt, obiecte funerare din porc complet și semiporc, putem lega aceste descoperiri de celți. Cu toate acestea, obținem un rezultat mai autentic din punct de vedere istoric dacă analizăm acest strat timpuriu împreună cu următorul orizont tipologic, care ar extinde semnificativ materialul nostru. Examinarea pur tipologică a arătat că istoria anumitor zone din regiunea Tisei Superioare a fost diferită în epoca fierului târzie. Cu toate acestea, o discuție mai detaliată a acestui subiect ar depăși limitele prezentei lucrări.

Anexa 1

Morminte LT Bl în cimitirul Pi^colt

Abrevieri: EIA: Epoca timpurie a fierului; LT: La Tene; W: femeie; M: bărbat; I: înhumare; C: incinerare; Co: contractat.

Lista figurilor

Fig. 1. Cimitire cu materiale timpurii în regiunea Tisei Superioare; 1. teritoriul județului Szabolcs-Szatmar-Bereg care prezintă condiții premergătoare reglementării Tisei.

Fig. 2. Sabie și proeminență dreptunghiulară din două părți din Tiszarâd, probabil dintr-un mormânt.

Lista plăcilor

Pl. 1. Probabil morminte feminine cu material tipic celui mai vechi orizont al cimitirului Pi^colt.

Pl. 2. Probabil morminte bărbătești cu material tipic celui mai vechi orizont al cimitirului Pi^colt.

Pl. 3. 1. Mormântul Kistokaj-Kiiltelkek 20 (după Hellebrandt 1999, pl. LXXIV/6-14); 1A Cârligul de curea reconstruit (desen de K. Almassy); 2. Mormântul Kistokaj-Ku/te/kek 14 (după Hellebrandt 1999, pl. LXXIII/1-9).

pl. 4. Hejokereszttiir-Berecske-domb Grave S6 (după Hellebrandt 2006, 3. kep); 2. Tipuri de obiecte LT Bl din mormintele lui Novajidrany-Sdrvdr (după Hellebrandt 1997, Abb. 7).

Pl. 5. Morminte LT Bl din cimitirul Pi§colt.

pl. 6. Mormântul Muhi-Kocsmadomb 25 (după Hellebrandt 1999, pl. LXXVIII/5-16).

Planșa 1. Probabil morminte feminine cu material tipic celui mai vechi orizont al cimitirului Pişcolt.

Planșa 2. Probabil morminte bărbătești cu material tipic celui mai vechi orizont al cimitirului Pi^colt.

Planșa 3. 1. Mormântul Kistokaj-Ku/te/kek 20 (după Hellebrandt 1999, pl. LXXIV76-14); 1A Cârligul de curea reconstruit (desen de K. Almassy); 2. Mormântul Kistokaj-Kii/te/kek 14 (după Hellebrandt 1999, pl. LXXIII/1-9).

Planșa 4. Mormântul S6 din Hejokeresztur-Berecs/ce-domb (după Hellebrandt 2006, capitolul 3); 2.
Tipuri de obiecte LT Bl din mormintele de la Novajidrany-Sdrvdr (după Hellebrandt 1997, Fig. 7).

Planșa 5. Morminte LT Bl din cimitirul Piçcolt.

L I

0,3 cm

Planșa 6. Mormântul Muhi-Kocsmadomb 25 (după Hellebrandt 1999, pl. LXXVIII/5-16).

Așezările din
bazinele râurilor Hron, Ipee, Slana și Rimava în perioada târzie a secolului XX

Branislav COPERTĂ

Institutul de Arheologie, SAS Nitra, Slovacia brano.kovar@gmail.com
branislav.kovar@savba. sk

Cuvinte cheie: perioada La Tene, Hron, Ipel (Ipoly), Slana (Sajo), Rimava (Rima), Zagyva, cronologie, așezare, etnie, colaps

În acest articol, analizăm problema perioadei La Tene din sudul Slovaciei și din zona vecină din nordul Ungariei. Această zonă este una dintre regiunile mai puțin explorate arheologic. Acesta este cazul în principal în ceea ce privește perioada La Tene timpurie. În ciuda prezenței unor descoperiri arheologice semnificative în zona dată, încorporarea lor într-un context cultural-cronologic mai larg, în ciuda eforturilor mai multor cercetători, rămâne neclară. Recent, însă, a existat o cercetare în curs de desfășurare care ar putea completa datele noastre. Scopul acestui articol este de a evalua dovezile extrase din cercetările vechi și noi și de a le situa într-un context cultural-istoric, într-un cadru geografic mai larg.

Regiunea investigată este delimitată de râurile Hron, Ipel', Slaná și Rimava. Ambele maluri ale acestor râuri au fost analizate, inclusiv așezările de-a lungul afluenților lor. Ceea ce pare problematic în acest caz este cursul râului Hron, deoarece vestigiile culturale de-a lungul malului său drept ar putea fi legate de dezvoltarea din sud-vestul Slovaciei. Pe de altă parte, acest râu nu pare să fi jucat un rol de graniță în preistorie, motiv pentru care am decis în cele din urmă să includem ambele maluri ale sale în analiză.

Limita nordică și nord-vestică a perioadei noastre delimitate este formată de cursul superior al râului Hron și poalele sudice care se învecinează cu Hron dinspre nord

(Pohronsky Inovec, Kremnické vrchy și Nizke Tatry). Limita estică ar trebui stabilită de râul Slaná (Sajó în Ungaria) până la Budapesta. Sudul este delimitat de o linie care se întinde de la Budapesta la Matra și Bukové vrchy (Bükk-vidék), ai cărei versanți estici se învecinează cu râul Slaná (Sajó) și astfel încadrează teritoriul cercetat (Pl. 1/1). Zona din interiorul Ungariei, așa cum este delimitată aici, corespunde uneia care a fost deja investigată de arheologul M. Hellebrandt (1999).

În ceea ce privește cronologia, ne vom concentra asupra perioadei La Tene, delimitată de etapele de la LT A la LT D. Vom folosi o diviziune cronologică tradițională a perioadei La Tene utilizată în arheologia slovacă (de exemplu, Bujna 1994; 2003; 2005; Benadik 1971,1980; Pieta 2008).

Cele mai vechi înregistrări ale așezării La Tene din zona dată se găsesc deja la vechii autori austro-ungari (sau maghiari) (Kollár 1822; Leustách 1888; Thomka 1891; Hunyady 1942). Zonele din jurul Banská Stiavnica și Sitno au fost deja cercetate în urmă cu mai bine de 100 de ani de către un savant slovac, A. Kmef. Unele situri au fost descoperite sau încorporate în literatura de specialitate și de către pionierii arheologiei slovace, J. Eisner (1922; 1927a; 1927b; 1933), V. Budinsky-Kricka (1947a; 1947b) și E. Kraskovská (1947).

O vastă muncă de cercetare în regiune a fost efectuată de A. Petrovsky-Sichman (1961). Vitală pentru partea slovacă a zonei studiate a fost cercetarea lui G. Balasa (1960) și lucrările sale publicate despre așezarea Slovaciei de mijloc. Cercetări importante asupra cimitirului La Tene de la Kamenin au fost efectuate de un profesor local, A. Dudich, în 1939 (Benadik și colab. 1957, 98; Benadik 1971, 466). La începutul anilor 1950, o cercetare arheologică a unui cimitir La Tene de la Ipel'ske Predmostie a fost condusă de A. Toci'k (1951). Relevantă pentru cercetarea din sudul Slovaciei a fost munca arheologilor regionali (J. Beljak, S. Kovacs, M. Macelova, R. Malcek, P. Mosny). De mare importanță este descoperirea unei colibe celtice la Barca, publicată de S. Kovacs (1982), un experimentat angajat al muzeului din Rimavska Sobota.

O lucrare esențială pentru investigarea sudului Slovaciei este studiul realizat de V. Furmanek și P. Sankot (Furmanek-Sankot 1985), care, pe lângă analiza cimitirelor de la Drna și Ratka, s-au ocupat și de alte așezări La Tene. K. Pieta a analizat în principal teritoriul bazinului Hron în timpul epocii fierului. Numele său este legat și de cercetările asupra castrurilor de pe deal de la Horna Lehota, Malinec, Nemecka, Trnava Hora, Selce și Ziar nad Hronom (Macelova 1995; Macelova et al. 1997; Pieta 1990; 1993; Pieta-Mosny 1990a; 1990b; 1996a; 1996b; 2000; 2001; Kovar 2008). O altă contribuție la cunoașterea acestei regiuni este castrul de pe dealul Detva, care a fost cercetat și publicat de P. Salkovsky (1987; 1988; 1990; 1994; 2001; 2002).

În prezent, regiunea Slovaciei centrale se află în principal sub jurisdicția lui J. Beljak (2005). Regiunea a fost examinată și în cadrul proiectelor derulate de Centrum vyskumu najstarsich dejin stredneho Podunajska (Centrul pentru Cercetarea Celei Mai Vechi Istorii a Bazinului Dunării Mijlocii) și ArchaeoLandscapes Europe, conduse de angajații Institutului de Arheologie al SAS din Nitra (Beljak și colab. 2015).

Una dintre cele mai importante lucrări despre regiune a fost scrisă de M. Hellebrandt (1999). Ea a adunat aproape toate descoperirile lui La Tene din nordul Ungariei. În afară de autoarea maghiară mai în vârstă, ea a fost precedată în publicarea despre zonă de un pionier al arheologiei maghiare, P. Patay (1956; 1972). Recent, K. Almassy a completat cercetările efectuate de M. Hellebrandt și a menționat și situri slovace în lucrarea sa (Almassy 2010).

264 de situri din zona actualei Slovacii și 100 de situri din zona Ungariei au fost incluse în analiza așezării (un total de 364 de situri, Pl. 1/1). Din punct de vedere al tipologiei, împărțim siturile în: așezări, cimitire (Pl. 1/2), descoperiri rătăcite și tezaure. Această împărțire, însă, este mai mult decât subiectivă. Ar fi mai potrivit să împărțim siturile în cimitire și „altele" situri, deoarece literatura de specialitate consideră adesea și descoperirile rare de ceramică drept așezări. Raportul dintre cimitire și „altele" situri este de 305:59. Calitatea descoperirilor ne îndeamnă la prudență, deoarece putem data doar 121 de situri.

În zona studiată, putem recunoaște două tipuri de așezări (Pl. 1/3): așezări deschise și fortificate (fortificații). Prin așezare deschisă înțelegem o locație cu o caracteristică identificată a așezării (locuință, groapă de depozitare etc.), un strat cultural sau o abundență de descoperiri arheologice, ceea ce ne va permite să presupunem un spațiu de locuit. Nu au fost găsite elemente de fortificație semnificative, cum ar fi metereze sau șanțuri, în așezările deschise.

Folosim termenul „așezări fortificate" pentru a desemna situri cu un anumit tip de fortificație. Astfel, acestea includ presupuse locuri centrale, economice și cultice cu o așezare continuă, cum ar fi dealurile castrelor, sau doar poziții fortificate care serveau drept refugiu temporar. În timpul colectării surselor, ne-am confruntat cu o problemă frecventă legată de calitatea cercetării. Deși multe situri din literatura de specialitate sunt desemnate ca locuințe, în realitate, acestea constau doar din ceramică colectată, adesea doar de natură fragmentară.

Dacă folosim criteriul conform căruia o așezare ar desemna doar siturile în care au fost găsite anumite caracteristici ale așezării, cifrele ar fi mult mai mici decât cele menționate mai sus. În Slovacia, există doar 17 situri clasificate drept așezări, în care au fost găsite și alte caracteristici. Mai sunt 15 etichetate drept așezări deschise. O situație și mai rea este în Ungaria, unde avem un singur sit cu o caracteristică a așezării!

Pe majoritatea siturilor menționate anterior au fost descoperite elemente de locuit, majoritatea fiind case cu groapă. O structură de casă din bușteni este cunoscută doar din castrul de pe dealul Detva, deși nu putem exclude faptul că acestea nu au fost prezente și în alte părți, deoarece acestea sunt caracteristici rareori întâlnite în timpul săpăturilor arheologice.

În ceea ce privește cronologia, majoritatea siturilor examinate cu caracteristici de așezare datează din perioada La Tene târzie și medie (LT î.Hr.). Structura casei din bușteni din

incinta castrului de pe dealul Detva este datată https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Așezările din bazinele râurilor Hron, Ipel', Slana și Rimava în perioada La Tene | 221 undeva între perioadele La Tene și romană (Salkovsky 2002, 99-126). Unele case cu groapă din situl Sarovce sunt datate la limita LT C2/D1, dar acest sit nu a fost încă evaluat temeinic. După cum vom afirma în cele ce urmează, apariția caracteristicilor așezării corespunde dezvoltării cronologice a sitului.

Perioada La Tene a cunoscut un boom economic în Europa Centrală. Un rol important aici l-au jucat probabil fabricarea fierului, îmbunătățirea ceramicii (roata olarului) și producția de sticlă. Meșteșugurile din regiunea dată sunt evidențiate de descoperiri din diverse tipuri de ateliere și cuptoare tehnice. Există, însă, puține dovezi de acest fel în sudul Slovaciei sau nordul Ungariei în epoca timpurie a fierului. Dovezile directe ale producției din perioada La Tene sunt puține; o descoperire din cuptoarele de olărit de la Sarovce (Novotny 1955b, 482-486; Kolni'k 1957; Kuzmova 1980, 313-340) și Vcelince (Furmanek-Markova 2008, 83) fiind un exemplu.

Se poate presupune prezența ceramicii în această zonă, deoarece ceramica este un element comun în siturile La Tene; totuși, până în prezent, nu au apărut dovezi directe ale acestei producții. Prezența metalurgiei și a fierăriei ar putea fi demonstrată de descoperirile de zgură și lupe din mai multe situri (10 locații). Structura generală a așezărilor este completată de descoperirile din diverse gropi și șanțuri (Kuzmova 1980, 322).

Un al doilea tip de situri este alcătuit din așezări fortificate. Cel mai tipic exemplu în acest sens sunt castrele de pe deal. Deținem dovezi ale mai multor localități fortificate din zona studiată. Unele dintre acestea nu sunt clasificate în literatura de specialitate drept castre de pe deal, dar, deoarece sunt situate pe locuri înalte, am putea considera funcția lor ca fiind cea de refugiu: Dobra Niva (altitudine de 537,3 m; Malcek 2000, 128-129), Sasovske Podhradie (717,6 m, date de K. Pieta) și Sirkovce (377,6 m; Furmanek-Sankot 1985, 275).

Cu excepția castrurilor de pe deal de la Cebovce, Detva, Malinec și Stara Basta (Furmanek 1996, 53; Furmanek 1997, 47), toate așezările fortificate au fost găsite de-a lungul bazinului superior Hron, ceea ce ar putea fi legat de caracterul mediului natural. Desigur, acesta ar putea fi și cazul cercetărilor actuale, care ar fi confirmate de un sit de castel descoperit recent la Cebovce. Bazinul superior Hron este unul dintre teritoriile de graniță ale culturii Piichov (Pieta 1982a, 13-19). Construcția fortificațiilor în zonele de graniță a fost tipică culturii Piichov și în alte zone ale extinderii sale, de exemplu, în sud-estul Slovaciei.

În majoritatea fortificațiilor investigate, a fost descoperită o fortificație de tip meterez. Din păcate, stadiul cercetărilor nu permite adesea aflarea unor detalii suplimentare. Nu știm, de exemplu, cum să descriem porțile sau să stabilim existența turnurilor. În zona dată, pentru ridicarea fortificațiilor au fost folosite locații strategice și bine amplasate. În unele situri, am putea, de asemenea, să emitem ipoteza utilizării unei așezări mai vechi (de exemplu,

Cebovce, Detva, Krivin, Rybnik, Stara Basta), dar acest lucru nu a fost încă confirmat de cercetări ulterioare.

În ceea ce privește cronologia, colonizarea majorității așezărilor fortificate a început în LT B (Pl. 2/1), deși câteva situri (Detva, Horna Lehota, Rybnik-Krivin) aveau deja așezări în perioada Hallstatt. Până în prezent, nu există dovezi ale continuității așezărilor, deoarece etapa LT A lipsește în aceste situri. În fortificațiile de la Detva și Horna Lehota au fost găsite fragmente de vase cu mânere în formă de cap de animal (Salkovsky 2002,103, fig. 4/1,2; Macelova 1992, 72, fig. 32). Datarea lor este relativ largă, variind de la perioada Hallstatt la perioada La Tene. Sunt adesea legate de tranziția dintre perioadele Hallstatt și La Tene, deși în acest caz, mă aștept la o apariție mai târzie.

În bazinul superior al Hronului, așezarea majorității pozițiilor fortificate persistă până la sfârșitul perioadei La Tene (LT D) (PL 2/3). Majoritatea castrelor de pe deal sunt așezate în principal în perioadele La Tene timpurie și târzie. Poate că nu este o coincidență faptul că castrele de pe deal care nu aparțin bazinului superior al Hronului (Cebovce, Malinec) își pierd locul deja în timpul LT D.C.

Mai bine cercetate și publicate decât așezările, cimitirele reprezintă unele dintre cele mai importante descoperiri arheologice. Perioada etapelor LT Bl și LT Cl, aproximativ anii 380-180 î.Hr., este desemnată în mod tradițional în Europa Centrală ca un orizont al cimitirelor celtice plate. Spre deosebire de LT A, în care încă există movile funerare, începând cu LT Bl în Europa Centrală se poate observa o proliferare a înmormântărilor pe cimitire plate. În zona sudului Slovaciei, nordului Ungariei și nord-vestului României, aceste cimitire plate sunt atribuite celților, odată cu continuarea culturilor mai vechi. În teritoriul studiat, aceste elemente ar putea fi, în mare parte, cele ale https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cultura Vekerzug. Zona analizată conține 59 de cimitire cunoscute, sau morminte individuale (Pl. 1/3). Aceste cimitire se găsesc aici în principal de-a lungul bazinului inferior Hron, Ipel', Cotul Dunării și Slana. Nu există niciunul în partea de nord a regiunii investigate; deși observăm aici răspândirea culturii Piichov, care rareori prezintă manifestări ale unui rit funerar.

Regiunea investigată implică înhumarea (Csovar, Gbelce), dar și cimitire pur incineratoare (Kistokaj). Cele mai abundente, însă, sunt cimitirele bi-rituale (Drha, Kamenin, Levice, Male Kosihy, Ludas-Varju-diild, Muhi, Radostyan, Vac). Ritul de înmormântare prin incinerare este observat în unele cimitire încă de la începutul înmormântărilor. Dovezi în acest sens provin din LT Bl și LT B2 (de exemplu, cimitirul de la Kistokaj). Majoritatea siturilor formează așa-numitele cimitire celtice plate, cunoscute pentru mormintele lor relativ adânci, dar și pentru lipsa unei movile funerare la suprafață. Există două excepții notabile de la aceasta: siturile Ratka (Furmanek-Sankot 1985, 273) și Vcelince (Furmanek-Markova 1994, 388, Obr. 24/1), unde movilele funerare fac parte din ritul funerar.

În teritoriul analizat, nu sunt cunoscute cimitirele legate de așezări continue datate din perioada Hallstatt târzie până în perioada La Tene timpurie (Ha D3 și LT A). În zonele învecinate, este posibil să ne imaginăm o anumită continuitate a așezării care se întinde din perioada Hallstatt târzie până în perioada La Tene (de exemplu, în sud-estul Slovaciei). Regiunea a făcut parte dintr-o zonă cu proliferarea culturii Vekerzug (Chochorowski 1985). Din părțile din sudul Slovaciei și nordul Ungariei, suntem familiarizați cu elementele acestei culturi, inclusiv din etapele anterioare ale perioadei La Tene. Putem presupune în mod rezonabil că în timpul LT A au existat cimitire Vekerzug în această zonă, dar cercetările contemporane le plasează în perioada Hallstatt.

Dovezile continuității culturii Verkezug și ale cimitirelor pot fi, de exemplu, cimitirul Muhi din partea estică a zonei studiate. Doar 10 din 60 de morminte sunt de origine celtică; restul aparțin culturii Vekerzug (Bujna 2004, 322; Hellebrandt 1999, 215-236).

În majoritatea cimitirelor cercetate din sudul Slovaciei și nordul Ungariei, înmormântările celtice încep abia începând cu etapa LT Bl. Cel mai vechi material din această perioadă este cunoscut dintr-un mormânt de la cimitirul de incinerare de la Bina (Novotny 1955, fig. 357/1, 2). Cimitirul celtic-Vekerzug de la Muhi aparține, de asemenea, etapei LT Bl (Bujna 2004, 322). De asemenea, cimitirul bi-ritual de la Kamenin poate fi datat la sfârșitul perioadei LT Bl (Benadik et al. 1957, 98-114), la fel ca și descoperirile nepublicate de la Hronovce.

Cimitirul de la Kistokaj provine din LT B2 și se află în aceeași regiune ca și situl Muhi. Întregul cimitir a fost datat de M. Hellebrandt între LT Bl și LT Cl (Hellebrandt 1999, 199-215). Ceea ce atrage atenția este mormântul numărul 20, deoarece, conform lui Bujna (2004, 323), acesta aparține doar sfârșitului LT Bl (adică LT Bic) și reprezintă cea mai veche dovadă a unui rit de incinerare în teritoriul analizat. Pentru cercetări ulterioare, crucial pare a fi cimitirul de la Ludas-Vary u-du/d, care și-a început existența probabil în timpul LT B2 (Szabo et al. 2012).

În perioada La Tene Mijlocie, asistăm la o creștere a numărului de cimitire. În toate cimitirele care erau deja folosite în timpul LT B și aveau mai mult de 10 morminte, observăm continuarea înmormântărilor în etapa LT C (Hronovce, Ipel'ske Predmostie, Levice, Ludas, Male Kosihy, Muhi, Radostyan). În etapa LT B, au fost descoperite până în prezent doar două cimitire, care nu au mai fost folosite ulterior (Kamenin, Kistokaj). Un fapt interesant este că situl menționat anterior de la Kistokaj, datat de M. Hellebrandt la LT B2, conține doar morminte de incinerare (Hellebrandt 1999, 199-215).

Există, de asemenea, noi rituri funerare care apar în timpul LT C (Bernecebarati, Csovar, Szob). Acestea încetează să mai apară în timpul LT CL. În etapa următoare, LT C2, doar un singur sit - cel de la Vac - ar trebui să fie continuu (Hellebrandt 1999, 55-102). După studierea inventarului mormintelor (fibule, bijuterii inelare), am ajuns la concluzia că situl a dăinuit doar până în LT Cl. Există un singur mormânt, la Magyargec, datat în LT C2 (Patay 1956; Almassy 2010, 196). Din păcate, datele despre acest mormânt sunt prea succinte pentru a fi considerate relevante, iar aceste descoperiri ar trebui reevaluate.

Locurile de înmormântare din La Tene târzie se găsesc în principal de-a lungul bazinului inferior Hron, bazinului Ipel, malului stâng al Curburii Dunării și bazinului inferior Slana. Expansiunea celtică istorică a venit dinspre vest, de-a lungul Dunării și a continuat în amonte pe cursul afluenților săi (Bujna 1994, 9-10). Pe baza locațiilor celorlalte înmormântări, de exemplu, de-a lungul bazinului inferior Slana, ne-am putea imagina o altă direcție de expansiune, adică dinspre sud. În acest caz, am putea avea de-a face cu celții care se întorc din campaniile balcanice și din Asia Mică (Pl. 2/1). Ipoteza despre sudul

Fluxul de coloniști ar fi susținut de alte descoperiri, probabil de origine balcanică, făcute la cimitirul de la Ludas-Varjü-dülö (Szäbo et al. 2012, 96).

În perioada La Tene Mijlocie, observăm o creștere a numărului de situri. În principal, teritoriul de-a lungul bazinelor Hron și Ipel devine mai dens. Această densitate mai mare a așezărilor se regăsește și în est, în jurul râului Slana. Bazinul superior Slana nu ar trebui astfel să fie locuit doar dinspre sud, în amonte de cursul Slanei, ci și dinspre vest, dinspre bazinul Ipel.

În perioada La Tene timpurie, înmormântările pe terenuri de înmormântare celtice plate au încetat, iar acest fapt este legat de o schimbare în practicile funerare celtice. Nu deținem nicio înmormântare în zona dată în perioada La Tene târzie.

Tezaurele fac parte din categoriile de bază ale descoperirilor arheologice închise și se găsesc practic în toate perioadele. De obicei, sunt seturi de obiecte complete bine conservate și, luate împreună, au o valoare probatorie semnificativă în ceea ce privește cronologia și motivele tezaurizării lor (Pieta 2008, 192). Zona analizată a scos la iveală doar două tezaure non-monetare. Probabil că au existat mai multe, în principal pe teritoriul Ungariei, dar, deoarece literatura de specialitate nu tratează întotdeauna contextul descoperirilor, nu putem identifica tezaurele scoase la iveală în colecțiile muzeale.

Un tezaur mare de arme provine din Detva. În tezaur au fost găsite 3 săbii, 1 teacă, 1 suliță și 1 curea (Sankot 2005, 135-144). Nu cunoaștem contextul exact al descoperirii și există chiar discuții despre dacă materialul nu face parte dintr-un cimitir (Pieta 2000, 340; Sankot 2005, 135-144). Sankot a datat întregul material în intervalul de la LT B2 la LT CL. În castrul de pe dealul Poniky-Ponickä Huta s-a descoperit un tezaur, care includea o coasă, două fiare de plug, trei topoare și un cuțit mare (tocător). Acesta a fost descoperit împreună cu dovezile unei intense producții de fierărie. Descoperirea datează cuțitul, de tip Dürrnberg, în perioada La Tene Mijlocie (LT B2/C1-LT Cl; Pieta 2008, 307).

Conform cercetărilor actuale, descoperirile de tezaure din sudul Slovaciei și nordul Ungariei nu sunt frecvente. Sankot (2005, 139-144) argumentează că, în cazul Detvei, tezaurul este legat de practici cultice. În cazul Ponickä Huta, am putea avea de-a face cu un depozit de arme. K. Pieta discută mai multe orizonturi temporale ale depunerii tezaurelor de-a lungul bazinului Dunării mijlocii, care reflectă probabil situația istorică. Unul dintre orizonturi a fost la sfârșitul perioadei La Tene Mijlocie și la începutul perioadei La Tene Târzii (Pieta

2014). Descoperirile de la Detva și Ponickä Huta se încadrează, de asemenea, în acest interval de timp. În mod notabil, exact în această perioadă încep să dispară așezările din zona analizată.

Tezaure de monede sunt cunoscute, de exemplu, de la Bätovce (50 de monede celtice, 15 păstrate; Ondrouch 1964, 35). Situl poate fi datat între LT B2/C1 și LT Cl (Fröhlich 2013). Un tezaur de monede a fost găsit și în bazinul Hron din Levice. Literatura de specialitate oferă un număr variabil de monede (51 sau 72 sau 126 de argint și 2 până la 5 de aur), datând din a doua jumătate a secolului al III-lea până în prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr. (Ondrouch 1937, 18, 21; Ondrouch 1964, 35; Kolni'kovä 1974).

Pe lângă aceste tezaure, monede au fost descoperite și în alte locuri din regiunea studiată. După calculele mele, există 14 astfel de situri, deși unele dintre ele se găsesc în literatura mai veche, mai puțin exactă. Toate monedele din regiunea dată, de exemplu, de la Cebovce (Petrovsky-Sichman 1961, 63; Cambal-Kovär 2014; Fröhlich 2013), siturile de la Egyhäzasdengeleg (Almassy 2010, 196; Szabo 2005, 151-152), Hodejov (KolnIkovä 1963, 31-42), Kotmanovä (Kolni'kovä 2003, 239) etc., aparțin tuturor monedelor mai vechi. Nu există descoperiri anterioare celor din LT C2.

După o analiză calitativă a descoperirilor arheologice din sudul Slovaciei și nordul Ungariei, a putut fi examinată dezvoltarea cronologică în această zonă. Așa cum s-a menționat mai sus, în zona dată au fost numărate 364 de situri La Tene. Acesta pare a fi un eșantion mare, dar nu posedă exact aceeași calitate corespunzătoare. Vom lucra în continuare doar cu 121 de situri pe care le putem data cu precizie (Pl. 1/1).

Până în prezent, perioada La Tene timpurie (LT A, cca. 450-380 î.Hr.) nu a fost observată în mod semnificativ în teritoriul luat în considerare. În partea de nord a zonei analizate, unele dintre situri sunt datate de autorii cercetării ca fiind LT timpurie.

În etapa LT A, nu suntem determinați să credem în existența unei așezări continue în zona dată. Una dintre întrebările fără răspuns este continuarea populației Hallstatt, mai exact, existența culturii Vekerzug. Întrebările privind continuarea acestei culturi în perioada La Tene vor trebui rezolvate prin cercetări suplimentare, efectuate pe întreaga arie de proliferare a acesteia.

În etapele LT Bl și LT B2, avem dovezi ale 41 de situri datate cu precizie în zona studiată (Pl. 2/1). Coloniștii celtici intrau în această regiune în principal dinspre vest. Acest eveniment a fost, de fapt, sinonim cu expansiunea lor istorică din patria lor, lucru confirmat de date (Bujna 1994, 9; Collis 2010, 93-98). Stadiul actual al cercetărilor confirmă această ipoteză, deoarece cele mai vechi situri sunt situate în bazinele inferioare ale râurilor Hron și Ipel. Așezările s-ar fi putut răspândi de acolo în amonte pe cursurile râurilor.

Cele mai vechi descoperiri (LT Bl) provin din Bielovce (Fusek 1986,83-85), Biha (Novotny 1955a, 781-794), Detva-Kalamărka (Salkovsky 2002, 99-126), Chlaba (Bujna 1980, 69,-719; Hanuliak, 69,-79). 151-212; Pieta 1981, 97-112), Kamenin (Benadik et al. 1957) și Pastovce (Bujna-KelemenovA 1991; Bujna 1992, 27-28). Poate că tocmai în această perioadă au

început înmormântările de la Hronovce (Eisner 1927b, 341-350; Kraskovsă 1947,105). În partea estică a regiunii analizate, avem dovezi ale cimitirului de la Muhi, care poate fi datat la sfârșitul secolului LT Bl.

În timpul LT B2, în partea de sud a Slovaciei, s-a înregistrat o creștere a numărului de situri celtice. Acest lucru este susținut de existența mai multor locuri de înmormântare: Drha (Balasa 1963, 687-693; FurmAnek-Sankot 1985, 273-303; Zachar 1974, 55-80), Ipel'ske Predmostie (Toci'k 1951, 156-158), Kamenin (Benadik și colab. 1957), Kural'any (Kovar 2007, 87-96; Kraskovscă 1947, 106; Rejholcovă 1967), Mala nad Hronom (Kovăr 2007, 87-96; Rejholec 1971), Male Kosihy (Bujna 1995) și altele. Această creștere în timpul LT B2 se observă și în nordul Ungariei, când înmormântările încep la siturile bi-rituale de la Nogrădmarcal (Almăssy 2010, 196; Hellebrandt 1999, 148-149), Radostyăn (Hellebrandt 1999, 239-251) și Vac (Almassy 2010, 197; Hellebrandt 1999, 55-102). Mai la est, se află cimitirele de la Besenyotelek-Szorfidt (Hellebrandt 1999, 161-165), Ludas (Szabo et al. 2012) și Kistokaj (Hellebrandt 1999, 199-215).

Pe parcursul întregii etape LT B, asistăm la o creștere a densității populației, observată în principal în bazinele inferioare ale râurilor Hron și Ipel. Aceasta este probabil legată de migrația celților dinspre vest. Acest val colonizator, care vine pe malul drept al Dunării, este strâns legat de așezarea în nucleul bazinelor carpatice. O mare concentrare de așezări s-a format de-a lungul Cotului Dunării și continuă în bazinele râurilor Ipel, Hron, Zitava și Nitra (Bujna 1994, 9). De asemenea, s-ar putea vedea celții întorcându-se din campaniile lor militare din sud într-un mod similar. Celții ar fi putut coloniza bazinele râurilor Zagyva și Slană dinspre sud. În acest caz, cel mai probabil pare a fi bazinul inferior al Slană. Aceasta este, de asemenea, zona cu cele mai lungi tradiții păstrate ale culturii Vekerzug.

De la LT B2/C1 până la LT Cl se poate observa o continuare a siturilor din perioada anterioară (Pl. 2/2). Per total, putem urmări o creștere semnificativă a densității populației așezărilor. Această creștere a așezărilor se observă în special în amonte, de-a lungul cursurilor râurilor (Hron, Ipel', Slană, Zagyva). Apar și noi site-uri, precum Ipel'sky Sokolec (NevizAnsky 1980, 148-149), Lontov (LiptAkovA 1962; Lichardus-LiptAkovA 1962, 776-793, 803; Kraskovsă 1947, 118),-Kocină (118), 000000000000000000002 53-55), Rakytnik (Cheben-Ruttkay 1999, 68-69; NevizAnsky-OzdAni 1999, 123-125), Ratka (FurmAnek-Sankot 1985, 273-310; FurmAnek 1977,MAcelov), Sel. 1980,134-136; Pieta 1989; Pieta 1990, 138-139), Slovenske Darmoty (Petrovsky-Sichman 1961, 68-69; VendtovA 1964, 347-369), Strănska (RusnAk 2007, 59-75) ș.a.

O creștere considerabil mai mare a densității populației se constată în perioada La Tene Mijlocie și în zona nordului Ungariei, unde apar înmormântări la cimitirele de la Bercel (Hellebrandt 1999, 147), Bernecebarăți (AlmAssy 2010, 197; Hellebrandt 1999, 11-15), Csovăr (AlmAssy 2010, 197; Hellebrandt 1999, 15-21), Kosd (Hellebrandt 1999, 30; Szabo 2005, 195) și Szob (Hellebrandt 1999, 37-38; Hunyady 1942) sau la situl de la Ozd (Hellebrandt 1999).

Putem observa creșterea așezărilor și în sud-vestul vecin al Slovaciei (BrezinovA 2006,11, harta 5). Rețelele mai dense și creșterea numărului de morminte în cimitirele celtice plate în timpul etapei LT B2 pot fi, așadar, legate de creșterea populației, precum și de o probabilă sosire a altor imigranți celtici.

În jurul limitei LT B2/C1, observăm apariția unor noi locuri de înmormântare, precum și o schimbare mai substanțială a costumului popular feminin, care probabil reflectă un alt val de migrație în rândul popoarelor și grupurilor celtice (Bujna 2004, 331). Aceasta a fost probabil cauzată de evenimente istorice, și anume înfrângerea celților de către romani în nordul Italiei (Pieta 2008, 22). Această creștere a așezărilor poate fi observată în întreaga zonă, deși de-a lungul bazinelor râului Slană nu a fost atât de evidentă.

Sfârșitul perioadei La Tene Mijlocie (LT B2-C2) de-a lungul bazinului superior Hron este reprezentat de rămășițe aparținând așa-numitei etape pre-Puchov, așa cum este definită de Pieta (1982a). În cursul etapei pre-Puchov, limita sudică și estică a lanțului muntos (bazinul mijlociu Vah, bazinul superior Nitra, bazinul superior Hron și regiunile adiacente Detva și Spis la sud) presupune o intensificare a contactului dintre „populația montană” și coloniștii celtici vecini din partea de sud a Slovaciei, prin penetrarea grupurilor celtice (care intenționau să caute noi resurse) în sus, prin bazinele râurilor Vah, Nitra, Hron și Ipel (Pieta 1982a, 156-161; Pieta 2008, 23).

În fazele ulterioare ale perioadei La Tene, așezările din sudul Slovaciei și nordul Ungariei se diminuează treptat. În etapa LT C2, putem observa o densitate a populației mai mică în comparație cu perioada anterioară. Cu toate acestea, în timpul LT D, așezările devin considerabil mai rare.

Siturile locuite în perioada La Tene timpurie și târzie (PL 2/3) se găsesc doar în nordul teritoriului analizat, adică în jurul zonei culturii Puchov (Kovar 2008, harta 2, 3). Printre siturile acestei culturi se numără, de exemplu, castrele de pe deal de la Detva (Salkovsky 2002, 99-126), Horne Prsany (Pieta 1993, 106-107), Krivin lângă orașul Rybnik (Veliacik et al. 2002, 27-42), Selce (Pieta 1990, 138-139), Sasovske Podhradie (informații: K. Pieta) și Ziar nad Hronom (informații: K. Pieta; Kovar 2008, harta 2).

În zonele bazinului inferior Hron și bazinului Ipel', doar câteva situri pot fi atribuite perioadelor La Tene târzii (Kovar 2008, 55), adesea doar pe baza unor caracteristici ale ceramicii, cum ar fi decorul pieptănat, amestecul de grafit sau formele de situle. Acestea includ următoarele site-uri: Hronsky Benadik (Holci'k 1977, 125-126; Konecna-Trgina 1990, 99-100), Lontov (Lichardus-Liptakova 1962.782; Liptakova 1962), Nizna Kalosa (Liptakova, 873),-81-Liptakova Rakytnik (Cheben-Ruttkay 1999,69), Slovenske Darmoty (Petrovsky-Sichman 1961,68-69; Vendtova 1964, 347-369) și Sarovce (Novotny 1955a, 781-794). În literatura de specialitate, proveniența descoperirilor din așezările din această perioadă este menționată ca aparținând sitului Kalna nad Hronom (Kuzmova 1980, 313-340).

Declinul așezărilor poate fi observat și în nordul Ungariei, unde LT D a fost martor doar la așezări sporadice (Hellebrandt 1999). Descoperirile din nordul Ungariei care apar în această etapă provin, în plus, din literatura mai veche. Acestea implică adesea descoperiri monetare care nu sunt suficient publicate: Karancslapujto (Almassy 2010, 196; Marton 1911, 345), Vac (Almassy 2010, 197). Sau, alternativ, implică descoperiri de ceramică datate cronologic mai larg: Lorinci (Almassy 2010, 196; Hellebrandt 1999, 168) și Pomaz (Hellebrandt 1999, 36).

Absența siturilor și a așezărilor în sudul Slovaciei și nordul Ungariei poate fi cauzată de diverse cauze (evenimente istorice, stadiul cercetărilor, defalcarea complexității, schimbările climatice etc.). O situație similară a avut loc în sud-vestul Slovaciei, unde așezările, spre deosebire de perioadele anterioare, nu sunt la fel de dense. Așezarea celtică dominantă, cu numeroase locuri de locuit și cimitire de-a lungul bazinului inferior al râurilor Nitra și Zitava, a fost redusă în perioada La Tene târzie, în timp ce, probabil datorită afluxului de noi locuitori, vedem noi situri la vest de Vah, de-a lungul Dunării și în bazinul Boemiei inferioare. O nouă așezare a fost înființată și în zona oppidumului Bratislava (Pieta - Zachar 1993, 143-209; Cambal 2004). La nord de regiunea investigată, cultura Puchov a atins cea mai mare extindere teritorială (Pieta 1982a, 161). Acest lucru este probabil legat de valul colonizator dinspre sud, care ar fi putut avea loc în jurul limitei LT C/D (Pieta 1982a, 78).

În analiza așezării târzii de la La Tene, nu putem omite posibilitatea unei stabiliri dacice în regiunea dată sau posibila existență a așa-numitului orizont celto-dacic, existent după dispariția stăpânirii boiene, centrat pe Dunărea mijlocie. Dacii ar fi putut ajunge în regiunea Dunării mijlocii în timpul expansiunii lor de la începutul secolului I î.Hr. sau, eventual, după angajamentele lor militare din a doua jumătate a secolului I î.Hr., în timpul domniei regelui Burebista. Se crede că un număr mai semnificativ de descoperiri dacice se găsesc în sud-vestul Slovaciei, în principal de-a lungul bazinelor râurilor Hron, Ipel' și Nitra, precum și în Nitra însăși, pe dealul castrului (Bednar et al. 2005, 115; Brezinova-Katkin 2005, 155-175; Brezinova 2006, 9; Toci'k 1959, 841-884; Lusti'kova 2007, tab. 1; Pieta 1982b, 36; Pieta 2008). Ceea ce găsim aici, însă, aparține unei culturi mixte, în care nu putem distinge clar între originea etnică dacă și cea celtică. Așezarea dacă a unor regiuni ar fi putut fi doar cea a unor mici garnizoane (Kovar 2008, 58; Visy 1995, 100). Toate descoperirile prezentate ca fiind de origine dacă vor necesita probabil însă o anumită revizuire și, prin urmare, nu le vom folosi prea mult în analiza noastră.

♦ * *

Pe baza dezvoltării planificate a așezărilor în zona sudului Slovaciei și a nordului Ungariei, apar două ipoteze. Prima se referă la componența etnică a locuitorilor din perioada La Tene târzie. În perioada La Tene, nordul Slovaciei a cunoscut o înflorire a culturii Puchov, despre care se crede, în general, că este înrudită cu tribul celtic Cotini. În același timp, se presupune că dezvoltarea sa a fost favorizată de un strat domestic din regiunile muntoase din nordul Slovaciei, în care migranții celți s-au mutat din sud, sub presiunea boilor (Pieta 1982b; 1996). Această cultură a ajuns și până în regiunea sudului Slovaciei. Siturile acestei culturi

le-am găsit predominant de-a lungul bazinului superior Hron (Horna Lehota, Nemecka, Zvolen etc.).

În perioada La Tene timpurie și târzie, tribul celtic Boii și-a făcut apariția de-a lungul Dunării mijlocii. Deja primul val Boii s-ar fi putut forma din migranți din nordul Italiei, care la începutul secolului al II-lea î.Hr. erau în mișcare din cauza presiunii romane (Strabo, Geografie 5.1.6). Un al doilea val Boii ar fi putut veni din Boemia, care, în ciuda succesului împotriva tribului germanic Cimbri (cca. 113 î.Hr.), a trebuit să plece din cauza presupuselor presiuni continue (probabil exercitate și de alte triburi). În prima jumătate a secolului I î.Hr., s-ar fi putut produce încă un val Boii. G. Dobesch (1995, 15-19) afirmă că, după ce s-au stabilit în zona din jurul porții Bratislava, Boii și-au început expansiunea spre est și, astfel, au putut ajunge și în regiunea analizată de noi, sudul Slovaciei și nordul Ungariei.

Elementul rămas în acest sortiment de grupuri etnice de pe Dunărea Mijlocie erau dacii, care își făceau incursiunile aici deja la începutul secolului I î.Hr. (Lustikova 2007, 77-95). Undeva în jurul mijlocului secolului I î.Hr., conducătorul dac Burebista a început campania sa de succes împotriva triburilor celtice boii și taurisci din Pannonia și pe teritoriul actual al Slovaciei (Strabo, Geografie 7.3.13). Este probabil ca, după această bătălie, o parte dintre boii să fi plecat spre regiunile muntoase din nordul și mijlocul Slovaciei. Este posibil să li se fi alăturat un grup de daci, care migrau din cauza expansiunii Imperiului Roman. În această perioadă nu cunoaștem nicio așezare substanțială în zona studiată.

Campaniile romane sunt legate de așa-numita inscripție funebrală Tusculus, care menționează rădăcinile triburilor Cotini și Osi, care locuiau probabil în regiunile muntoase ale Slovaciei (Pieta 1996, 28). Un fragment din eulogiul Tusculus îl tratează pe generalul M. Vinicius, care în jurul anului 10 î.Hr. a intrat în contact cu Cotini, Osis și Anartis (Premerstein 1904, 215-239). Aceste date, deși pentru perioada romană, sunt susținute de istoricul antic Tacitus, care scrie în același mod despre triburile Cotini și Osi (Tacitus, Germania 43).

În unele lucrări, tribul Cotini este situat într-o regiune mai largă din centrul Slovaciei (Gindl 1974, 83, 85). Unii arheologi îi plasează până în bazinele inferioare ale râurilor Hron și Ipel (Visy 1995, 102; Szabo 2005, 64). Faptul că tribul Osi a fost menționat în elogiu alături de tribul Cotini i-a determinat pe unii cercetători să-i plaseze în Cotul Dunării (Dobias 1964, 173). Acest fapt nu a fost însă confirmat, deoarece, așa cum am afirmat mai sus, nu există așezări dense în bazinele inferioare ale râurilor Hron și Ipel nici măcar de la începutul perioadei romane (Almassy 2010, 199-200; Beljak 2005, obr. 1; Kovar 2008, 56-59). Lipsa așezărilor în etapa LT D în teritoriul dat ar putea infirma ipotezele despre triburile Osi și Cotini, despre care se presupune că ar exista în această regiune și care sunt plasate aici pe baza surselor scrise.

Spre sfârșitul perioadei La Tene, așezările din sudul Slovaciei și nordul Ungariei încep să dispară. Desigur, trebuie să fim conștienți că aceasta ar putea fi doar o concluzie provizorie a cercetării actuale. Putem totuși considera, în mod rezonabil, că așezările din regiunea

analizată s-au încheiat sau s-au prăbușit. De ce a existat un astfel de colaps al așezărilor? În lucrările arheologice și istorice, putem găsi adesea motive concrete pentru abandonul așezărilor (foamete, epidemii, război etc.). Pentru zona studiată, însă, nu deținem suficiente dovezi pentru astfel de speculații. Fie ce-o fi, nu credem că există un motiv concret care ar putea juca un rol cheie.

Primul motiv pentru abandonarea așezării ar putea fi o transformare a culturii La Tene din Europa Centrală, în jurul secolului al III-lea î.Hr. Aceste schimbări ar putea avea o influență ulterioară asupra așezării din regiunea dată, deoarece ar fi putut să o dezechilibreze într-un anumit fel. Am putea specula că societatea din această regiune a devenit mai simplificată; complexitatea sa s-a destrămat,

în timp ce prăbușirea definitivă ar fi putut avea loc la sfârșitul secolului al II-lea și începutul secolului I î.Hr.

Una dintre posibilele probleme ar putea fi și o simplă capcană malthusiană. În timpul LT Cl, observăm o așezare relativ densă în regiunea investigată, care, însă, ulterior scade. În acest sens, trebuie să subliniem că, pe baza analizei unor părți ale cimitirelor celtice din Slovacia, o scădere clară a numărului de morminte sau a dovezilor de înmormântări a fost constatată deja în faza medie a LT Cl (Harustiak 2009, 159). Nu ar putea atunci motivul posibil al prăbușirii să fie doar niște simple probleme demografice?

Un alt motiv ar putea fi migrația populației. La sfârșitul secolului al II-lea î.Hr., avem dovezi ale campaniilor cimbrilor și teutonilor germanici, care au fost oprite doar de romani. În mișcare se aflau și boii celtici din regiunea Boemiei, care se stabiliseră în zona sud-vest a Slovaciei, în special la poarta Bratislava, unde și-au înființat oppidumul cândva în timpul secolului al L.T. D. Dinspre sud-vest, îi vedem pe daci deplasându-se până la Dunărea mijlocie. Tocmai regiunea investigată de noi ar fi putut fi situată într-un fel de „țară a nimănui”. Așezarea, ca urmare a pericolului militar, pur și simplu s-a încheiat, din cauza unei plecări voluntare sau involuntare a locuitorilor din regiunea dată.

Ultima cauză ar putea fi cauzată de schimbările climatice. Nu ne imaginăm că fluctuația climatică este singurul factor care ar fi putut aduce schimbări în societatea de atunci, dar, pe de altă parte, impactul său ar fi putut fi critic pentru anumite aspecte ale vieții populației din perioada La Tene târzie, ceea ce ar fi putut duce la un efect de domino. O pierdere recurentă a recoltelor, de exemplu, ar putea induce tensiuni în cadrul societății.

Conform lui W. Behringer (2010, 86-89), clima din Europa Centrală a început să se schimbe deja în perioada Hallstatt precedentă. El își susține argumentul, de exemplu, prin schimbarea liniei superioare a pădurilor. Cândva în perioada La Tene târzie, linia superioară a pădurilor se află la cea mai joasă înălțime, ceea ce ar putea indica schimbări climatice. M. Hajnalova (2012) ajunge la o concluzie similară. În introducerea lucrării sale, ea prezintă modele climatice calculate pentru 6 locații slovace (Bratislava, Hurbanovo, Sliac, Liptovsky Hradok, Poprad, Kosice). Toate modelele indică scăderea temperaturilor medii anuale,

precum și fluctuația precipitațiilor la sfârșitul perioadei La Tene (Hajnalova 2012, 11-16, fig. 2/1-6).

Modelele prezentate de Hajnalova corespund descoperirilor din Germania de Vest, unde se pare că în jurul anului 140 î.Hr. a existat o scădere a cantității de precipitații, ceea ce ar corespunde probabil cu schimbările din jumătatea vestică a Slovaciei în jurul anului 160 î.Hr. (Schmidt-Gruhle 2003, Tab. 2/36, Abb. 10/36).

În opinia noastră, sfârșitul așezărilor în regiunea studiată a fost cauzat de o serie de factori, probabil și de unii menționați mai sus. Cultura La Tene se afla, de exemplu, în faza de transformare, au existat schimbări climatice, care au dus și la migrația populației. De asemenea, trebuie să luăm în considerare și alte explicații, încă necunoscute pentru noi (de exemplu, epidemiile). În orice caz, dacă cercetările ulterioare nu dezvoltă noi ipoteze, am putea spune că în perioada La Tene târzie, așezarea în sudul Slovaciei și nordul Ungariei a luat sfârșit.

 *

În analiza noastră, ne-am concentrat pe problemele perioadei La Tene din sudul Slovaciei și regiunea învecinată din nordul Ungariei. Am delimitat această zonă investigată prin bazinele hidrografice ale râurilor Hron, Ipel', Slana, Rimava și Zagyva. Am examinat perioada La Tene (etapele LT A până la LT D). În teritoriul analizat, avem indicii pentru mai multe tipuri de situri (așezări, cimitire, tezaure). Cele mai bune resurse pentru investigarea zonei date sunt cimitirele, care sunt evidențiate, însă, doar din etapele LT Bl până la LT Cl.

Regiunea analizată nu a fost locuită substanțial în toate etapele perioadei La Tene. În etapa LTA, nu dovedim existența unei așezări continue în teritoriul dat. O întrebare fără răspuns rămâne continuarea populației Hallstatt, mai exact, existența culturii Vekerzug. Această cultură ar fi putut persista în zona dată până în LT Cl (bazinul râului Slana).

Pe parcursul întregii etape LT B, observăm o creștere a densității populației, în principal în zona bazinelor inferioare ale râurilor Hron și Ipel. Aceasta este probabil legată de afluxul grupului etnic celtic care avansează dinspre vest. O concentrare mare s-a format în jurul Cotului Dunării și a continuat până în bazinele inferioare ale râurilor Ipel, Hron, Zitava și Nitra (Bujna 1994, 9). În mod similar, am putea observa celții întorcându-se din campaniile lor militare din sud.

Din etapele LT B2/C1 până la LT Cl din perioada La Tene Mijlocie, observăm o creștere a densității populației, care devine mai mare în principal în direcția opusă cursurilor râurilor (Hron, Ipel', Slana, Zagyva). În această perioadă, bazinul superior Hron a cunoscut o apariție a unor rămășițe aparținând așa-numitei etape pre-Puchov.

În perioada târzie La Tene, densitatea populației a scăzut. Acest lucru se poate observa cel mai evident în LT D. Acest lucru nu se aplică însă bazinului superior Hron, care a devenit domeniul culturii Piichov. Reducerea sau încetarea așezărilor ar putea fi cauzată de mai multe evenimente istorice (un conflict între boii și daci, presiunea din partea germanilor sau

a Imperiului Roman), schimbări ale condițiilor naturale (schimbările climatice) sau un colaps natural al societății contemporane (capcana malthusiană).

Absența așezărilor în perioada târzie La Tene infirmă unele concepții istorico-etnice despre așezare. Pe baza așa-numitului elogiu al lui Tusculum, Cotul Dunării și bazinul inferior al Ipel au devenit locurile de stabilire a tribului Osi, cu presupusul adiacent tribului celtic Cotinis. Însă, întrucât pentru perioada târzie La Tene sau chiar începutul perioadei romane nu deținem nicio dovadă a așezării, această afirmație continuă să fie nefondată.

Referințe

Furmânek-Sankot 1985 Furmânek, V.-Sankot, P, Nové latenské nâlezy na stfednim Slovensku. SlovArch,

Pieta, K „Perioada La Tène”, IN: Cercetări arheologice în Slovacia, al X-lea Congres Internațional de Științe preistorice și protoistorice. Mexic, 19-24 octombrie 1981, Nitra, 97-112.

Pieta, K., Die Püchov - Kultur, Nitra.

Pieta, K., Probleme der Erforschung der dakischen Besiedlung in der Slowakei, Thraco-Dacia, III, 35-46.

Pieta, K„ Documentație de cercetare nr. 12442/89 (Institutul de Arheologie din SAS, Nitra) - Selce.

Pieta, K., Noi descoperiri la castelul din Selce lângă Banská Bystrica. AVANS 1988, Nitra, 138-139.

Pieta, K. O castruie și o așezare pe deal din perioadele La Tène și romană în Horní Prsany. AVANS 1992, Nitra, 106-107.

Pieta, K., Liptovskâ Mara. Centrul istoric timpuriu al Slovaciei de nord, Bratislava.

Pieta, K., Die Siedlung Liptovska Mara und die Anfänge der Einflüsse der Einflüsse der Latène-kultur im Westkarpatenraum, SlovArch, XLVII, 315-346.

Pieta, K., Așezare celtică din Slovacia. Perioada La Tène mai tânără, Nitra.

Pieta, Fortificațiile K,, din Folkusová - Necpaly și Blatnica.Elemente de sud-est în cultura Púchov, SlovArch, LXII, 125-165.

Pieta, K.-Mosnÿ, P., Hradisko lângă Trnava Hóre, AVANS 1988, Nitra, 139.

Pieta, K.-Mosnÿ, P., Survey of Roman-era settlements in central Pohronie, AVANS 1988, Nitra, 139-140.

Pieta, K.-Mosnÿ, P., Noi descoperiri din fortul La Tène de lângă Horná Lehota, AVANS 1994, Nitra, 140-142.

Pieta, K.-Mosnÿ, P., Cetatea de deal La Tène cu așezare medievală lângă Nemecká, AVANS 1994, Nitra, 140.

Pieta, K.-Mosnÿ, P., Așezarea epocii fierului în Horná Lehota, AVANS 1999, Nitra, 104-105.

Pieta, K.-Mosnÿ, P, Așezarea Hallstatt și La Tène în Perioada Superioară, AVANS 2000, Nitra, 160-161.

Pieta, K.-Mosnÿ, P., Cercetări în perioada superioară. AVANS 2001, Nitra, 161-162.

Pieta, K.-Zachar, L,, Late Latin oppidum in the historic central of the city, IN: Stefanovicovâ, T. (ed.), Najstarsie dejiny Bratislavy, Bratislava, 148-209 Premerstein, A., Ein Elogium des M. Vicinus Cos. 19 v. Chr.,-273,Ô15 E., Documentație de cercetare nr. 5396/71, 5050/70 (Institutul de Arheologie al SAS, Nitra) - Malâ nad Hronom.

Rejholcovâ, M., Documentație de cercetare nr. 3852/67 (Institutul de Arheologie din SAS, Nitra) - Kural'any.

Rusnâk, R,, Obiecte din epoca fierului timpurie și târzie de la Strânská, VsP, VIII, Nitra, 59-75.

Salkovskÿ, P., Cercetări exploratorii în Detva. AVANS 1986, Nitra, 99.

Salkovsky, P., A doua etapă a cercetării în Detva, AVANS 1987, Nitra, 129-130.

Salkovskÿ, P., A treia etapă a cercetării în Detva, AVANS 1988, Nitra, 156-157.

Salkovský, P., Hradisko v Detva, Nitra.

Salkovskÿ, P, Výsinné hradisko v Detve - Osidlenie v mladsej a neskorej dobe bronzovej, SlovArch, XLIX, 39-58.

Salkovskÿ, P., Výsinné hradisko v Detve-protohistorické osidlenie, SlovArch, Ll, Nitra, 99-126.

Sankot, P., Findings of La Tène Weapons from Detva, IN: Dobrzanska, H.- Megaw, V.-Poleska, P. (eds.), Celts on the Margin, Studies in European Cultural Interaction, 7"' Century BC-lst Century AD, Dedicated to Zenon Wozniak, Cracovia,14135-14.

Pl. 1. 1. Situri La Tene în regiunea studiată (cerc: așezare deschisă; triunghi: castru pe deal; cruce: cimitir; pătrat: altele); 2. Așezări fortificate în perioada La Tene în regiunea studiată; 3. Cimitire în perioada La Tene în regiunea studiată.

Pl. 2. 1. Situri LT B; 2. Situri LTB2/C1 -Cl; 3. Situri LT C2-D (cerc: așezare deschisă; triunghi: castru pe deal; cruce: cimitir; pătrat: altele).

Planșa 1. 1. Situri La Tene în regiunea studiată (cerc: așezare deschisă; triunghi: castru pe deal; cruce: cimitir; pătrat: altele); 2. Așezări fortificate în perioada La Tene în regiunea studiată; 3. Cimitire în perioada La Tene în regiunea studiată.

100

■ **km**

Planșa 2. 1. Situri LT B; 2. Situri LTB2/C1 -Cl; 3. Situri LT C2-D (cerc: așezare deschisă; triunghi: castru pe deal; cruce: cimitir; pătrat: altele).

Câteva întrebări privind cronologia
cimitirelor LaTène din Transilvania.
Dinamica socială și demografică în comunitățile rurale

Aurel RUȘTOIU

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România aurelrustoiu@yahoo.com

Cuvinte cheie: cronologie, Transilvania, cimitir, colonizare celtică, dinamică demografică

Conform Dicționarului Merriam-Webster, cronologia este, în primul rând, „știința care se ocupă cu măsurarea timpului prin diviziuni regulate și care atribuie evenimentelor datele lor corecte”, în al doilea rând, este „un tabel, o listă sau o relatare” și, în al treilea rând, este „o aranjare (a evenimentelor) în ordinea apariției”. Astfel, pentru arheologi, cronologia este un mijloc sau instrument metodologic prin care artefactele, siturile și culturile arheologice sunt aranjate în ordinea apariției, scopul fiind de a indica apariția, durata de viață și dispariția sau transformarea lor. Expresia „vizuală” obișnuită a unei cronologii este unul sau mai multe tabele care prezintă pe verticală sau/și pe orizontală diferite etape, faze sau subfaze din evoluția unui anumit sit, grup cultural, cultură arheologică etc., folosind de obicei abrevieri specifice. Aceste diviziuni temporale sunt corelate cu date istorice, arheologice, numismatice sau epigrafice și, recent, și cu rezultatele investigațiilor interdisciplinare (datarea cu radiocarbon sau dendrocronologie), pentru a identifica datarea absolută a evoluției unei anumite entități arheologice.

Uneori, împărțirea unei cronologii în mai multe faze, subfaze sau chiar subsubfaze este prea elaborată, astfel încât intervalul de timp alocat trebuie să fie „comprimat” artificial pentru a se încadra în intervalele temporale reale. Acest tip de exagerări apar atunci când cercetătorii încearcă să aplice criterii arbitrare în clasificarea cronologică a dovezilor arheologice, care au puțină sau deloc relevanță pentru contextele în care artefactele în cauză au fost produse, utilizate și aruncate. În acest fel, se atribuie durate de viață „standard” înșelătoare diferitelor categorii de artefacte, chiar și atunci când acestea nu au nicio legătură cu diversitatea „biografiilor culturale” ale obiectelor (pentru „abordarea biografică ca metodă de dezvăluire a relațiilor dintre oameni și obiecte”, vezi Kopytoff 1986; Gosden-Marshall 1999; Joy 2009 etc.).

În același timp, o comparație între cronologiile culturilor arheologice din diferite regiuni și perioade de timp indică frecvente diferențe de datare și lacune de la o zonă la alta. Un exemplu relevant este tabelul cronologic realizat de regretatul meu prieten și coleg M. Guma în 1993 pentru epoca timpurie a fierului - versiunea tipărită are o lungime de 1,60 m (Guma 1993). În acest tabel, el a comparat toate cronologiile disponibile (peste 100) produse până în prezent pentru epoca timpurie a fierului, de la Bavaria din Europa de Vest până la Dunărea inferioară din Europa de Est. Un rezultat vizibil este prezența mai multor lacune între etapele evolutive ale epocii timpurii a fierului de la o regiune europeană la alta, atât în

cronologia relativă, cât și în cea absolută. Mai mult decât atât, astfel de lacune pot fi observate și în cadrul aceleiași regiuni, adesea datorită existenței unor cronologii diferite, fiecare având propriul autor.

Totuși, rămâne o întrebare - de ce continuă să apară astfel de lacune cronologice? Sunt acestea rezultatul unor erori metodologice? În mai multe cazuri, aceasta este explicația cea mai probabilă. Indivizii și

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 235-264

Comunitățile din trecut au creat și au utilizat cultura materială în funcție de propriile nevoi, indiferent de obiectivele cercetătorilor moderni! Prin urmare, anumite bunuri ar fi putut rămâne în uz pentru o perioadă mai lungă de timp, chiar dacă arheologii au presupus că acestea au încetat să existe după sfârșitul fazei sau subfazei cronologice corespunzătoare. De exemplu, mai multe vase de bronz produse în perioada republicană târzie erau încă folosite la Pompei când Muntele Vezuviu a erupt în anul 79 d.Hr. (vezi Feugere-Rolley 1991, passim). Cu toate acestea, mulți arheologi încă datează vase similare descoperite în situri din Europa temperată, unde sunt interpretate ca importuri de lux, doar în perioada republicană târzie, chiar dacă unele ar fi putut fi folosite pentru o perioadă mai lungă de timp tocmai datorită valorii lor practice și simbolice mai mari.

În alte cazuri, decalajele cronologice care apar între regiuni și comunități ar putea fi explicate prin faptul că anumite schimbări sociale, economice sau culturale au avut loc la date diferite din diverse motive localizate. Începutul epocii fierului timpurii și răspândirea metalurgiei fierului, așa-numita latenizare a Europei temperate sau romanizarea sunt exemple de fenomene culturale complexe care au trecut prin etape diferite și au îmbrățișat forme diferite de la o regiune la alta. În consecință, dovezile arheologice legate de aceste transformări culturale ar fi putut lua forme diferite în timp și în spațiu. Pe lângă variațiile regionale ale culturii materiale, aceste procese au dus și la schimbări în normele și practicile sociale, politice, economice sau comportamentale locale, care au avut un impact atât asupra populațiilor indigene, cât și asupra celor care au sosit. Întrebarea este dacă orice schemă cronologică, elaborată sau nu, este capabilă să încorporeze diversitatea acestor transformări culturale. Aceasta este o temă de reflecție, în special pentru arheologii dedicați cronologiilor sofisticate.

Chiar și cea mai complexă cronologie, incluzând o succesiune de faze și subfaze, nu este suficientă pentru a defini procesele de transformare (atât cele „vizibile”, materiale, cât și cele „invizibile”, de exemplu în credințe, ideologii, obiceiuri etc.) experimentate de orice comunitate de-a lungul timpului. O cronologie este utilă mai ales atunci când ajută la structurarea datelor arheologice într-un mod care permite identificarea unor modele relevante pentru reconstrucția evoluției unei anumite comunități din perspective multiple. Din acest punct de vedere, scopul acestui articol este de a analiza o serie de aspecte legate de dinamica socială și demografică a mai multor comunități din Transilvania în așa-numitul orizont celtic (LT B1/B2-C1). Analiza se bazează în mare măsură pe datele furnizate de cronologia generală a perioadei La Tene din Bazinul Carpatic și pe cronologiile interne ale

anumitor situri arheologice. Printre acestea din urmă, evoluția unor cimitire reprezentative, precum cel de la Fântânele-Dămbu Popii, oferă argumente importante pentru reconstrucția dinamicii sociale și demografice a acestor comunități.

Cronologia La Tene în Bazinul Carpaților Orientali - particularități culturale și istorice locale

Dovezile arheologice indică faptul că, în general, cronologia Bazinului Carpatic de Est din epoca târzie a fierului a trecut printr-o evoluție destul de diferită în comparație cu cea din Europa Centrală și de Vest, datorită unei serii de condiții culturale și istorice specifice. Dezvoltarea socio-politică și economică a comunităților indigene din această regiune, de-a lungul presupuselor linii tradiționale de la sfârșitul epocii timpurii a fierului, a fost modificată în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr., prin sosirea unor grupuri occidentale care au colonizat zonele nordice și estice ale Marii Câmpii Maghiare și cea mai mare parte a Transilvaniei. Primele grupuri celtice au avansat din Transdanubia spre est, în partea de nord a Marii Câmpii Maghiare și de-a lungul bazinului superior al Tisei. Din aceste zone s-au deplasat spre sud, de-a lungul Carpaților occidentali, iar mai târziu s-au stabilit și în Transilvania. Această înaintare este documentată de o serie de cimitire situate de-a lungul rutelor menționate. Unele dintre aceste cimitire au fost înființate la sfârșitul LT Bl și începutul subfazei LT B2. Altele au început să fie folosite abia în LT B2, ceea ce sugerează că avansul a fost destul de lent, în etape succesive în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. și până la începutul secolului următor (Rustoiu 2008, 69-70, fig. 27; Rustoiu 2014a).

Cronologia unor cimitire și așezări din această regiune a fost afectată și de tulburările generate în prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. de invaziile celtice din Balcani și Grecia (Fig. 1). Aceste evenimente au avut un impact demografic și asupra comunităților din Bazinul Carpatic, din care a fost recrutată o parte semnificativă a forțelor expediționare (Rustoiu 2006; 2008, 86-90, tab. 8; Rustoiu 2015a, 19-22). Așa cum observa deja J. Nemeti în urmă cu trei decenii, o serie de noi

Așezări și cimitire au apărut în perioada în cauză (Nemeti 1986, 76-77; Nemeti 1992a etc.). Cronologic, acestea au început la sfârșitul LT B2 - începutul LT Cl, iar printre exemple pot fi enumerate așezarea și cimitirul de la Ciumești (Zirra 1967, cu cronologia propusă de Horedt 1973, 299-303) sau cimitirul de la Apahida (Zirra 1976).

Fig. 1. Model teoretic al recrutării forțelor expediționare implicate în Marile Invazii din Balcani. A, B, C etc. reprezintă triburi din zona Bazinului Carpatic. Mai multe grupuri (a, b, c, d etc.) extrase din aceste triburi au format unitățile expediționare conduse de Bolgios, Brennos și Acikorios. Ulterior, din triburile Bazinului Carpatic care participau deja cu detașamente la expediție, s-au desprins noi grupuri (dx, ex etc.), formând coloana condusă de Keretrios. Celții din Bolgios s-au întors pe teritoriile originale, unii în zona triburilor native (A, B), iar alții contribuind la noile comunități care au combinat grupuri din triburi diferite (ay+by) și au ocupat teritorii în aceeași zonă a Bazinului Carpatic. Din coloana principală, comandată inițial de Brennos și Acikorios, s-au separat ulterior mai multe

grupuri, formând și ele noi triburi (cl+dl+el, c2+d2+e2 etc.) și așezându-se în teritorii care nu le aparținuseră niciodată înainte (scordiscii și celții din Tylis și Asia Mică).

În același timp, se pot observa schimbări semnificative în evoluția cimitirului de la Pi^colt (Pl. 1/1). Nemeti, și câțiva ani mai târziu VV Zirra, au remarcat că evoluția sa cuprinde patru orizonturi cronologice, primele două precedând invazia balcanică, iar ultimele două urmând acestui eveniment (Nemeti 1988; 1989; 1992b; 1993, 122-128; Zirra 1997; vezi și Rustoiu 2006, 214; Rustoiu 2008, 88-89; Rustoiu 2015a, 20-22, fig. 18). Mai mult, organizarea spațială a cimitirului arată că cele mai vechi morminte sunt concentrate în zona de nord a cimitirului, în timp ce cele aparținând ultimelor două orizonturi (corespunzătoare sfârșitului LT B2 și LT Cl) sunt situate în zona de sud. Această situație sugerează că o nouă comunitate a apărut în regiune la o anumită dată și a ocupat partea de sud a dunei de nisip pe care se află cimitirul. Continuitatea funerară în zona nordică în timpul LT B2b-Cl indică faptul că apariția mormintelor sudice nu este rezultatul unei evoluții spațiale treptate a cimitirului original. În același timp, nou-veniții din Pi^colt foloseau înhumarea ca rit funerar preferat. Astfel, cele două grupuri de morminte documentează existența a două comunități distincte, fiecare cu practici funerare caracteristice. Se pare că s-au stabilit ulterior legături familiale între membrii lor, care au continuat să folosească același loc funerar consacrat.

Se poate afirma, așadar, că studiile axate pe cronologia anumitor situri arheologice din această regiune, și a necropolelor în special, trebuie să ia în considerare o serie de caracteristici rezultate din condițiile culturale și istorice specifice care au definit procesul de latenizare în Câmpia Maghiară și Transilvania.

În primul rând, colonizarea celtică a fost un proces gradual care s-a desfășurat în etape succesive pe o perioadă mai lungă de timp, astfel încât noi cimitire au apărut în locații diferite la date diferite (Rustoiu 2008; 2014a, cu bibliografia referitoare la diferite teorii ale colonizării; pentru modele teoretice ale migrației umane, vezi Ramsl 2015, cu bibliografie suplimentară).

În al doilea rând, coloniștii au fost recrutați din diferite comunități, unii din vestul Bazinului Carpatic, iar alții din Europa Centrală sau chiar de Vest, așa cum pare să sugereze prezența anumitor ornamente originare din aceste regiuni. Din păcate, analizele izotopilor de stronțiu care

Date care ar putea dezvălui patria diferitelor grupuri de coloniști nu sunt disponibile până în prezent. Totuși, analize similare efectuate în unele cimitire din Europa Centrală dezvăluie uneori mobilitatea anumitor indivizi sau grupuri (vezi, de exemplu, Eggl 2003; Scheeres et al. 2013; 2014). În ceea ce privește artefactele aduse de coloniști, un exemplu ilustrativ și cel mai frecvent citat este oferit de colierele rigide decorate cu discuri din regiunea Rinului, care se întâlnesc și în Bazinul Carpatic (Pl. 1/2) (Müller 1989; Kruta 2000, 249; Kaenel 2007, 395; Hauschild 2010, 174; Rustoiu 2012, 363 etc.).

O consecință a mobilității umane este că artefactele aparținând orizonturilor timpurii din aceste cimitire sunt tipologic mai puțin unitare în întreaga zonă în cauză. Unele obiecte

provenite din vest sunt prezente în anumite cimitire, în timp ce în altele locul lor este luat de artefacte contemporane cu o origine diferită. Un exemplu este oferit de pumnalele (Hiebmesser) de tipul LT A (Osterhaus 1981, 2-5, 17-20, nota 2, tipul 1A, fig. 1, harta 1), originare din Austria Inferioară, vestul Ungariei sau vestul Slovaciei (vezi, de exemplu, Nebehay 1993, pl. 6/29; Ramsl 2011, 149, fig. 119; Uzsoki 1987, pl. 14/5, 20/4), care au fost găsite și la Pi§colt (Nemeti 1988, fig. 3/M 31,4) și Novajidräny-Särvär (Hellebrandt 1997, fig. 7/5), dar lipsesc din alte cimitire estice (Fig. 2).

Fig. 2. Harta distribuției pumnalelor (cuțitelor tăietoare) de tip Osterhaus 1A în Bazinul Carpatic (cuțite tăietoare cu mâner tăiat arcuit și lamă puternic curbată) - vezi Anexa 1.

În cele din urmă, unele dintre comunitățile stabilite în Transilvania au păstrat anumite practici și elemente de cultură materială din patria lor pe o perioadă mai lungă de timp, ca o modalitate de a face apel la identitatea lor ancestrală. Aceste obiceiuri ar putea explica perpetuarea anumitor practici funerare în Transilvania mult timp după ce acestea au fost abandonate pe meleagurile lor de origine sau persistența unor simboluri vizuale, de exemplu elemente ale Stilului Vegetal, în contexte LT Cl (Pl. 2) (așa cum a sugerat recent Vincent Megaw în cazul unei brățări de la Fântânele-Ddmbu Popii, în Rustoiu-Megaw 2011, 229-233). În același context poate fi plasată persistența înmormântărilor care conțineau care cu două roți în LT Cl (Ferencz 1996; Rustoiu 2015b; 2016) (Fig. 3). Utilizarea mai îndelungată a carelor de luptă cu două roți în regiunea în cauză, în comparație cu Europa de Vest și Centrală, a fost remarcată și în alte zone periferice ale „lumii celtice”, de exemplu în Insulele Britanice sau Asia Mică. Prezența lor este atestată în surse literare antice, precum și în reprezentări figurative precum „friza de arme” de la Pergam, sau în descoperiri arheologice. Incorporarea unor bijuterii LT B în ansambluri de costume din LT Cl aparține, de asemenea, aceluiași fenomen (Rustoiu-Megaw 2011; Rustoiu 2013a).

Fig. 3. Hartă de distribuție a mormintelor „cu care de luptă” în Bazinul Carpatic de Est. Pătrate: LT B2; puncte: LT Cl.

Cronologia La Tène în Bazinul Carpatic de Est și chestiunea celor mai vechi cimitire

Revenind la cronologia relativă a orizontului celtic din Bazinul Carpatic estic, cimitirul de la Piscolt este important deoarece acoperă până în prezent întreaga perioadă în cauză (Tabelul 1). Cele patru faze ale cimitirului (Nemeti 1993) pot fi sincronizate cu orizonturile 3-7 propuse de cronologia lui Gebhard pentru Bazinul Carpatic (Gebhard 1989, 74-127; pentru Transilvania, vezi Berecki 2008a; Berecki 2015, 30, fig. 1). Cimitirul de la Ludas poate fi menționat și pentru o comparație regională, deoarece are trei faze evolutive (Szabo-

Tanko 2012, 141-149) care corespund orizonturilor 2-4 de la Piscolt. Acest cimitir indică, de asemenea, natura graduală a colonizării celtice, care a implicat grupuri mai puțin numeroase de coloniști și nu o invazie masivă din partea vestului.

Tabelul 1. Cronologia Bazinului Carpatic de Est.

După cum s-a menționat deja, orizontul LT A și cea mai mare parte a celui LT Bl nu sunt identificate în cimitirele din Bazinul Carpatic de Est. Din punct de vedere arheologic, această perioadă este caracterizată de o evoluție continuă a comunităților indigene din epoca timpurie a fierului. În estul Ungariei, fenomenul arheologic indigen a fost etichetat fie ca „cultura Vekerzug" (Chochorowski 1985), fie ca „grupul Alföld" (Kemenczei 2009), în timp ce în Transilvania stadiul cercetărilor nu permite încă o identificare arheologică a culturii materiale a populațiilor indigene din a doua jumătate a secolului al V-lea - prima jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. (conform lui Vasiliev 1980, sfârșitul orizontului „Agathyrsi sciți" de la sfârșitul epocii timpurii a fierului poate fi datat în jurul anului 450 î.Hr.). Prin urmare, incintele funerare dreptunghiulare sau circulare, cunoscute și sub numele de Grabgärten, specifice LT A și Bl din Austria Inferioară, vestul Ungariei sau vestul Slovaciei (Pl. 3), lipsesc aparent din Transilvania (vezi, de exemplu, Neugebauer 1996; Ramsl 2011; Vaday 2006; Bujna 1989 etc.).

Totuși, săpăturile arheologice recente de salvare de-a lungul noilor autostrăzi transilvănene au identificat câteva astfel de incinte. Câteva exemple provin din cimitirul de la Viștea, județul Cluj (Pl. 4/2), deși se pare că arheologii de teren Cociș și Ursuțiu ar fi putut omite unele dintre caracteristici (Cociș et al. 2015) care pot fi observate în fotografia aeriană a sitului (Pl. 4/3). Un alt cimitir în care au fost identificate incinte circulare și dreptunghiulare a fost recent investigat la Gâmbaș, județul Alba (Pl. 4/1) (Bălan et al. 2015, pl. 3). Până la publicarea completă a acestor descoperiri, întrebarea care rămâne în discuție este dacă aceste noi cimitire fac parte dintr-un orizont LT Bl care a precedat primul orizont al cimitirului Pișcolt sau dacă utilizarea ulterioară a incintelor funerare indică perpetuarea unor practici funerare mai vechi în cadrul unor comunități stabilite departe de patria lor. Unele inventare funerare de la Gâmbaș, publicate parțial în raportul preliminar privind săpăturile arheologice de salvare, indică faptul că cel puțin câteva morminte sunt contemporane cu cele aparținând primului orizont al cimitirului de la Pișcolt (Bălan et al. 2015, pl. 12/11, 20/1-5 etc.). Totuși, până la publicarea întregului cimitir, este dificil să se datareze corect cele mai vechi morminte de la Gâmbaș și să se vadă dacă acestea sunt mai vechi decât cele aparținând primului orizont de la Pișcolt.

Dinamica socială și demografică a comunităților rurale. Studiu de caz: cimitirul de la Fântânele-Dâmbu Popii

Pentru a identifica dinamica socială și demografică a comunităților rurale din Transilvania, cimitirul de la Fântânele-Dâmfcu Popii oferă o serie de date relevante. Acestea sunt

conturate atât de caracteristicile evoluției cronologice a acestui sit, cât și de cea a orizonturilor celtice din Bazinul Carpatic oriental în general.

Cimitirul este situat în estul Transilvaniei, într-o regiune în care au fost identificate și alte locuri de veci, ceea ce sugerează o densitate mare a locuirii celtice în perioada LT B2-C1 (Vaida 2006). Este, așadar, relevant faptul că nu mai puțin de trei cimitire au fost identificate în împrejurimile satului modern Fântânele, situate la o distanță de cel mult 1,5-2 km unul de celălalt (Pl. 5).

Cimitirul de pe înălțimea Dâmbu Popii a fost descoperit în 1961, când lucrările agricole au distrus câteva înmormântări. Inventarele funerare de la două dintre acestea au fost recuperate de Șt. Dănilă de la Muzeul Bistrița. Același arheolog a mai descoperit opt înmormântări în 1967 (Dănilă 1978). Săpături arheologice sistematice, care au scos la iveală înmormântările rămase, au fost efectuate între 1969 și 1974 de IH Crișan de la Institutul de Arheologie din Cluj. Acesta a identificat încă 84 de morminte, dintre care opt sunt înhumări, iar toate celelalte sunt incinerări (Crișan 1975; 1977). Cea mai mare parte a cimitirului este încă nepublicată, dar unele morminte și descoperiri au fost publicate într-o serie de studii preliminare (Rustoiu-Megaw 2011; Rustoiu-Egri 2011, 32-33; Rustoiu 2013a; Rustoiu-Berecki 2015a etc.).

Cronologic, cimitirul Fântânele-Dâznbu Popii cuprinde patru faze evolutive între sfârșitul LT Bl/începutul LT B2 și LT Cl (Pl. 6) (Rustoiu 2015a, 22-23, fig. 19). Cele mai vechi înmormântări sunt concentrate în trei grupuri situate pe vârful dealului de la est la vest. Aceste grupuri corespund probabil unor familii sau clanuri fondatoare. Toate cele trei grupuri s-au dezvoltat concomitent în următoarele două faze. Cu toate acestea, înmormântările aparținând grupului vestic au avut tendința de a se extinde spațial și numeric în timpul celei de-a treia faze și mai ales în ultima fază (în LT B2b și LT Cl) în detrimentul celorlalte două grupuri. Acest model poate sugera o creștere demografică a grupului vestic, ceea ce ar fi putut determina o autoritate socială mai puternică a grupului și a liderilor acestuia în cadrul întregii comunități.

Această ipoteză pare a fi susținută și de modul în care au fost amplasate înmormântările care conțineau arme în cimitir (Pl. 7). Acest tip de înmormântări lipsește din prima fază a cimitirului. În a doua fază, singura înmormântare care conținea arme a apărut în grupul central, în care au fost incluse alte trei înmormântări similare în a treia fază. Cu toate acestea, în ultima fază, înmormântările care conțineau arme au fost concentrate în zona ocupată de grupul vestic. De asemenea, este semnificativ faptul că în fazele timpurii ale cimitirului (LT B2) armamentul consta în principal din sulițe, în timp ce în ultima fază (LT Cl) inventarele conțin panoplii complete constând din săbii, sulițe și scuturi, ilustrând un mod particular de exprimare a identității războinice, diferit de cel preferat de generațiile anterioare (Rustoiu-Berecki 2015b, fig. 4).

Organizarea cimitirelor în grupuri funerare se întâlnește, în numeroase forme, și în alte situri din Bazinul Carpatic. De exemplu, la Mannersdorf utilizarea cimitirului a început în trei

de locuri diferite, înmormântările „fondatoare” aparținând unor femei (Ramsl 2011, 210-211, fig. 177-178a). La Chotin, în sud-vestul Slovaciei (Pl. 8/3), amplasarea înmormântărilor sugerează, de asemenea, organizarea lor în trei grupuri (Ratimorska 1981, 18, fig. 2; Gebhard 1989; Rustoiu 2008, 78-79, fig. 36). În cele din urmă, grupuri de înmormântări separate spațial în interiorul cimitirului au fost identificate la pietrișul Vic-Gravel (Pl. 8/1) și Muhi-Kocsmadomb (Pl. 8/2) (Hellebrandt 1999, 99-102, 233-236, fig. 99,192; Almassy 2010), precum și în alte cimitire care au început să fie utilizate în primele etape ale colonizării în estul și sud-estul Bazinului Carpatic, de exemplu la Pecine (Jovanovic 2014, fig. 1). O organizare internă similară a fost presupusă și pentru cimitirele de la Ludas-Varjii-duld și Sajopetri-Homoki-szoloskertek (Szabo-Tanko 2012, fig. 188; Szabo 2014, fig. 4,12), deși gruparea înmormântărilor este relativ mai puțin vizibilă pe planul lor. Toate aceste exemple indică faptul că cimitirul de la Fantanele-Ddmbu Popii a fost organizat, cel puțin în faza inițială, după anumite reguli sociale și ritualuri specifice patriei de origine a coloniștilor.

Organizarea familială sau clanică a acestor comunități în această perioadă pare să se reflecte și în planimetria anumitor așezări care au fost investigate mai pe larg. De exemplu, grupuri de case erau situate la distanțe variabile unele de altele în așezările rurale de la Ciumești (Zirra 1980) și Cicir (Pl. 9/1) (Rustoiu 2013b), în vestul României, probabil și în cele de la Polgar (Pl. 9/2) (Szabo et al. 2008), Kalmanhaza și Nyiregyhaza-Oros (AlmassyPop 2014), care au fost descoperite doar parțial de-a lungul noii autostrăzi din estul Ungariei, și la Göttlesbrunn (Karl 2005, 69-76; Karl 2015) sau Oberschauersberg (Trebsche 2014, 347-348, fig. 7), în Austria Inferioară. Fiecare dintre aceste grupuri ar fi putut aparține unei familii sau clanuri din comunitățile respective. Prin urmare, organizarea internă a teritoriului așezărilor și probabil și exploatarea zonei economice și a resurselor naturale (împărțirea terenurilor agricole, a pășunilor sau a turmelor etc.) se bazau pe această structură comunală. Cu toate acestea, acest tip de organizare internă a așezărilor este uneori mai puțin vizibilă. De exemplu, casele și anexele acestora din așezarea de la Moretti par a fi aliniate (cu o orientare generală vest-est) și concentrate pe o suprafață mai mică, deși acest model ar putea fi și un rezultat al caracterului destul de limitat al investigațiilor arheologice, care este posibil să nu fi reușit să identifice întreaga planimetrie a așezării (Horedt 1979; Berecki 2008b; 2015, 67).

Cimitirul Fântânele-Ddmbu Popii a fost complet dezgropat, spre deosebire de alte locuri de necropolă din Transilvania, așadar oferă date cantitative importante privind contextele funerare aparținând acestei comunități. Aceste date sunt relevante pentru un număr mai mare de comunități rurale similare aparținând orizontului celtic din Transilvania. Astfel, numărul total de morminte de la Fântânele-Dâmfeu Popii, identificate fie accidental, fie prin investigații arheologice, este de 94. Alte câteva morminte ar fi putut fi distruse de lucrări agricole înainte de identificarea cimitirului, dar numărul estimat pare a fi mic. Din păcate, analizele antropologice nu au fost încă efectuate, astfel încât o diferențiere a defuncților în funcție de vârstă sau sex nu se poate face. Totuși, tiparul ar trebui să semene cu cele identificate în alte cimitire contemporane din Bazinul Carpatic de est.

De exemplu, la Ludas, vârsta decedatului a fost identificată în cazul a 49 de morminte din numărul total de 82 de morminte analizate (conținând 87 de persoane, marea majoritate fiind incinerate) (Tanko 2012). Nouă dintre decedați (18,3%) erau copii mici (infants I), indicând o rată a mortalității infantile destul de ridicată (183 la 1000 de nașteri). În cazul a 34 de persoane din același cimitir, diferențierea pe sexe a fost posibilă, astfel încât 20 erau femei și 14 bărbați. Aceste cifre indică un raport de 1,4 femei la 1 bărbat, ceea ce în termeni demografici înseamnă un raport de 71 de bărbați la 100 de femei. Pe de altă parte, un număr destul de semnificativ de morminte (34) rămân neidentificate, astfel încât aceste procente ar putea fi eronate.

În cele din urmă, trebuie menționat și faptul că, dintre cele 20 de morminte de la Ludas care conțin arme, 19 aparțineau unor adulți decedați. Unsprezece dintre aceștia erau cu siguranță bărbați. În același timp, două dintre aceste morminte conțineau și unelte pentru prelucrarea pielii. Doar un mormânt care conținea arme a aparținut unui copil (infans I: mormântul 882, care includea un vârf de suliță din fier). Prezența armelor în mormintele copiilor, precum și asocierea lor cu uneltele din alte două morminte, ilustrează rolul simbolic jucat de arme în exprimarea apartenenței decedatului (moștenită sau presupusă în cazul copiilor) la grupul social privilegiat al războinicilor, ca membri cu drepturi depline de decizie în cadrul comunității (vezi Rustoiu-Berecki 2015b, cu bibliografie suplimentară, și Rustoiu 2015c, 89-90). Această interpretare pare a fi susținută și de faptul că o serie de morminte care au aparținut cu siguranță unor bărbați (nr. 734, 1009, 1050, 1286) nu aveau arme.

inventarele lor, ceea ce poate sugera un statut social inferior al acestor decedați (pentru structura socială a comunităților din epoca fierului târzie în general, vezi Karl 2006).

Revenind la cimitirul din Fântânele-Ddmhw Popii, cele 94 de morminte ale sale acoperă cronologic în jur de 150 de ani, ceea ce indică un număr mediu de decese de 0,6 pe an sau aproximativ două decese la fiecare trei ani.

Alte cuantificări permit estimarea numărului de generații și a numărului mediu de indivizi pe generație pentru cimitirul în cauză. În studiile demografice și genealogice, lungimea unei generații se măsoară între data nașterii unui individ sau grup (toți indivizii născuți în același an formând o singură cohortă) și momentul în care aceștia încep să aibă copii (Haupt-Kane 2006). În mod convențional, lungimea medie a unei generații a fost considerată a fi de 25 de ani în cazul societăților moderne și de 20 de ani în cele antice (vezi, de exemplu, Ingman et al. 2000, 712; Thomson et al. 2000, 7362). O lungime medie mai scurtă, de 16-18 ani (!), a fost propusă pentru evoluția unor cimitire La Tene din Europa Centrală (Kruta 1979, 82). Totuși, o serie de studii sociologice și demografice, precum și unele axate pe genetica umană, au arătat că lungimea medie a unei generații (calculată prin împărțirea sumei vârstelor la care s-au născut copiii la numărul total de copii) depășește 25 de ani. În același timp, generația medie pe linie masculină (de la tată la fiu) este mai lungă decât generația medie pe linie feminină (de la mamă la fiică). Studiile demografice axate pe diferite populații, de la comunitățile de vânători-culegători din Botswana și Namibia până la comunitățile moderne din Canada sau Islanda, au arătat că lungimea medie a unei generații

depășește 30 de ani în cazul bărbaților și este sub acest număr pentru femei (Tremblay-Vezina 2000; Helgason et al. 2003; Devine 2005, cu bibliografie suplimentară). Analizând aceste opinii, D. Devine a ales o durată medie a generațiilor de 33 de ani pentru bărbați, ceea ce înseamnă trei generații pe secol, și de 29 de ani pentru femei, ceea ce înseamnă trei generații și jumătate pe secol, aceste cifre fiind susținute și de argumente genealogice concrete (Devine 2005, 52-53). În consecință, aceste date pot fi utilizate pentru a estima duratele medii ale generațiilor în alte comunități.

De exemplu, în cazul comunității din Fântânele, pentru care evoluția demografică este relevată de cimitirul de pe Dâmbu Popii, studiul poate lua în considerare o lungime medie a generației estimată pe baza generațiilor pe linie masculină și feminină de 31 de ani. Întrucât cimitirul a durat aproximativ 150 de ani, se poate estima că aproximativ 4,8 generații au folosit locul de veci (150 de ani | 31 de ani = 4,8 generații). În același timp, numărul total de morminte poate fi împărțit la numărul de generații, pentru a estima numărul total de indivizi aparținând fiecărei generații: 94 de morminte | 4,8 generații = 19,5 indivizi, sugerând astfel un număr mediu de aproximativ 19-20 de indivizi pe generație. Întrucât cimitirul din Fântânele-Ddmfew Popii a fost folosit de o comunitate care, mai probabil, era formată din trei familii sau clanuri mari, se pare că fiecare dintre acestea cuprindea în jur de șase sau șapte indivizi pe generație.

Folosind o altă formulă propusă de JP Suter pentru zona platoului elvețian, cifrele rezultate sunt relativ similare (Suter 1984, 88-89). În acest caz, numărul de indivizi dintr-o comunitate a fost estimat folosind următoarea formulă: numărul total de morminte x 100 / durata cimitirului x 4-5% (reprezentând rata mortalității). În cazul cimitirului de la Fântânele-Dămbu Popii, această estimare indică o comunitate de 13-16 indivizi pe generație.

R. Karl a propus cifre aproape similare (10-25 de indivizi locuind în două sau trei ferme) pentru așezarea rurală de la Gottlesbrunn, în Austria Inferioară (Karl 2015, 90). Această așezare are aproximativ aceeași dimensiune cu cele de la Ciumeți sau Cicir.

O comparație cu cunoscutul cimitir din Munsingen (Hodson 1968) ar putea fi, de asemenea, relevantă. Acest cimitir este alcătuit din 230 de morminte care acoperă intervalul cronologic dintre sfârșitul LT A și începutul LT C2, mai precis între cca. 420 și 180 î.Hr. Aplicând formula utilizată pentru cimitirul de la Fântânele-Ddmhw Popii în cazul celui din Munsingen, numărul mediu rezultat este de 29-30 de indivizi pe generație. Totodată, PJ Suter a estimat un număr de 20-25 de indivizi aparținând a două sau trei familii (Suter 1984,89). Pe baza unor analize antropologice recente, s-a estimat că cimitirul a fost probabil înființat de două grupuri sau familii mari formate din una sau două zeci de persoane. Aceleași analize au indicat, de asemenea, că de-a lungul întregii evoluții a acestei comunități, cuprinzând opt generații succesive, endogamia

era adesea practicată, ducând la transmiterea unor deformități congenitale care au fost observate pe schelete. Exogamia era presupusă și în cazul bărbaților (Alt et al. 2005).

Prin urmare, în ciuda numărului aparent mare de morminte din cimitirul de la Fântânele-Ddmfiu Popii, comunitatea asociată era mică, în concordanță cu stilul de viață rural din secolele IV-III î.Hr. din Bazinul Carpatic de est. Dimensiuni și caracteristici demografice similare au avut probabil cimitirul de la Ludas-Varju-dillb, format din 82 de morminte identificate și alte unsprezece distruse de lucrările agricole moderne (numărul total de morminte distruse fiind probabil mai mare), și cel de la Sajopetri-Homoki-szoloskertek, format din 90 de morminte, ambele fiind înființate la sfârșitul LT B2a și evoluând în timpul LT B2b-Cl (Tabelul 2).

Nr. morminte

Cimitirul de la Pi§colt, cu cele 184 de morminte ale sale (la care se poate adăuga un număr necunoscut, deși mai mic, de morminte distruse de intervenții umane în partea de nord-est a cimitirului înainte de începerea investigațiilor arheologice), este frecvent citat ca fiind cel mai mare din Bazinul Carpatic de est. Cu toate acestea, așa cum am menționat deja, dinamica demografică a acestui cimitir este diferită de cea a altor cimitire, deoarece zona funerară a fost folosită o perioadă de două comunități care au interacționat. Prin urmare, există de fapt două cimitire: unul în zona nordică, datat între LT B1/B2 și LT Cl, și un altul în zona sudică, datat între LT B2b și LT CL. Cimitirul nordic este format din 116 morminte, în timp ce cel sudic este format din 69 de morminte. Acesta din urmă seamănă, în ceea ce privește numărul de contexte funerare, cu cimitirul de la Mátraszolós (63 de morminte plus câteva distruse), care a funcționat în general în același interval cronologic (Almássy 2012). Având în vedere durata de viață a fiecărui cimitir din Pișcolt, se pare că defuncții înmormântați aici proveneau din două comunități rurale diferite, ale căror caracteristici demografice erau destul de apropiate de cele ale altor comunități similare din Bazinul Carpatic de Est (Tabelul 2).

Dimensiunile demografice reduse ale comunităților din regiunea în cauză sunt ilustrate și de numărul mic de case identificate în așezările investigate. Așezarea de la Cicir este formată din șase case, cea de la Ciume§ti din opt case, cea de la Polgár din șapte case etc. Situația de la Sajópetri este însă diferită. Cimitirul de la Sajópetri-Homokzszoldskertek (încă nepublicat; pentru informații generale, vezi Szabó 2014) este situat în vecinătatea așezării de la Sajópetri-Hosszú-du/ó. Aceasta din urmă este un centru manufacturier asociat cu o locuire rurală mai mare decât așezările agricole obișnuite (Szabó-Czajlik 2007). Prin urmare, fie această așezare ar fi putut avea mai multe cimitire, fie cimitirul identificat la Homokiszoloskertek a aparținut unei alte comunități din această zonă, unde densitatea siturilor La Tene este destul de mare (Czajlik-Tankó 2007). Altfel, numărul mic de înmormântări din acest cimitir, în comparație cu dimensiunea și durata așezării (LT B2-C1), este destul de greu de explicat.

Din păcate, caracteristicile așezării asociate cu cimitirul de la Fántánele-Ddmbu Popii nu sunt încă cunoscute. Locația sa nu a putut fi identificată în ciuda numeroaselor cercetări de teren efectuate mai întâi de echipa arheologică condusă de I.H. Criban și apoi de echipa lui DL Vaida, care investighează un alt cimitir La Tene în zona satului modern Fántánele, în locul descoperit.

ca La Gâța sau Dealul lașului. În același timp, mai multe studii aerofotografice recente efectuate de Z. Czajlik și S. Berecki nu au reușit nici ele să îl identifice. O posibilă explicație este că așezarea antică a fost suprapusă ulterior de satul modern, ceea ce a îngreunat identificarea sa pe teren.

Totuși, rezultatele menționate anterior ale cuantificărilor demografice privind comunitatea înmormântată la Fântânele-Dâmbu Popii sunt mai degrabă teoretice. Nu iau în considerare rata de emigrare sau imigrare, rata de fertilitate și mortalitate pentru fiecare etapă evolutivă a acestei comunități și nici nu includ intervalul de vârstă sau creșterea demografică naturală sau socială. Mai mult, în toate cimitirele menționate anterior, numărul de înmormântări a fost mai mare, mai ales în LT Cl, sugerând o creștere demografică semnificativă în comparație cu fazele anterioare. Această tendință demografică poate fi rezultatul mai multor factori: o rată a natalității mai mare, imigrația unor indivizi sau grupuri după invaziile din prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr. sau anumite grupuri locale care în trecut părăseau regiunea (pentru a coloniza noi teritorii, a participa la raiduri sau campanii militare ce ar fi putut cauza pierderi umane din diverse motive etc.) au încetat acum să mai emigreze.

În cele din urmă, trebuie menționat și faptul că familiile numeroase care au format comunitatea din Fântânele-Dâmbu Popii ar fi putut include persoane care nu erau rude. Astfel, printre „membrii clanului" s-ar fi putut afla și „servitori" sau „clienți" de origini diferite (de exemplu, unii indigeni care au fost integrați în noile comunități după colonizare), care fie erau dependenți, fie subordonați într-un fel sau altul liderilor acestor familii; probabil că li se permitea să folosească aceeași zonă funerară. Mai mult, s-a observat deja că noțiunea de „grup de rudenie" este diferită de cea de „gospodărie" în majoritatea limbilor indo-europene (Karl 2006). Aceste distincții între diferiți membri ai comunității pot fi observate și în mijloacele alese pentru exprimarea identităților individuale și colective, atât vizual, cât și simbolic; acestea includ modalități particulare de manipulare a riturilor și ritualurilor funerare.

Coloniști și indigeni. Identități individuale și de grup în cadrul comunității din Fântânele-Dâmbu Popii

În ceea ce privește riturile și ritualurile funerare de la Fântânele-Dâmbu Popii, marea majoritate a înmormântărilor sunt incinerări folosind o groapă dreptunghiulară sau circulară, în timp ce mormintele de înhumare (aproximativ 12%) aparțin în mare parte fazelor ulterioare ale cimitirului. Spre deosebire de alte cimitire din Bazinul Carpatic de Est, precum cele de la Muhi și Pișcolt, în care au fost identificate unele morminte aparținând populațiilor indigene (Rustoiu 2008, 70-76; Rustoiu 2014b), la Fântânele-Dâmbu Popii înmormântările prezintă practici funerare specifice Europei Centrale, în timp ce populația locală este ritualic „invizibilă". Cu toate acestea, o serie de obiecte funerare ilustrează interacțiunile culturale dintre coloniști și comunitățile locale. Este semnificativ faptul că aproximativ 80% din numărul total de morminte aparținând fazelor timpurii (LT B2a și LT B2b) conțin vase ceramice specifice populațiilor locale, alături de obiecte tipice La Tene.

Un bun exemplu este mormântul de incinerare nr. 10 (Pl. 10/1). Pe fundul gropii a fost construită o structură dreptunghiulară din lemn, cu două compartimente. Oasele umane incinerate au fost depuse într-unul dintre aceste compartimente, împreună cu două vase ceramice lucrate manual și două fibule timpurii din bronz din epoca La Tene, în timp ce al doilea compartiment conținea un bol lucrat manual și ofranda de carne, împreună cu un cuțit de fier (Rustoiu 2008, 76-78, fig. 35; Rustoiu 2014b, 158-159, fig. 17). Toate elementele ritului și ritualului funerar, inclusiv structurile din lemn din unele dintre înmormântări, se întâlnesc și în alte cimitire din epoca La Tene din regiunea Dunării de Mijloc (Pl. 10/2-3) (vezi, de exemplu, Bujna 1995, 86-87, fig. 78; Tanko-Tanko 2012, 254, fig. 7 etc.). În același timp, aceste caracteristici sunt diferite de cele care caracterizează mormintele cu structuri din lemn din mediul indigen al regiunilor învecinate, de exemplu cele din Olteni, județul Covasna (Pl. 10/4) sau Slobozia, județul Bacău (Sîrbu et al. 2006; Buzdugan 1968; pentru ritualurile funerare asociate acestor înmormântări, vezi Babeș-Mirițoiu 2011). În primul caz, combinarea bunurilor funerare indigene și celtice indică faptul că populația locală a fost integrată în comunitățile sosite într-o perioadă destul de scurtă de timp. Pe de altă parte, hibridizarea culturală rezultată din fuziunea acestor două comunități a generat și unele practici culinare mixte, vizibile în ansamblurile ceramice care conțin vase locale și celtice recuperate din înmormântări.

O renaștere a anumitor tradiții ancestrale poate fi observată și în ultima fază a construcției cimitirului Fântânele-Dâmbu Popii. Probabil nu este o coincidență faptul că această perioadă corespunde extinderii

 grupului vestic din cadrul cimitirului și la apariția elitei războinice în cadrul acestui grup, care a căutat să exprime o identitate pancomunitară prin panoplia armelor (Pl. 6-7). Renașterea acestor tradiții originare din patria ancestrală a primelor generații de coloniști poate fi observată în anumite accesorii vestimentare și bijuterii sau în utilizarea anumitor motive decorative pe vasele ceramice. În ambele cazuri, aceste elemente sunt foarte vizibile, intenția fiind de a le expune public.

Un exemplu constă în două costume provenite din mormântul 62, în care s-au păstrat elementele metalice (Pl. 11). Cele două costume sunt identice din punct de vedere funcțional: broșe purtate pe umeri și pe piept, un curea cu lanț, o brățară și două brățări de picior. Cu excepția brățărilor, toate celelalte obiecte sunt datate în LT Cl. Pe de altă parte, brățările sunt mai vechi, ambele tipuri apărând în LT Bl și fiind utilizate până în LT B2. O brățară a fost decorată în stil vegetal și are analogii decorative și tipologice în Europa de Vest. Cealaltă, realizată din sârmă de fier ondulată, are caracteristici similare în ceea ce privește originea și cronologia. În Bazinul Carpatic, astfel de descoperiri sunt mai puțin numeroase. Prin urmare, se poate concluziona că aceste costume de la Fântânele-Dămbu Popii ilustrează o schemă comună de ornamentație corporală, corespunzătoare unor tendințe specifice LT Cl, și în același timp păstrează un element prețios (poate având o valoare magică sau/și sentimentală percepută datorită legăturilor sale cu trecutul) din

patria originară a strămoșilor care au colonizat Transilvania (Rustoiu-Megaw 2011; Rustoiu 2013a cu bibliografie suplimentară).

În ceea ce privește ornamentația ceramică, unele dintre vasele incluse în inventarele funerare de la Fântânele-Dămbu Popii erau decorate cu cercuri ștanțate. Modul de combinare a cercurilor ștanțate pe unul dintre vasele găsite în mormântul 17, datat în LT Cl, oferă un alt exemplu ilustrativ (Rustoiu 2014c). Astfel, patru cercuri ștanțate alcătuiesc un motiv în formă de T, fiecare grup fiind repetat simetric de șase ori (PL 12/1). Aceeași compoziție, precum și același ritm decorativ, se întâlnesc pe o serie de boluri timpurii de la La Tene aparținând așa-numitului tip „Braubach". Printre exemple pot fi enumerate vasele de la Gyor-Ujszalas și Kosd (Hunyady 1942, pl. 59/1, 4, 60/1), precum și descoperirile din mormintele 10 și 114 de la Mannersdorf, datate în LT Bl (Pl. 12/2) (Ramsl 2011, pl. 46/1, 125/6). Astfel, vasul menționat anterior de la Fantanele-Ddmfiu Popii este o altă expresie a renașterii unor tradiții decorative mai vechi din regiunea de origine a coloniștilor, prin transferul unor simboluri ancestrale pe vase folosite în ceremoniile funerare care erau efectuate câteva generații mai târziu.

***

Prin urmare, se poate concluziona că cronologia cimitirelor din Bazinul Carpatic de Est reflectă condițiile culturale și istorice specifice care au definit perioada colonizării celtice și natura interacțiunilor dintre comunitățile indigene și nou-veniți. Din acest punct de vedere, cronologia cimitirului de la Fântânele-Dămbu Popii corespunde evoluției demografice și dinamicii sociale care au caracterizat această comunitate rurală din Transilvania pe întreg orizontul celtic.

Evoluția spațială a cimitirului de la Fântânele-Ddmbu Popii reflectă organizarea internă a comunității corespunzătoare, care se baza în mare măsură pe relații de rudenie. O structură similară a locului de veci a fost observată și în alte cimitire din Europa Centrală, unele fiind înființate la sfârșitul secolului LT A și începutul secolului LT BL. Acest model susține ipoteza conservării unor structuri sociale tradiționale ale comunităților, care pot fi observate în practicile funerare din regiunile colonizate în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.Hr. în Bazinul Carpatic de est. Așa cum s-a demonstrat mai sus, această organizare comunitară pare să fie reflectată și de planimetria unor așezări rurale.

În același timp, cimitirul de la Fântânele-Ddmbu Popii oferă date importante privind dinamica demografică a comunității care a folosit locul de veci. Deși modelul utilizat pentru estimarea lungimii medii a generațiilor este mai degrabă teoretic, rezultatele sugerează că comunitatea era formată dintr-un număr redus de indivizi și familii. Acest model este valabil și pentru alte comunități rurale din regiunea în cauză în secolele IV-III î.Hr. și pare a fi confirmat de numărul redus de gospodării din fiecare așezare. Cu toate acestea, perioada LT Cl a fost caracterizată de o creștere demografică semnificativă, ilustrată arheologic de numărul mai mare de înmormântări aparținând ultimelor faze ale unor cimitire.

Organizarea internă a cimitirului de la Fântânele-Dâmbu Popii indică, de asemenea, că, în ciuda caracterului rural al comunităților și a structurii aparent egalitare, societățile locale au fost martorii unei competiții sociale semnificative între indivizi și clanuri. Această competiție socială pare să fi durat mai multe generații și a dus, de exemplu, la poziția din ce în ce mai dominantă a unuia dintre clanurile locale.

În cele din urmă, în ciuda tendinței noilor veniți de a-și impune propriile norme ideologice și cultură materială, în regiunile colonizate a apărut o nouă identitate culturală, combinând tradiții, practici și idei aparținând atât noilor veniți, cât și populațiilor indigene. Acest proces de hibridizare poate fi observat într-o serie de elemente aparținând riturilor și ritualurilor funerare, de exemplu în structura unor ansambluri funerare. În plus, aproximativ un secol mai târziu, în timpul LT Cl, unele familii și indivizi din Fântânele-Dâmbu Popii (în mare parte cei aparținând clanului dominant al perioadei) au reciclat o serie de simboluri vizuale ancestrale, urmărind să redefinească și să reitereze identitatea lor socială și culturală particulară printr-o legătură cu trecutul. În cazul bărbaților, printre aceste elemente tradiționale se numără structura panopliilor standard ale armelor, care lipsesc din fazele anterioare ale cimitirului. În cazul femeilor, referințele la originile ancestrale pot fi observate în stilul ornamentației corporale, care în unele cazuri a încorporat vechi accesorii vestimentare care au încetat să mai fie folosite în patria lor cu câteva generații înainte.

Mulțumiri

Autorul dorește să le mulțumească lui Gabriel Bălan (Alba Iulia) și lui Dan Lucian Vaida (Năsăud) pentru informațiile arheologice utile furnizate.

Anexa 1

Lista pumnalelor (Hiebmesser) de tip Osterhaus 1A din Bazinul Carpaților (Hiebmesser mit bogenförmig ausgeschnittener Griffplatte und stark gekrümmter Klinge) - vezi Fig. 2

Fig. 1. Model teoretic al recrutării forțelor expediționare implicate în Marile Invazii din Balcani. A, B, C etc. reprezintă triburi din zona Bazinului Carpatic. Mai multe grupuri (a, b, c, d etc.)

extrași din aceste triburi au format unitățile expediționare conduse de Bolgios, Brennos și Acikorios. Ulterior, din triburile Bazinului Carpatic care participau deja cu detașamente la expediție, s-au desprins noi grupuri (dx, ex etc.), formând coloana condusă de Keretrios. Celții lui Bolgios s-au întors pe teritoriile originale, unii în zona triburilor native (A, B), iar alții contribuind la noile comunități care combinau grupuri din diferite triburi (ay+by) și ocupau teritorii în aceeași zonă a Bazinului Carpatic. Din coloana principală, comandată inițial de Brennos și Acikorios, s-au separat ulterior mai multe grupuri, formând și ele noi triburi (cl+dl+el, c2+d2+e2 etc.) și stabilindu-se în teritorii care nu le aparținuseră niciodată (scordiscii și celții din Tylis și Asia Mică). Fig. 2. Harta de distribuție a pumnalelor (Hiebmesser) de tip Osterhaus 1A în Bazinul Carpaților (Hiebmesser mit bogenförmig ausgeschnittener Griffplatte und stark gekrümmter Klinge) - vezi Anexa 1.

Fig. 3. Hartă de distribuție a mormintelor „cu care de luptă" în Bazinul Carpatic de Est. Pătrate: LT B2; puncte: LT Cl.

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Planul cimitirului Pișcolt, fazele 2 și 3 (desen S. Berecki după Zirra 1997). Morminte din

A doua fază, care continuă înmormântările primilor nou-veniți la Pișcolt, este concentrată în partea de nord a cimitirului. În faza 3, un număr mare de înmormântări apar în partea de sud a cimitirului; acestea sunt în mare parte inhumări, în timp ce incinerările predomină în partea mai veche a cimitirului. Modelul indică împărțirea zonei consacrate între două grupuri sau comunități diferite. 2. Hartă de distribuție a inelelor de gât cu discuri încrustate cu smalț sau coral (Oberrheinische Scheibenhalsringe) (după Müller 1989 apud Hauschild 2010).

Pl. 2. Inventarul mormântului cu coif de la Apahida (LT Cl), conținând și un pahar decorat în

Stil vegetal (după Zirra 1976).

Pl. 3. Cimitire La Tène timpurii cu incinte dreptunghiulare. 1. Dubnik (după Bujna 1989); 2. Ménfôcsanak (după Vaday 2006); 3. Mannersdorf (după Ramsl 2011).

pl. 4. Cimitire cu incintă dreptunghiulară. 1. Gâmbaș (după Bălan et al. 2015); 2-3. Viștea (2. după Cociș și colab. 2015; 3. foto S. Berecki, septembrie 2014).

pl. 5. Cimitirele La Tène la Fântânele. 1. Dâmbu Popii (săgeată roșie); 2. La Gâța sau Dealul lușului: 3. Livadă (săgeată galbenă) (foto Z. Czajlik, iulie 2014).

Pl. 6. Fântânele-Dâmbu Popii, orizonturi cronologice. Roșu: orizontul I (LT B1/B2); verde: orizontul II (LT B2a); albastru: orizontul III (LT B2b); maro: orizontul IV (LT Cl).

Pl. 7. Fântânele-Dâmbu Popii: distribution of graves with weapons.

Pl. 8. Internal organization of some cemeteries in groups of burials. 1. Vic-Gravel pit-, 2. Muhi-Kocsmadomb

(both after Hellebrandt 1999); 3. Chotin (after Ratimorska 1981, Gebhard 1989 and Rustoiu 2008).

Pl. 9. Internal organization of some settlements in group of houses. 1. Cicir (after Rustoiu 2013b); 2. Polgâr (after Szabo et al. 2008).

Pl. 10. 1. Fântânele-Dâmbu Popii grave 10 (after Rustoiu 2008); 2-4. Graves with timber structures: 2. Ludas (after Tankô 2012); 3. Malé Kosihy (after Bujna 1995); 4. Olteni (after Sîrbu et al. 2006).

Pl. 11. Fântânele-Dâmbu Popii grave 62: LT B2 bracelets in LT Cl costume assemblages (after Rustoiu- Megaw 2011 and Rustoiu 2013a).

Pl. 12. Vase ceramice decorate cu motive ștanțate. 1. Mormântul 17 de la Fântânele-Dâmbu Popii (LT Cl) (după Rustoiu 2014c); 2. Mannersdorf (LT Bl) (după Ramsl 2011).

Planșa 1. 1. Planul cimitirului Piscolt, fazele 2 și 3 (desen S. Berecki după Zirra 1997). Mormintele din a doua fază, care continuă înmormântările primilor nou-veniți la Piscolt, sunt concentrate în partea de nord a cimitirului. În faza 3, un număr mare de înmormântări apar în partea de sud a cimitirului; acestea sunt în mare parte înmormântări, în timp ce incinerările predomină în partea mai veche a cimitirului. Modelul indică împărțirea zonei consacrate între două grupuri sau comunități diferite. 2. Hartă de distribuție a inelelor de gât cu discuri incrustate cu smalț sau coral (Oberrheinische Scheibenhalsringe) (după Muller 1989 apud Hauschild 2010;.

Planșa 2. Inventarul mormântului cu coif de la Apahida (LT Cl), care conține și un pahar decorat în stil vegetal (după Zirra 1976).

Planșa 3. Cimitire timpurii din epoca La Tene cu incinte dreptunghiulare. 1. Dubnik (după Bujna 1989);

2. Menfocsanak (după Vaday 2006); 3. Mannersdorf (după Ramsl 2011).

Planșa 4. Cimitire cu incintă dreptunghiulară. 1. Gamba? (după Balan și colab. 2015);

2-3. Vi§tea (2. după Coci§ și colab. 2015; 3. foto S. Berecki, septembrie 2014).

Planșa 5. Cimitirele La Tene de la Fântânele. 1. Dâmbu Popii (săgeată roșie); 2. La Gâța sau Dealul lușului-, 3. Livadă (săgeată galbenă) (foto Z. Czajlik, iulie 2014).

Planșa 6. Fântănele-Dâmbu Popii, orizonturi cronologice. Roșu: orizontul I (LT B1/B2); verde:
orizontul II (LT B2a); albastru: orizontul III (LT B2b); maro: orizontul IV (LT Cl).

Planșa 7. Fântânele-Ddmbu Popii: repartizarea mormintelor cu arme.

Planșa 8. Organizarea internă a unor cimitire în grupuri de înmormântări. 1. Groapă de pietriș Vac; 2. Muhi-Kocsmadomb
(ambele după Hellebrandt 1999); 3. Chotin (după Ratimorska 1981, Gebhard 1989 și Rustoiu 2008).

Planșa 9. Organizarea internă a unor așezări în grupuri de case. 1. Cicir (după Rustoiu 2013b); 2. Polgar (după Szabo et al. 2008).

Planșa 10. 1. Fantanele-Dambu Popii mormântul 10 (după Rustoiu 2008); 2-4. Morminte cu structuri din lemn:
2. Ludas (după Tanko 2012); 3. Masculin Kosihy (după Bujna 1995); 4. Olteni (după Sirbu et al. 2006).

Planșa 11. Fantanele-Dawbu Popii mormântul 62: Brățări LT B2 în
ansambluri de costume LT Cl (după Rustoiu-Megaw 2011 și Rusroiu 2013a).

Planșa 12. Vase ceramice decorate cu motive ștanțate. 1. Mormântul Fantanele-Ddmbw Popii

17 (LT Cl) (după Rustoiu 2014c); 2. Mannersdorf (LT Bl) (după Ramsl 2011).

Un peisaj Două așezări la sfârșitul
epocii fierului Situl de la Tartaria-Pietro^ija, județul Alba

losif Vasile FERENCZ-Cristian C. ROMAN

Civilizația dacică și romană Deva, România fiosifvasile@yahoo.com Serviciul Județean de Administrare a Monumentelor Hunedoara Deva, România cricr2001 @yahoo.com

Cuvinte cheie: La Tène, daci, celți, Mureș, Transilvania, model de așezare

Cu ocazia modernizării coridorului feroviar paneuropean IV, în perioada octombrie-decembrie 2014, Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva a efectuat mai multe săpături de salvare pe cursul mijlociu al râului Mureș. Această lucrare își propune să prezinte cele două așezări parțial investigate din epoca fierului târzie (La Tene mijlocie și târzie) de la Tărtăria-Pietroșița, un sit multistratificat cu descoperiri și din epoca de piatră (cultura Starcevo-Criș), epoca cuprului și Evul Mediu (Pl. 1). Din punct de vedere geografic, situl este plasat pe cursul mijlociu al râului Mureș, la 850 m de acesta, pe malul stâng, pe o terasă înaltă de 215 m, la 1 km est de pârâul Tărtăria, într-o regiune cu numeroase fântâni arteziene încă active pe versantul terasei (Pl. 1/3). Terasa oferă o bună vizibilitate spre lunca Mureșului. Situl investigat de-a lungul sectorului feroviar avea aproximativ 500 m lungime și 5-18 m lățime (Pl. 1/2). Construcția căii ferate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a afectat o mare parte a sitului.

Dintre cele 80 de elemente descoperite, lucrarea de față se concentrează pe două, Cx.5 și Cx.20, elemente datate la mijlocul și sfârșitul epocii La Tene. Prima perioadă este reprezentată de o singură element, în timp ce alte elemente din sit ar putea fi, de asemenea, datate la sfârșitul epocii La Tene (Pl. 1/4).

Cx.5 a fost observat după nivelare mecanică și avea o formă neregulată, ușor ovală. Materiale arheologice au apărut și în împrejurimile complexului, iar umplutura structurii scufundate avea două culori diferite, prin urmare, inițial a fost percepută ca două structuri interconectate. Nivelul de locuit antic corespunzător zonei din afara complexului a fost distrus de lucrările agricole, lucrările de modernizare a căilor ferate și în special de îndepărtarea stratului de vegetație înainte de sosirea noastră. Umplutura structurii era formată din trei straturi succesive. Stratul 1 era sol brun cu pigmentare de carbon și pete gălbui de argilă, în care s-au găsit o serie de bucăți dense de argilă galbenă cu concrețiuni calcaroase. Stratul 2 era sol foarte fin de cenușă. Stratul 3 era sol brun amestecat cu multă cenușă fină cu carbon (Pl. 2/1-2). Deoarece mai multe cioburi din straturi diferite au aparținut aceluiași vas, se poate presupune că structura a fost umplută cu solul din imediata vecinătate a structurii în timpul utilizării.

Cx.5 este o construcție adâncă cu trei spații interioare (Pl. 2/3-4). Cx.5.1 reprezintă un spațiu oval bine stabilit, cu o axă lungă de aproximativ 3,3 m, în interiorul căruia se află două rafturi în formă de trepte, inegale ca suprafață și înălțime, conservate în argila geologică originală. Partea mai adâncă a lui Cx.5.1 are 1,6 m pe 1,1 m și este cu peste 0,85 m mai adâncă decât nivelul de contur. Acesta este un spațiu relativ dreptunghiular, cu margini bine definite. Cx.5.2 este cea mai adâncă parte a întregului complex, cu cel mai mare volum. Axa lungă a 2,5...

x 2 m, elementul de formă ovală este orientat nord-sud (Pl. 2/4). Pereții sunt aproape verticali, iar partea de jos era ușor albă. În colțul estic, pe o porțiune mică, s-a observat căptușeala pereților, care apărea ca un strat relativ vertical de argilă fină amestecată cu cărbune, gros de 5-7 cm. În pereții verticali ai acestei părți au fost observate trei mici găuri de stâlpi având o umplutură similară cu restul structurii (Pl. 2/3). Un zid gros de lut steril recuperat, probabil acoperit cu o structură de lemn - sugerat de orientarea oblică a straturilor subțiri de argilă din umplutură - separa Cx.5.2 de Cx.5.3.

Dimensiunea, aspectul și adâncimea celor trei camere indică probabila lor funcționalitate. În acest sens, Cx.5.2 ar fi putut fi folosită ca spațiu de locuit, Cx.5.1 și Cx.5.3 erau probabil spații de depozitare; Cx.5.1 ar fi putut fi și un spațiu de lucru pentru activitățile zilnice. Accesul la această încăpere se făcea prin Cx.5.1 (Pl. 8/1).

Inventarul a constat în mare parte din ceramică (Pl. 3-4), dar a fost găsit și un obiect din coarne de ceramică. Ceramica este tipică pentru orizontul La Tene mijlociu transilvanian și are analogii bune în situri din Valea Mureșului mijlociu. În vecinătatea Tărtăriei există mai multe așezări și necropole contemporane, datate mai precis datorită descoperirii mai multor artefacte din metal și sticlă. Pe baza celor două fibule de bronz, a trei fragmente de brățări de sticlă și a unui zăbal de fier, așezarea de la Șeușa datează din LT Cl (Ferencz 2007, 132). Mormântul de la Blandiana, situat la 2,5 km nord-est de Tărtăria, unde a fost găsit un

vas cu mânere antropomorfe (Aldea-Ciugudean 1985, 37, fig. 1/1; 2/1; Ferencz 2007, 97-98,103-104, pl. XXIV/5; XXV; Rustoiu-Egri 2011, 52-69, fig. 20; 21/1), este datat aceleiași perioade La Tene mijlocii (LT Cl).

Pe baza inventarului ceramic, precum și a structurii elementului amenajat cu analogii apropiate în siturile La Tene medii, elementul amenajat Cx.5 de la Tărtăria poate fi datat în LT Cl, la ultimul „orizont celtic" din Transilvania. Colonizarea celtică a Transilvaniei a fost datată la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr., iar prezența acestui tip de cultură La Tene a durat până în secolul al II-lea î.Hr. (Ferencz 2007, 152-153, 159—160). În stadiul actual al cercetărilor, nu se poate defini dacă elementul amenajat este unul izolat sau a aparținut unei așezări.

Elementul arheologic Cx.20 a fost descoperit și el după nivelarea mecanică a terasei și a fost puternic afectat de modernizarea căii ferate și de lucrările agricole anterioare, care au distrus și stratul arheologic. Elementul a tăiat două elemente anterioare, din epoca cuprului și epoca timpurie a fierului. Clădirea de formă dreptunghiulară neregulată, semi-scufundată, cu colțuri rotunjite, a fost cercetată pe o suprafață de 4,30 x 4 m, deoarece marginea mai scurtă a fost distrusă de lucrările anterioare de construcție a căii ferate. În fiecare colț au fost găsite găuri mari pentru stâlpi, circulare sau ovale, cu o adâncime de 50-74 cm și un diametru de 32 până la 50 cm. Pe marginea de nord și de vest au fost găsite și câteva găuri intermediare mai mici pentru stâlpi. În colțul de nord-vest a existat o altă gaură ovală, făcută pentru fixarea stâlpului. Aceeași situație a fost documentată la mijlocul marginii de vest. Pe marginea de nord, stâlpii au fost săpați mai adânc (adâncime de 72-74 cm) decât pe celelalte laturi.

La mijlocul marginii vestice se aflau doi stâlpi. Unul dintre ei era intermediar și probabil susținea ușa, în timp ce celălalt stâlp probabil o întărea. Lângă aceștia a fost observat un prag adâncit la 0,15 m de nivelul de cercetare. Prin urmare, intrarea în clădire se afla pe partea de vest.

În zona central-vestică a fost excavată o groapă ovală (Cx.20B) la o adâncime de 75-80 cm în argila sterilă galbenă. Probabil această groapă a servit drept loc de depozitare și a fost acoperită cu grinzi de lemn. Inventarul formațiunii constă din ceramică, oase și roci locale. O altă groapă ovală (Cx.20A), adâncime de 1,54 m, folosită ca depozit, a fost investigată în zona de sud-est a formațiunii. În partea estică a fost observată o sârmă subțire de argilă cu grosimea de 3-4 cm. Partea superioară a gropii conținea o cantitate mare de cărbune, iar la adâncimea de 0,40 ma s-a găsit piatră care acoperea gura gropii. Inventarul acestei gropi a fost deficitar.

În cadrul structurii au fost observate patru umpluturi diferite (Planșa 5). Ultimele două niveluri au acoperit întreaga suprafață a structurii. În acestea s-a găsit un număr mare de cioburi de ceramică și un canin perforat. Câteva obiecte metalice au fost găsite în stratul inferior al structurii, în colțul său nord-estic.

În ceea ce privește funcția sa, structura ar fi putut fi o casă cu o singură cameră și două gropi de depozitare acoperite cu lemn sau o clădire folosită pentru depozitare. Utilizarea simultană sau secvențială a gropilor de depozitare nu a putut fi determinată. Structura clădirii era așezată pe stâlpi plasați la colțuri, pe latura de nord și de vest aceștia fiind completați de alți stâlpi. Clădirea avea probabil pereți din lemn, deoarece nu s-au găsit ziduri de umplutură și tencuială nici în jurul structurii. Probabil că acestea au fost îmbinate fără a se folosi fitinguri metalice, deoarece nu s-au găsit astfel de obiecte. Nu există șemineu sau alt sistem de încălzire

Un peisaj Două așezări în situl din epoca fierului târziu de la Tărtăria-Pietroșița, județul Alba | 267 a putut fi observat. Acoperișul era probabil din paie sau stuf, în timp ce se poate presupune că podeaua era din bârne de lemn. Lipsa urmelor de foc, cărbune, cenușă sau artefacte cu urme secundare de ardere indică abandonarea clădirii.

Inventarul clădirii constă în mare parte din ceramică, dar au fost găsite și câteva oase de animale, un pandantiv canin și câteva piese metalice. Pe baza acestor descoperiri (Pl. 6-7), clădirea ar putea fi datată în secolul al I-lea d.Hr.

În peisajul mai larg al sitului Tărtăria de pe cursul mijlociu al râului Mureș, așezările La Tene mijlocii, cu o economie bazată pe agricultură și creșterea animalelor, au fost stabilite pe terase înalte și rareori în luncă (Ferencz 2007, 154; Berecki 2008, 12; Berecki 2015, 42). Aceste așezări prezintă caracterul unor gospodării cu puține clădiri dispersate (Berecki 2015, 43), acesta fiind și motivul pentru care stratigrafia acestor așezări este îngustă (Berecki 2008, 20). De exemplu, la Lancrăm-God, nu departe de Tărtăria, au fost găsite două clădiri la o distanță de 100 m (Popa-Simina 2004, 39). La Morești locuințele erau concentrate pe un sfert de hectar (Berecki 2008, 43), în timp ce la Ciumești, în nord-vestul României, acestea au fost găsite la aproximativ 60-120 m una de cealaltă (Zirra 1980, 69). Prin urmare, este posibil ca structura de la Tărtăria să fi fost una izolată.

Conform stării actuale a cercetărilor, doar câteva structuri din La Tene mijlociu au fost investigate până în prezent în Transilvania. Conform lui Berecki (2015, 43), așezările din La Tene mijlociu sunt caracterizate de locuințe scufundate și semi-scufundate, de obicei dreptunghiulare, rareori rotunde, cu o singură cameră de aproximativ 7-10 metri pătrați. În general, acestea sunt doar puțin mai adânci decât nivelul solului antic (cca. 0,10-0,70 m), dar există și cazuri de structuri cu o adâncime de 1,50-1,70 m. În unele cazuri au fost identificate găurile de stâlpi ale structurilor (Vasiliev et al. 2002, 51; Popa-Simina 2004, 52; Ferencz 2007, 57, n. 267), alte case investigate sunt lipsite de aceste elemente, în timp ce în alte cazuri s-a găsit zidărie. Analogii sunt cunoscute și din nord-vestul României, la Berveni (Nemeti 1986, 72-73), Carei (Nemeti et al. 1998, 57), Ciumești (Zirra 1980, 70-71) sau Pişcolt (Nemeti et al. 1998, 57). Acest tip de structură lipsită de stâlpi este comună pentru Bazinul Carpatic (Berecki 2015, 43).

În general, inventarul unor astfel de elemente - interpretate ca locuințe sau clădiri folosite pentru depozitare - conține în principal ceramică (Ferencz 2007, 63). Ceramica lucrată manual este mai frecventă în aceste situri decât ceramica lucrată la roată (Nemeti 1988,

110; Berecki 2015, 43). Datorită tendințelor tensionate de a crea o etnogeneză pentru daci, ceramica lucrată manual din secolele IV-II î.Hr. a fost în general legată de daci, iar ceramica lucrată la roată de celți. Însă, faptul că apar împreună atât în cimitire, așezări și chiar în cuptoare de olărit (Berecki 2015, 43) indică utilizarea lor comună de către comunități.

Gradul foarte ridicat de fragmentare a ceramicii și lipsa vaselor întregi sau restaurabile din locuințe este specific descoperirilor din La Tene mijlociu. Acest fenomen a fost interpretat ca o dovadă a abandonării deliberate a așezărilor (Zirra 1980, 70). O dovadă în acest sens este și numărul mic de cioburi ceramice din locuințele investigate din Morești (Berecki 2008, 36, fig. 25). În cazul așezării rurale din Sajopetri-Hosszu-diilo s-a considerat că mutarea populației în oppida a cauzat încetarea existenței sitului (Szabo 2007, 333).

Casele cu groapă erau încălzite de obicei cu vetre (Berecki 2015, 43) sau cu sobe din piatră (Ferencz 2007, 60-61), documentate la Șeica Mică (Berecki 2015, 43), Lancrăm (Popa-Simina 2004, 39; Ferencz 2007, 60-61), Morești (Horedt 1954, 214; Berecki 2008, 37), Mediaș-Teba (Blăjan-Togan 1978, 40) și Cipău-Sfântu Gheorghe (Horedt 1955, 661, pl. 4), dar în multe situații astfel de instalații lipsesc din locuințe. Există și situații în care vetrele au fost găsite afară (Ferencz 2007, 60-61; Berecki 2015, 43).

Structurile fără vetre sau alte instalații de încălzire ar putea fi interpretate ca clădiri folosite în alte scopuri decât locuința. Pe de altă parte, acestea ar fi putut fi folosite și pentru locuit doar în sezonul cald sau pentru încălzire în alte moduri (Horvath 1987, 66), cum este cazul unei clădiri din Lancrăm-Glod, unde au fost găsite fragmente ale unei vetre portabile (Popa-Totoianu 2000, 54, 96, fig. 38; Popa-Simina 2004, 38, fig. 7). Alte fragmente de vetre sunt menționate la Ciumești (Zirra 1980, 70). Întrucât aceste fragmente se găsesc în umplutura clădirilor abandonate, este mai probabil ca acestea să fi fost folosite în afara acestor structuri pentru prepararea hranei.

În ceea ce privește așezările ulterioare, LT D, conform lui Gheorghiu (2005, 74), pe cursul mijlociu al râului Mureș, comunitățile dacice ocolesc pajiștile, iar așezările se stabilesc pe terase, în zona deluroasă sau în văile munților. În împrejurimile Tărtăria-Pietroșița

Astfel de așezări sunt cunoscute de la Vințu de Jos (Plantos 2000, 87-96), Lancrăm (Popa-Totoianu 2000, 51-134; Popa-Simina 2004, 68-77) și Sebeș (Horedt et al. 1967, 23) și s-ar putea afla în Șibot (Popa 2011, 291). „Așezările” de la Sărăcsău, Turdaș și Vurpăr au fost presupuse doar pe baza unor materiale arheologice rare, izolate (Gheorghiu 2005, 74). Alte situri contemporane - așezări și fortificații - sunt cunoscute din regiunea muntoasă, dar caracterul și peisajul lor sunt diferite de siturile de pe terasele inferioare (Gheorghiu 2005, 74-76; Popa 2011, 274-351). În această zonă, cele mai multe caracteristici au fost cercetate la Lancrăm-Glod, unde au fost descoperite două case cu groapă și o locuință de suprafață cu podea argiloasă (Popa-Totoianu 2000, 51-134; Popa-Simina 2004, 53-54).

Există, de asemenea, câteva descoperiri funerare cunoscute în vecinătate, la o distanță de cca. 1 km de situl Tărtăria-Pietroșița. Descoperirile funerare de la Tărtăria (Ciugudean-

Ciugudean 1993) au fost găsite pe malul opus al pârâului, la marginea așezării. Mormântul de la Blandiana-La Brod (Ciugudean 1980) este situat la NV de Pietroșița, pe prima terasă în vecinătatea râului Mureș, aproape de situl contemporan de la Vințu de]os-Lunca Fermei.

Conform tipologiilor definite pentru arhitectura dacă de Glodariu (1983) și Antonescu (1984), structura de la Tărtăria (Pl. 8/2) aparține tipului III de clădiri semi-îngropate, cu analogii apropiate la Slimnic, județul Sibiu (Glodariu 1983, 12-13, fig. 2/5). Astfel de case aveau ocazional gropi de depozitare adâncite în podeaua casei (Glodariu 1983, 14). O diferență poate fi observată însă în cazul intrării: în timp ce de obicei aceste case semi-îngropate aveau ușa la nivelul parterului, structura de la Tărtăria avea intrarea la nivelul podelei interioare.

***

Folosind aceleași resurse și având aceeași economie, două comunități diferite au trăit în aceeași zonă, separate de 200 de ani. Această secțiune a Văii Mureșului, cu izvoarele și pâraiele sale, era propice agriculturii și creșterii animalelor. Așezarea este situată în apropierea principalelor rute de comunicare și comerț preistorice și antice din Transilvania (Ferencz 2007, 67-69), așa cum o demonstrează și importurile romane descoperite în acest sit și în alte așezări din zonă.

Funcția celor două structuri găsite la 50 m una de cealaltă nu a putut fi clar definită pe baza dovezilor arheologice, dar cel mai probabil erau locuințe. Chiar dacă peisajul este comun, tipurile de construcții diferă: locuința La Tene din mijloc este o casă cu groapă; structura La Tene târzie este o casă ușor adâncită. Datorită caracterului lor diferit, materialele de construcție și de acoperiș sunt, de asemenea, diferite în cele două perioade. În plus, ușa casei La Tene din mijloc era pe partea de sud, în timp ce în cazul locuinței La Tene târzii a fost atestată pe partea de vest. Structura interioară este însă similară: există locuri pentru activități cotidiene, dar în ambele cazuri au fost documentate și gropi de depozitare. Ambele structuri au fost abandonate, însă cauzele ar putea fi diferite.

Chiar dacă peisajul nu s-a schimbat radical pe parcursul celor două secole, există câteva alegeri diferite privind construcția clădirilor. Se presupunea că comunitățile din epoca fierului târziu și-au schimbat metodele de construcție pe cale evolutivă (Popa-Simina 2004, 54), dar având în vedere că niciuna dintre așezări nu a avut o evoluție neîntreruptă de la mijlocul până la sfârșitul epocii La Tene, aceste schimbări ar trebui să fie mai degrabă legate de diferitele tradiții ale comunităților.

Referințe

Ciugudean, H„ Mormântul dacic de la Blandiana (jud. Alba), ActaMN, XVII, 425-432.

Ciugudean, D.-Ciugudean, H., Un mormând de războinic dac de la Tărtăria (jud. Alba), EphemNap, III, 77-79.

Ferencz, I. V, Celțiipe Mureșul mijlociu, BB, XVI.

Glodariu, L, Arhitectura dacilor - civilă și militară (sec. II t.e.n. - sec I e. N.), Cluj-Napoca.

Gheorghiu, G., Dacii pe cursul mijlociu al Mureșului (sfârșitul secolului II a. Chr. - începutulsec. IIp. Chr), Cluj-Napoca.

Horedt, K., Șantierul arheologic Morești (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară), SCIV, 4,1-2,199-217.

Horedt, K., Șantierul arheologic Morești (r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară), SCIV, 6, 3-4, 643-686.

Horedt, K.-Berciu, L-Popa, Al.-Paul, I.-Raica, I., Săpăturile arheologice de la Răhău și Sebeș, Apulum, 6,11-27.

Horváth, L., Késóvaskori ház- és településtípusok Dél-Zalában, ZM, 1, 59-80. Németi, L, Unele aspecte ale cronologiei Laténe-ului în nord-vestul României, ActaMP, 10, 71-82.

Németi, I., Unele aspecte ale evoluției ceramicii din a doua epocă a fierului în nord-vestul R. S. România (Laténe B-C), SCIVA, 39, 2, 87-111.

Németi, I.-Gindele, R.-Marta, L., Pișcolt-Lutărie, jud. Satu Mare, CCA 1997, n. 65, 57.

Plantos, C. C., Descoperiri aparținând celei de a doua epoci a fierului la Vințu de Jos-"Lunca Fermei" (jud. Alba), BCȘS, 6, 87-96.

Popa, C. I.-Totoianu, R., Câteva probleme ale epocii Laténe în lumina descoperirilor recente de la Lancrăm (or. Sebeș) - „Glod" (jud Alba), IN: Gaiu, C.-Rustoiu A. (eds.), Les Celtes et Thraco-Daces de l'Est du Bassin des Carpates, Les actes du colloque național qui a eu lieu a Bistrița le 16-17 octobre 1998, Bistrița-Năsăud, 51-134. Popa, C. I.-Simina, N. M., Cercetări arheologice la Lancrăm „Glod", Alba lulia.

Popa, C. L, Valea Cugirului din preistorie până în zorii epocii moderne. Monumento archaeologica et histórica, Cluj-Napoca.

A. Rustoiu, M. Egri, The Celts from the Carpathian Basin. Between continental traditions and the fascination of the Mediteranean. A study of the Danubian kantharoi / Celții din Bazinul carpatic. între tradițiile continentale și fascinația Mediteranei. Un studiu privind kantharoi-I danubieni, Cluj-Napoca.

Szabó, M. (ed.), L'habitat de lepoque de La Teñe a Sajópetri Hosszú-dülo, Budapest. Vasiliev, V-Rustoiu, A.-Balaguri, E. A.-Cosma, C., Solotvino-„Cetate", BT, XXXIII.

Zirra 1980 Zirra, V, Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României, StComSM,

4, 39-84.

List of plates

Pl. 1. 1-2. Amplasarea sitului; 3. Secțiune transversală a văii Mureșului la Tărtăria (grafice: D. Miele); 4. Planul săpăturilor de la Tărtăria-Pietroșița (grafice: A. Hegyi).

Pl. 2. Elementul Cx.5. 1-2. Secțiune EW; 3-4. Plan final (fotografii și desene CC Roman).

Pl. 3-4. Ceramică descoperită în elementul Cx.5.

Pl. 5. Planul și secțiunea transversală a elementului Cx.20 (desen CC Roman).

Pl. 6. Ceramică descoperită în elementul Cx.20.

PL 7. Obiect de ceramică și fier descoperit în elementul Cx.20.

Pl. 8. Reconstrucții ale elementelor din epoca fierului târzie de la Tărtăria-Pietroșița. 1. Elementul Cx.5; 2. Elementul Cx.20 (desene: R. Roșian).

Planșa 1. 1-2. Amplasarea sitului; 3. Secțiune transversală a văii Mureșului la Tărtăria (grafice:
D. Miele); 4. Planul săpăturilor de la Tărtăria-Pietroșița (grafice: A. Hegyi).

Planșa 2. Caracteristica Cx.5. 1-2. Secțiune EW; 3-4. Plan final (fotografii și desene CC Roman).

Planșa 3. Ceramică descoperită în elementul Cx.5.

Planșa 4. Ceramică descoperită în elementul Cx.5.

® - sol maro închis

® - sol brun, cu ceramică și cărbune

@ - sol compact, maro închis, cu chirpici

® - sol compact brun, cu cărbune, oase și ceramică

Planșa 5. Planul și secțiunea transversală a elementului Cx.20 (desen CC Roman).

Planșa 6. Ceramică descoperită în elementul Cx.20.

Planșa 7. Obiect de ceramică și fier descoperit în elementul Cx.20.

Planșa 8. Reconstrucții ale elementelor din epoca fierului târzie de la Tărtăria-Pietroșița. 1. Elementul Cx.5; 2. Elementul Cx.20 (desene: R. Rosian).

Andreea DRĂGAN

Cluj-Napoca, România andreea.dragan@yahoo.com

Cuvinte cheie: La Tene târziu, ceramică pictată, stil oriental, Divici-Grad, cronologie

Cele mai vechi descoperiri de ceramică pictată care pot fi definite drept La Tène sunt contemporane cu fazele timpurii ale epocii fierului târzii în zonele caracterizate de artefacte La Tène. Primele produse au fost decorate cu diverse modele geometrice care sunt încă

legate de ceramica de la sfârșitul epocii fierului timpurii (vezi, de exemplu: Charpy 1991). Acestea sunt înlocuite, într-un moment care corespunde în mare măsură LT B în cronologia central-europeană, cu modele curbilinii care seamănă mai mult cu aspectul stilizat al artefactelor La Tène, întâlnite în special în regiunile din Franța de astăzi. Cândva în prima jumătate a secolului al III-lea î.Hr., utilizarea acestei ceramici pictate timpurii La Tène a încetat (Corradini 1991; Kruta 1991) și încă un stil a reapărut în același teritoriu în faza cronologică următoare (LT C2), dacă nu chiar mai devreme. Relativ în aceeași perioadă, vase decorate similar apar în majoritatea zonelor din La Tène europeană (Maier 1970, 145-163; Hautvillers 1991, 289-294 - discuții; Loughton 2005, 156) și în Asia Mică Galatică (Muller-Karpe 1988) (Fig. 1).

Fig. 1. Distribuția descoperirilor de ceramică pictată din perioada târzie La Tene (fără Asia Mică).

Deși tehnica de pictură este în mare parte uniformă, au fost distinse două grupuri mai mari pe baza modelelor folosite și a stilului de reprezentare. Stilul „occidental" este definit în principal prin stilizări

modele animale și vegetale, în timp ce motivele geometrice sunt caracteristice unui „stil oriental". Oppidumul de la Manching (Bayern) este o referință pentru teoretizarea celor două stiluri principale. În acest sit, atât ornamente stilizate, cât și geometrice sunt reprezentate pe ceramică, însă acestea din urmă sunt predominante (Maier 1970, 42-62: doar șapte vase, două incerte, au fost decorate cu modele vegetale). Astfel, faimosul oppidum pare să se fi aflat în zona de contact dintre cele două stiluri și este, de asemenea, primul sit major în care s-a folosit ceramica pictată în stil oriental. Modelele geometrice apar în zonele estice, care sunt caracterizate de un aspect predominant „laténoid" al descoperirilor arheologice și, într-o măsură mai mică, la periferia acestora. Deși influențată de secvența temporală stabilită pentru stilul „occidental", cronologia stilului geometric „oriental" a fost studiată îndeaproape în încercarea de a o rafina. Până în prezent, articolul amplu al lui J. Bren (1973) își păstrează valoarea ca lucrare de referință. Deși s-a concentrat pe descoperiri din Boemia, lucrarea lui J. Brens a inclus alături de ea aspecte relevante de stil și cronologie din regiunile învecinate. Atenția în interpretarea sa cronologică s-a concentrat în principal pe descoperirile de la Tfisov (Cesky Krumlov), unde cercetătorul a stabilit o schiță cronologică generală pentru ceramica pictată din faza LT D. Cu toate acestea, în contextele descoperirilor de la Tfisov, asocierea predominantă cu fibulele Nauheim a fost evidentă, restrângând astfel utilizarea principală în timpul fazei LT Dlb (vezi pentru fibulele Nauheim: Demetz 1999, 78-91; și pentru cronologia LT DI: Rieckhoff 1995, 194, Tab. 21). Utilizarea ulterioară a ceramicii pictate La Tene în Boemia a fost determinată de descoperirea sa în așezarea romană timpurie de la Kadañ-Jezerka (Ústínad Labern), în timp

ce în zonele învecinate, la Devin (Bratislava), ceramica pictată a fost găsită împreună cu ceramica Arretine (Bren 1973).

Secvențe temporale similare au fost recunoscute și în alte regiuni. În Polonia Mică, P. Poleska a identificat producția și utilizarea ceramicii pictate în atelierele și structurile de locuit din jurul Cracoviei în a treia și cea mai recentă fază majoră de schimbare a așezării, care a avut loc în orizontul cronologic cuprins de începutul fazei LT D2a și sfârșitul A2 sau începutul A2/A3 din cronologia preromană târzie (pentru fazele cronologice, vezi: Rieckhoff 1995, 194, Tab. 21) (Poleska 2006, 285). O relatare mai detaliată a descoperirilor este disponibilă în zona Budapestei, în special în ceea ce privește cele descoperite în timpul săpăturilor de la așezarea de pe Gellérthegy și Tabán. În publicația monografică a sitului, E. Bónis a descris ceramica pictată ca fiind un produs al celei de-a doua jumătăți a secolului I î.Hr. și al primei jumătăți a secolului I d.Hr., cu preponderența din timpul lui Augustus. Potrivit autorului, unele descoperiri au fost asociate cu descoperiri ulterioare de la mijlocul secolului I. (Bónis 1969, 167-174). Aceste rezultate au fost testate mai recent în siturile din apropiere de la Budaörs și Páty. Cu toate acestea, din cauza situațiilor stratigrafice complicate, cronologia descoperirilor nu este complet certă. La Budaörs, ceramică pictată La Tene a fost găsită în Objekt T/126 și L/561. În ambele structuri, caracterul mixt al artefactelor, sugerând secvențe temporale diferite, a indicat o interferență în ordinea stratigrafică. Astfel, după sau la sfârșitul utilizării sale, Objekt T/126 a fost deteriorat de un cuptor roman timpuriu. Două fibule care apar în T/126 ar putea fi folosite pentru a stabili momentul funcționării sale. Sunt menționate o fibulă descrisă ca o fibulă zoomorfă - având în vedere forma piciorului, este foarte probabil să se refere la o fibulă înaripată (Ottományi 2005, 55, 4 kép 1) - și o fibulă puternic profilată (Ottományi 2005, 55). Prin urmare, acestea indică utilizarea structurii cândva în timpul LT D2b și al lui Augustus (Demetz 1999, 45-46, 127-137). În Objekt L/561 au fost găsite împreună cu ceramică romană timpurie mai multe boluri cu decor din lut grafitat și caneluri, pe care autorul le leagă de caracteristicile ceramicii augustane din zonă (Ottományi 2005, 58). La Páty, ceramica pictată a putut fi datată doar prin analogie cu situl de la Budaörs, prin urmare, K. Ottományi a considerat că descoperirile provin din jurul mijlocului secolului I d.Hr. (Ottományi 2005).

Publicarea descoperirilor în Austria de astăzi a fost mai fragmentată. Cu toate acestea, se poate concluziona că, în majoritatea cazurilor, cronologia descoperirilor indică spre ultima parte a epocii La Tene (Pittioni 1930: LT D; Hild 1937, 37: tranziția către secolul I d.Hr.; Urban 1995, 505: bol pictat Roanne), continuând cu câteva exemple din epoca romană timpurie (Dolenz 1960: mormânt roman în Watzelsdorf (Kärnten) și în zona necropolei și forumului de la Magdalensberg - conform autorului, toate produse în același atelier).

O cronologie similară este sugerată și în zona scordiscă. Conform lui M. Dizdar, ceramica pictată de la Strbinci (lângă Dakovo, Osijek-Baranja) a apărut împreună cu descoperiri care ar putea fi datate în general în faza LT D. În aceeași lucrare, autorul a revizuit informațiile referitoare la alte descoperiri din zona scordiscă (Dizdar 2013). La așezarea Gomolava-Hrtkovci (Ruma)

Cronologia ceramicii pictate La Tene târzii orientale de la Divici-Grad în Porțile de Fier ale Dunării | 281 de ceramică pictată publicată au fost găsite în toate fazele orizontului de locuire al VI-lea, identificate cu La Tene târzii și epoca romană timpurie. Cu toate acestea, numărul lor este semnificativ mai mare în timpul fazei VIlhb (mijlocul și a doua jumătate a secolului al I-lea î.Hr.) (Jovanovic-Jovanovic 1988). Ceramica pictată găsită în contexte funerare sugerează faza timpurie a La Tene târzii. La Mala Vrbica-Ajmana (Kladovo) a fost găsit un urnar pictat împreună cu o cupă de bronz Gallarate (despre tip, vezi: Boube 1991, 26-27) și fibule de construcție La Tene mijlocie (Stalio 1986). O secvență temporală similară este sugerată de descoperirile de la Beograd-Karabur ma și de situația stratigrafică de la Zidovar (Vrsac). Așa cum era de așteptat, MB Cnannh a ajuns la aceeași concluzie și a stabilit în plus că ceramica pictată a încetat să mai fie folosită cândva la începutul secolului al I-lea d.Hr. (Cnaflnh 2009).

În contextul „stilului estic al ceramicii pictate târzii La Tene", descoperirile de la Divici-Grad (județul Caraș-Severin) reprezintă o contribuție importantă atât la aspectele distribuției, fiind cel mai sudic sit unde se găsește ceramică pictată târzie La Tene (vezi Fig. 1), cât și la cele ale utilizării, numărul lor sugerând un caz unic de cerere semnificativă în afara zonelor La Tene. Așezarea cuprinde o zonă fortificată de 0,7 ha care se extinde pe trei terase separate, amplasate pe vârful dealului Grad, și o activitate de așezare adiacentă în afara zidului înconjurător, atât imediat lângă spațiul apărat, cât și la poalele dealului, pe malul Dunării. Structura așezării seamănă cu așa-numitul tip Zemplin definit de JR Collis (1972) sau tipul dava (vezi: Florea 2011), care au fost legate de modelul dacic de organizare social-politică. Prin urmare, și așezarea de la Divici-Grad a fost definită ca parte a structurilor dacice de putere care au apărut în jurul perioadei lui Burebista (Rustoiu 2007). Artefactele exprimă însă o situație mai complexă. Atât aspectele dacice, cât și cele din La Tene se combină într-un amestec neobișnuit care dezvăluie contactul semnificativ cu zonele învecinate La Tene, intermediat de Dunăre (vezi pentru restul zonei Porților de Fier: Popovic 2000). Cu toate acestea, deși o influență importantă din partea zonei La Tene și în special a zonei scordisce se manifestă în principal în ceramica lucrată la roată, nu există indicii relevante pentru a identifica Divici-Grad și populația sa cu sistemele sociale caracteristice La Tene (Drăgan 2013).

În timpul săpăturilor care au avut loc între 1985 și 1997 la Divici-Grad, efectuate în principal pe terasa superioară a platoului deluros, au fost descoperite aproximativ 124 de vase pictate. Comparativ cu întregul set de vase ceramice, acestea reprezintă doar aproximativ 1,64% din totalul vaselor ceramice și, respectiv, 3,27% din ceramica lucrată la roată. Cu toate acestea, această proporție este încă suficientă pentru a o depăși cu mult pe cea din siturile învecinate (pentru o listă recentă a descoperirilor de ceramică pictată târzie La Tene la nord de Dunărea de Jos, vezi: Drăgan 2014). Numărul este comparabil cu situația din alte situri unde ceramica pictată se grupează în cantități importante. Caracteristicile generale ale ceramicii pictate de la Divici-Grad sunt uniforme și respectă aspectele tehnologice și decorative caracteristice ceramicii pictate La Tene estice (pentru o descriere detaliată a descoperirilor, vezi: Drăgan 2013).

Deși ceramica pictată nu se găsește în structuri sau straturi asociate cu începuturile locuirii de la Divici-Grad, este important ca cronologia timpurie a așezării să fie discutată ca punct de plecare pentru prima apariție a ceramicii pictate pe sit. Primul strat de așezare de la Divici-Grad a fost distins în principal folosind date stratigrafice și mai puțin prin vestigii structurale datorate nivelării succesive a terenului. Cu toate acestea, în ciuda rarității structurilor, acestea sunt de o importanță capitală pentru definirea primelor urme de așezare. Într-una dintre puținele structuri păstrate, Casa 1 excavată în 1996 (Ll/1996), secvența temporală a celei mai vechi locuiri a fost stabilită pe baza unei fibule de bronz de construcție La Tene Mijlocie (Pl. 1/1). Fibula a fost clasificată de A. Rustoiu printre fibulele utilizate în timpul La Tene târziu (LT C2/D1) în Dacia, respectiv ca tip 2d. Autorul a enumerat câteva descoperiri din România, grupate în sud-vestul Transilvaniei și pe Dunăre, în special la Porțile de Fier și în Țara Românească Mică, definindu-le astfel ca fiind necaracteristice pentru acest teritoriu și a identificat asemănarea cu fibulele cunoscute în teritoriul scordisc (Rustoiu 1997, 33-36). Fibule similare nu sunt neobișnuite în alte părți ale zonei La Tene. Fibula de la Divici-Grad este legată de construcția fibulelor de tip La Tene Mijlociu cu șir mare, care au circulat în timpul fazei LT DI în teritoriile actuale ale Sloveniei - Carniola Inferioară și părți ale Stiriei -, nordul Croației, Ungariei - Transdanubiei - și Austriei - Burgenland și Austria Inferioară. Tipul are multiple variante care au fost denumite conform tipologiilor regionale (Bozic-Dizdar 2010, 147-151). Mai multe exemple sunt cunoscute în situri mai apropiate de Divici-Grad. Fibule de aceeași construcție au fost găsite în structurile așezării deschise de la Ostrovul Șimian (Mehedinți) (Popilian 1999) unde, deși o

Nu se poate dovedi o asociere directă, în zona așezării a fost descoperit și un tezaur format din monede de tip Srem A și B și două monede Dyrrachium (Popovic 1987, 110-112). În context funerar, fibulele acestei construcții au fost purtate de un decedat înmormântat la Corcova (Mehedinți) (Sîrbu et al. 1999). Mormântul conține un set tipic de altfel pentru înmormântări din Balcanii de Nord și Dunărea de Jos, caracteristic fazelor LT C și LT D (Wozniak 1976, 390-395; Rustoiu 2008, 146-147). Pe malul drept al Dunării au fost recuperate fibule din construcția La Tène Mijlocie din zona funerară de la Ljubicevac-Ostrvo (Kladovo). În absența unor inventare complete ale mormintelor, perioada de înhumare a putut fi conturată pe baza fibulelor de construcție din perioada La Tène medie și a unui fragment de sită de bronz republicană târzie cu mâner inelar, datând în mare parte între sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. și domnia tiberiană (Guillamet 1991, 92-93; Sedlmayer 1999, 87-88). Astfel, coroborând toate datele, cronologia Casei 1/1996 și implicit primul strat de ocupare al sitului de așezare poate fi plasată în faza LT DI.

Deși utilizarea ceramicii pictate deja în această perioadă nu poate fi exclusă, dacă se ia în considerare conservarea precară a acestui strat de locuire, este mai sigur să considerăm că ceramica pictată a început să fie utilizată în așezare abia după această perioadă. Cele mai vechi descoperiri au fost identificate în al doilea strat de ocupare care, în ciuda nivelării terenului efectuate odată cu înlocuirea structurilor sale, a fost mai bine conservat și este bine exemplificat atât prin structuri, cât și prin descoperiri în ansamblu. Primele structuri de piatră ale așezării s-au dezvoltat în această perioadă, inclusiv un turn dreptunghiular

care se afla în cel mai înalt punct al platoului (T2; Pl. 2/6). Ceramica pictată a fost recuperată în special din această structură. Doar patru vase foarte fragmentare au fost identificabile, ilustrând însă diverse manufacturi și, respectiv, două țesături și stiluri decorative (unele dintre aceste descoperiri sunt ilustrate la: Pl. 3/1-2). Judecând după poziția sa și mai mult după construcția sa, turnul a fost considerat printre structurile similare care au fost construite în așezări fortificate contemporane la nord de Dunărea de Jos, printre care cele cunoscute în Munții Orăștiei erau mai elaborate. Pe baza descoperirilor arheologice și a poziției lor față de zona de așezare, s-a considerat că aceste turnuri au avut diverse scopuri. Cu toate acestea, multe au fost asociate cu structuri de locuire ale unor indivizi sau grupuri importante, și anume ale elitei, în special atunci când se află în interiorul așezărilor și prezintă urme de utilizare zilnică, fiind astfel definite drept case-turn (Glodariu 1983, 26-29). Din păcate, structura din piatră a celui de-al doilea strat de ocupare de la Divici-Grad nu este bine ilustrată în documentația arheologică, în principal din cauza aparentei sale dezmembrări la sfârșitul utilizării sale, dar ceramica cu toate funcțiile a fost bine reprezentată în setul de descoperiri, probabil ca urmare a locuirii sale zilnice. În mod așteptat, descoperirile de ceramică ale acestei structuri nu sunt semnificative din punct de vedere cronologic. Singurele referințe cronologice sunt stratigrafice și, respectiv, anterioritatea casei-turn față de structurile ultimului strat de ocupare care i-au afectat structura în momentul construcției lor, și anume o casă-turn ulterioară și Groapa 1 excavate în 1994 (Gr. 1/1994) suprapuse turnului anterior (Tl; Pl. 2/6).

În plus, mai multe fragmente de vase metalice au fost descoperite în apropierea casei-turn, în același strat de locuire. Acestea au putut fi identificate ca parte a unei site de argint (Pl. 2/3) și a două site de bronz (Pl. 2/1-2) cu mâner inelar, de producție republicană târzie. Acestea apar, păstrându-și morfologia, în contexte care se întind de la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr. până la domnia lui Tiberius. Cu toate acestea, descoperirile nu sunt, în general, anterioare secolului I î.Hr., cu excepția unei site dintr-un context din Besançon datat între secolul al XIV-lea și anul 109 î.Hr. Descoperiri mai recente sunt mai multe site de la Oberwinterthur (Zürich) din epoca claudiană (Guillamet 1991, 92-93; Sedlmayer 1999, 87-88). În regiunile învecinate cu Divici-Grad, un element al unei astfel de site a fost găsit în stratul de ocupație Vic de la Gomolava-Hrdcovd, corespunzător epocii imperiale timpurii (Popovic 1992, 64-66). În zona necropolei de la Ljubicevac-Ostrvo se cunoaște o altă descoperire, împreună cu fibule de construcție din perioada La Tène medie (vezi mai sus). Cu excepția sitei de la Divici-Grad (Pl. 2/3), doar alte două piese au fost realizate din argint, la Herculaneum (Ercolano, Napoli) și Ornavasso (Verbano-Cusio-Ossola), în timp ce, în general, acestea sunt produse din bronz. Deși prea fragmentară pentru a fi identificată cu precizie, un alt fragment de bronz ar putea fi identificat ca parte a unui simpulum (Pl. 2/4). Având în vedere prezența exclusivă a tipului Pescate în contextul regional mai larg, piesa de la Divici-Grad este foarte probabil să fie de același tip (Popovic 1992, 64-66; Rustoiu 2005, 64-66), identificare care s-ar potrivi și contextului cronologic sugerat de site (Castoldi-Feugère 1991, 65-68). Simpula de tip Pescate din mormintele nr. 92 (Todorovic 1972, T. XXVIII) și 110 (Todorovic 1972, T. XXXII) de la Beograd-Karabur ma a fost datată conform contextului în faza LT DI

Cronologia ceramicii pictate La Tene târzii orientale de la Divici-Grad în Porțile de Fier ale Dunării | 283 (Bozie 1981, 328). Limita cronologică superioară este stabilită în a doua jumătate a secolului I î.Hr. de descoperirea din mormântul nr. 1 de la Sotin-Zmajevac (Vukovar) (Rustoiu 2005, 66). În Porțile de Fier, simpula de tip Pescate apar în zonele necropolei de la Mala Vrbica-Konopiste (Kladovo) (Popovic 1992, 66) și Ljubicevac-Ostrvo (Popovic 1992, 62), împreună cu fibule de construcție La Tene medie (Drăgan 2012).

Cantitatea de ceramică pictată devine semnificativă abia în al treilea și ultimul strat de ocupare de la Divici-Grad. Majoritatea vestigiilor sunt păstrate din acest orizont de locuire, în special datorită absenței unei activități antropice radicale după abandonarea așezării din epoca fierului târziu, cu excepția arăturilor moderne. Ceramica pictată a fost identificată atât în structuri, cât și în strat. O cantitate mare de ceramică a fost excavată în 1985 din Casa 1 (Ll/1985). Gradul ridicat de fragmentare a ceramicii a fost specific în special descoperirilor din interiorul acestei structuri, crescând astfel probabilitatea unei utilizări secundare a zonei casei după abandonare. Prin urmare, este incert dacă descoperirile au fost de fapt folosite în timpul locuirii casei. De asemenea, ceramica pictată a acestei structuri a fost probabil aruncată după utilizare (unele dintre descoperirile de ceramică pictată sunt ilustrate la: Pl. 3/3-5). Dacă descoperirile din interiorul Casei 1/1985 reflectă perioada locuirii sau utilizarea secundară ulterioară este dificil de determinat cronologic din cauza absenței unor referințe cronologice înguste. Un fragment de ceramică a făcut cel mai probabil parte dintr-un bol Roanne (Pl. 1/6). Această ultimă formă de ceramică a fost un produs provincial roman răspândit, cu numeroase variante care au apărut de-a lungul unei lungi perioade de timp. Este cunoscută înainte de cucerirea romană în Ungaria, Boemia sau Polonia, adesea pictată (Bonis 1969, Abb. 30/15-17, 99/1, 4; Bren 1973, Tab. III/5-7, IV/6, 7, 9-14, VI; Wozniak 1990, 118-119). Deși forma nu oferă o referință cronologică restrânsă, se știe că s-a dezvoltat în Gallia abia începând cu sfârșitul secolului I î.Hr. și a ajuns în scurt timp în alte zone (Grand 1995, 179-180). O imitație a unei cupe Dragendorff 29, deși nu există o identitate perfectă, din aceeași structură sugerează în continuare că depunerea descoperirilor a fost făcută cândva după mijlocul secolului I d.Hr. (Pl. 1/7).

Cel mai mare număr de vase de ceramică pictate a fost găsit în casa-turn mai recentă (Tl; Pl. 2/6). Descoperirile sunt diferite de cele identificate în Casa 1 excavată în 1985, inclusiv prin materialul, arderea și culoarea lor (unele dintre aceste descoperiri sunt ilustrate la: Pl. 3/6-8). Calitatea superioară este sugerată de decorațiunea geometrică complexă, precum și de conservarea lor mai bună. Într-un caz, aproape întregul vas a fost păstrat. În timp ce majoritatea vaselor au formele generale ale perioadei târzii de La Tene, un bol Roanne poate fi datat mai precis (Pl. 3/6).

Numărul mai mare de vase de ceramică pictată, precum și calitatea lor bună, descoperite în casa-turn nu par întâmplătoare. Noua casă-turn (Tl) se remarcă de restul structurilor de așezare prin arhitectura sa impunătoare, chiar și în comparație cu casa-turn anterioară (T2) (Pl. 2/6). Majoritatea importurilor au fost descoperite și în casa-turn ulterioară. Suportul unui bazin metalic de tip Tasssinari SHOO este luat în considerare în mod special aici (Pl. 2/7). Cronologia acestor bazine este complicată de numărul mic de descoperiri, dintre care

și mai puține sunt asociate cu contexte relevante. În afară de obiectele descoperite la așezările fortificate de la nord de Dunărea de Jos (Ardeu, Costești-Cetăiwie, Grădiștea Muncelului (toate Hunedoara) și Divici-Grad) și în zona scordiscană (Beograd-Karaburma, Vinkovci-Blato (Vukovar-Srijem) și alte descoperiri de la Corovar-Srijem) și Pompei-Naș sunt cunoscute (numai la Corovar-Srijem) și alte descoperiri din Ljubliana. (Corintia) (Tassinari 1993, 91; Bozie 2002, 419-422; Rustoiu 2005, 80, fig. 24 Mormântul nr. 113 de la Beograd-Kdraburma, care a fost amenajat alături de alte vase romane de bronz (Todorovic, XXXV, XXX, XXXV, 24). indică și faza LT DI, totuși cronologia ansamblului este încă discutabilă (Bozie 2002, 421; Rustoiu 2005, 80). O concluzie similară este sugerată de recuperarea unei astfel de descoperiri din zona funerară de la Vinkovci-Batato, datând din faza LT DI conform majorității descoperirilor. Cu toate acestea, chiar dacă foarte puține, unele obiecte din zona necropolei erau mai recente (Dizdar 2001, 121). În schimb, descoperirea de la Divici-Grad ridică mai multe întrebări. Conform situației arheologice, casa-turn mai tânără de la Divici-Grad este probabil să fi fost abandonată abia odată cu sfârșitul locuirii. Vasul Roanne pictat și poziția stratigrafică leagă în continuare existența casei-turn de al treilea strat de ocupare al sitului, sugerând în consecință o utilizare semnificativ mai târzie a bazinului Tassinari 1100 decât cea indicată în altă parte.

Ultimul strat de ocupare a fost asociat în principal cu perioada imperială timpurie din sud-estul Panoniei, respectiv secolul I d.Hr. Aceeași perioadă este exprimată de un suport de plumb în formă de scoică, care a fost odată atașat la un vas de bronz (Pl. 2/5). Suportul a fost găsit în Groapa nr. 6, excavată în 1996 (Gr. 6/1996). Din păcate, nu sunt documentate alte descoperiri în această structură. Obiectul https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

seamănă, în forma sa generală, cu suporturile de plumb ale tigăilor Aylesford din Republica Târzie (Feugere-De Marinis 1991, 98,112, lista 5; Rustoiu 2005, 69; vezi și: Feugere (M.), colab. Gilles (A.), Guichard Kobal (L.), * Tigăi tip Aylesford (Artefacte: PAT-3004) (http://artefact.mom.fr/result.php?id=PAT-3004), pagină accesată la 08/10/2015). Totuși, descoperirea de la Divici-Grad are aproximativ dublul dimensiunilor lor, ceea ce este destul de similar cu dimensiunile standurilor atașate situlelor considerate de producție imperială (vezi: (Artefacte: SIT-4016) (http://artefacts.mom.fr/fr/pdf_fiches.php?id=SIT-4016), pagină accesată la 25/01/2016), deși argumentele cronologice pentru descoperiri analoage sunt îndoielnice (Corti et al. 2001, 276, fig. 202. Secolul II/I î.Hr. până la secolul V/VI d.Hr.; 204/5).

Alte descoperiri relevante din punct de vedere cronologic au fost găsite în stratul contemporan. O amforă pseudo-coană relativ bine conservată, de producție bosforiană, a putut fi identificată pe baza formei și caracteristicilor țesăturii, varianta SIV2 fiind produsă la Heracleea Pontica (Karadeniz Eregli, Zonguldak) în jurul și în ultimul sfert al secolului I d.Hr. (Pl. 1/8; Vnukov 2004, 412-415, fig. 7/6). În cele din urmă, se confirmă că faza finală a locuirii de la Divici-Grad a durat în a doua jumătate a secolului I. d.Hr. prin mai multe tipuri de fibule (Pl. 1/2: Rustoiu 1997, 52-53, tip 19c, fig. 59/8, fibulă puternic profilată; Pl. 1/4: Rustoiu 1997, 52-53, tip 19c, fibulă puternic profilată, fig. 57/12; Pl. 1/5: Rustoiu 1997, 53-

55, tip 20b, fig. 63/1, fibulă puternic profilată de tip estic) și un element de centură romană (Pl. 1/3) ale cărui analogii au fost distribuite în întregul imperiu în timpul Principatului Timpuriu (Bishop-Coulston 1993, 98, fig. 59/8, 19 (Rheingönheim), 10 (Colchester); Hagendorn 2003, Taf. 61/Me454). O piesă identică se găsește peste Dunăre în componența unui tezaur la situl militar Tekija (Kladovo) (Mano-Zisi 1957, 82-83, Cat. nr. 19-21, pl. XIII) a cărui acumulare, conform monedelor, s-a încheiat în anul 81 d.Hr. (Popovic 1975). În cele din urmă, mai mulți denari imperiali emisi de împărații Claudius I, Titus și Vespasianus confirmă utilizarea continuă a așezării cel puțin până în timpul lui Domițian. În această perioadă, este probabil ca schimbări politice importante să fi fost generate de conflictele cu romanii și de intensificarea militarizării romane în zona Porților de Fier. Aceste conflicte sunt probabil sugerate de mai multe piese de echipament roman identificate în stratul de distrugere al fortificației de la Divici-Grad (Rustoiu 2007, 4).

În context regional, descoperirile din România au fost asociate în mare parte cu faza LT D. Cu toate acestea, multe au fost definite cronologic folosind situații stratigrafice neclare, de unde și absența unei determinări restrânse. Un bun exemplu este Pecica (Arad), unde ceramica pictată a fost găsită în cel mai tânăr strat de ocupare, datată nu mai puțin de două secole, secolul I î.Hr. și secolul I d.Hr. (Crișan 1978, 153-154). Alte descoperiri sunt descrise mai restrâns, cum ar fi borcanul pictat La Tene de la Lazuri (Satu Mare) (secolul I î.Hr.) sau Șimleu Silvaniei (Sălaj) (secolul I d.Hr.) (Florea 1998, 56, 58). Cu toate acestea, acolo unde sunt disponibile contexte intacte, datele arheologice indică a doua jumătate a secolului I î.Hr. și începutul secolului I d.Hr. Așa este cazul la Satu Nou - Valea lui Voicu (Constanța) (a doua jumătate a secolului I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr.; Irimia-Conovici 1989, 120). La Ocnița (Buridava, Vâlcea) ceramica pictată a fost găsită în groapa nr. 19 împreună cu un tip fibulă din a doua jumătate a secolului I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr. (Berciu 1981, 78, pl. 71/3; 76/1; corectat de: Rustoiu 1997, 47-48, fig. 49/1). La Sighișoara - Wietenberg (Mureș) ceramica pictată a fost găsită în groapa nr. 2 excavată în 1995 și în casa 2B din 1991. Ambele au fost datate în al doilea orizont de locuire al așezării din epoca târzie a fierului, respectiv în a doua jumătate a secolului I. î.Hr. și începutul secolului următor (Andrițoiu-Rustoiu 1997, 124).

Având în vedere determinările cronologice discutate mai sus pentru stilul estic al ceramicii pictate târzii La Tene, se poate concluziona că aceste produse au fost deosebit de populare în timpul fazei LT D. Descoperirile anterioare sunt incerte și, chiar dacă datele viitoare ar trebui să le confirme, aceste cazuri ar trebui să fie puține și pot fi considerate excepționale. Descoperirile mai noi sunt în general legate de diferite etape ale ocupației romane în regiunile discutate, continuând rareori să fie utilizate la scurt timp după aceea. Teritoriul de la nord de Dunărea de Jos, și în special Divici-Grad, nu face excepție. Cu toate acestea, utilizarea sa târzie iese în evidență printre alte descoperiri. Comparativ cu zona La Tene și chiar cu nordul Dunării de Jos, ceramica pictată târzie La Tene în stil estic de la Divici-Grad nu numai că a continuat să fie utilizată, dar a atins apogeul popularității până în secolul I d.Hr. Ca și în alte părți, utilizarea ceramicii pictate a fost întreruptă odată cu abandonarea așezărilor fortificate, odată cu perturbarea și contextul social care a creat cererea pentru acest produs special. Legătura strânsă dintre cererea de ceramică pictată și centrele de

locuire, cum ar fi oppida și așezările de pe dealuri, este sugerată de distribuția sa predominantă concentrată pe puține centre. Odată cu viața de provincie, noi designuri adaptate ale vechiului La Tene https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

ceramica pictată, precum și ceramica romană nouă, erau preferate, exprimând opțiuni schimbate față de ceramica

Fig. 1. Distribuția descoperirilor de ceramică pictată din perioada târzie La Tene (fără Asia Mică).

Lista plăcilor

Pl. 1. Diverse descoperiri la Divici-Grad. Toate din bronz (după Rustoiu 2007). 1. LI/1996; 2-5. strat; 6-7. LI/1985 (desen A. Dragan); 8. Amforă Heraclea SIV2 (după Vnukov 2004).

Pl. 2. 1-5. Diverse fragmente de vase romane metalice la Divici-Grad: 1, 2, 4. strat, bronz; 3. strat, argint; 5. Gr. 6/1996, plumb. 6. Structuri descoperite pe terasa superioară a zonei fortificate de la Divici-Grad (după Rustoiu 2007); 7. Divici-Grad, Tl, fragment de bronz al unui vas roman (desen M. Guma).

Pl. 3. Ceramică pictată la Divici-Grad: 1-2. T2; 3-5. LI/1985; 6-8. Tl.

Planșa 1. Diverse descoperiri la Divici-Grad. Toate din bronz (după Rustoiu 2007). 1. Ll/1996; 2-5. strat;

6-7. Ll/1985 (desen A. Dragan); 8. Heraclea SIV, amforă (după Vnukov 2004).

Planșa 2. 1-5. Diverse fragmente de vase romane metalice de gradul Divici: 1, 2, stratul 4, bronz; stratul 3, argint; gradul 5. 6/1996, plumb. 6. Structuri descoperite pe terasa superioară a zonei fortificate de la Divici-Grad (după Rustoiu 2007); 7. Divici-Grad, Tl, fragment de bronz al unui vas roman (desen M. Gumà).

Planșa 3. Ceramică pictată la gradul Divici: 1-2. T2; 3-5. Lll/1985; 6-8. Tl.

Săbii din regiunea Porților de Fier:
o contribuție cronologică din
mormintele cu arme din La Tène de epocă medie și târzie

În memoria mamei mele

Emilian TELEAGA

Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” Bucharest, Romania emilianteleaga@hotmail.com

Departamentul de Preistorie, Universitatea Philipps din Marburg, Germania
teleaga@staff.uni-marburg.de

Cuvinte cheie: regiunea Porților de Fier, fosilă index, La Tène mijlocie și târzie

Săbii și teci, analiză tipo-cronologică, precum și analiză a varianței și corelației săbiilor, seriarea tecilor, cronologia mormintelor cu arme din perioada La Tène medie și târzie, echipamentul războinicului

În regiunea Porților de Fier, precum și în Transilvania, Muntenia și nord-estul Bulgariei, lipsește o diviziune cronologică precisă pentru cultura La Tene Medie și Târzie: faza C2 din perioada La Tene Medie Târzie nu a fost încă definită, iar perioada La Tene Târzie (corespunzătoare etapelor La Tene Târzii D1 și D2 din cronologia central-europeană) nu a fost subdivizată. Acest lucru este surprinzător, având în vedere că există premise arheologice pentru o cronologie atât de precisă la vest de Porțile de Fier. De exemplu, necropola de la Belgrad a fost ocupată continuu din etapa La Tene B2 până în perioada imperială. Grupul Padea-Panagiuriski kolonii, cu distribuția sa principală la est de lanțul carpatic, adică în nord-vestul Bulgariei și Olteniei, conține elemente celtice din perioada La Tene Medie și Târzie.

O analiză mai atentă arată că clasificarea necropolei belgradului din Karaburma și a secțiunii sale asociate din Rospi Cuprija (cu un total de 119 morminte) de către Bozic a prevalat în cercetare. El a serializat 61 de morminte din necropola belgradului și alte 18 din necropolele înconjurătoare sau morminte individuale (pe Drava inferioară, Sava inferioară

și Dunăre). El a identificat trei faze (Belgrad I-III, corespunzătoare fazelor La Tene B2, C și D), majoritatea mormintelor datând din ultima fază. Cronologia sa a fost aplicată clasificării monumentelor scordiscilor celtici, pe teritoriul cărora se afla necropola belgradului.

Publicarea așezării SLT stratificate de la Gomolava a permis pentru prima dată o clasificare cronologică relativă - și absolută - mai rafinată a materialelor așezării din această regiune: Cele trei

Fazele (Via: a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr. - al doilea sfert al secolului al I î.Hr.; VIb: mijlocul-sfârșitul secolului al I î.Hr.; Vic: prima jumătate a secolului I d.Hr.) au putut fi determinate folosind stratigrafia, fibulele, monedele și datarea cu carbon-14 (Gomolava II). Cu toate acestea, aceste noi descoperiri nu au fost utilizate pentru o clasificare mai detaliată a descoperirilor funerare din zona Scordisco.

Grupul Padea-Panagiurski kolonii a fost definit de Z. Wozniak. El a întocmit o analiză detaliată a acestui grup, care a fost ulterior actualizată doar pentru nord-vestul Bulgariei (Wozniak 1974, 74-138, 183-191; Wozniak 1976, 388-394; Theodossiev 2000, 101-148). Cu toate acestea, clasificarea cronologică a acestui grup La Tène mijlociu și târziu a permis rareori o clasificare mai detaliată a descoperirilor funerare, în mare parte doar pentru mormintele cu arme.

Studiile tipo-cronologice ale mânecilor de la Dunărea de Jos au permis inițial o sistematizare a acestui gen, dar nu au permis progrese către o cronologie mai detaliată (Werner 1988). Teza de doctorat a lui N. Torbov despre armamentul și echipamentul nordic bulgar din secolele III-I î.Hr. se bazează însă pe o analiză reînnoită a tuturor armelor, publicată doar parțial, și stabilește propriile tipologii ale principalelor genuri.

Cercetările recente au arătat în mare parte o durată scurtă a grupului Padea-Panagiuriski kolonii, adică de la sfârșitul etapei La Tâné Mijlocie până la începutul perioadei La Tâné Târzii. Aceste studii au examinat unitatea și distribuția acestor grupuri funerare, precum și atribuirea lor etnică, pentru a susține reconstrucția istorică a evenimentelor dinainte și din timpul apariției regatului Burebista (Spánu 2004, 100-118; Rustoiu 2005, 109-119; Luczkiewicz-Schönfelder 2008, 195-200). Astfel, Babeš a explicat descoperirile funerare MLT și SLT din Oltenia ca fiind legate de influențele scordiscilor (Babeš 1988, 10-11), în timp ce Torbov și Anastassov au atribuit grupul Padea-Panagiuriski kolonii grupului scordiscilor mici (Torbov-Anastassov 2008, 95-105). Regele dac Burebista (ucis după 44 î.Hr.) a subjugat triburile celtice ale scordiscilor și boilor, care băteau monede, astfel încât perioadele războaielor sale pot fi explicate atât istoric, cât și numismatic (Dobesch 2001, 781-811). Perioada de glorie a grupului este anterioară domniei lui Burebista, care probabil a ajuns la putere în anii 60 î.Hr., dar posibil mai devreme. Cu toate acestea, atribuirea etnică a grupurilor funerare și datarea lor istorică nu înlocuiește analiza arheologică, ci doar o complică prin includerea unor date incerte suplimentare din cercetările istorice.

Proiecte de cercetare

Împărțirea cronologică relativă și fină a perioadei La Tène mijlocie și târzie din Europa Centrală și de Vest a fost stabilită folosind cronologia fibulelor. Cu toate acestea, din cauza numărului mic de morminte cu fibule la est și vest de Poarta de Fier, fibulele din această regiune nu pot fi utilizate pentru această cronologie fină.

Bozic a serializat doar șase morminte cu arme din perioada La Tène medie și târzie care conțin fibule (doar un mormânt datează din a treia etapă a sa), astfel încât o subdiviziune a celor două perioade pe baza fibulelor pentru regiunea scordiscă nu este posibilă. Scopul acestui studiu este, prin urmare, de a găsi un alt gen La Tène, databil supraregional, care să înlocuiască fibulele din Europa Centrală și de Vest pentru această cronologie detaliată a regiunii Porților de Fier.

Mormintele cu arme din grupul Padea-Panagiurski kolonii nu au fost niciodată serializate și lipsește o clasificare relativ-cronologică mai precisă a materialelor arheologice, astfel încât cronologia lor nu a fost încă stabilită. Numărul mormintelor cu arme cu fibule este extrem de mic (doar 24 din cele 107 morminte cu arme analizate). În cele 107 morminte au fost descoperite cel puțin două bunuri funerare identificabile. În plus, multe dintre fibule nu sunt identificabile sau formează tipuri specifice regionalului care pot avea semnificație cronologică doar prin bunurile funerare asociate. În acest grup, ceramica a fost găsită în aproximativ același număr mic de morminte ca și fibulele. Mai mult, tipurile lor specifice, care diferă de formele...

Teritoriu scordisc, la nord și la sud de Dunăre. Prin urmare, nici fibulele, nici ceramica de la est sau vest de Poarta de Fier nu pot fi folosite ca fosile index pentru mormintele cu arme.

Pentru a fi considerat o fosilă index, un gen trebuie să fie cronologic sensibil și să apară într-un număr reprezentativ de morminte cu arme. În grupul Padea-Panagiurski kolonii, doar cuțitele strâmbe, vârfurile de lance, săbiile și mânerele cu pârghie sunt reprezentate în număr suficient. Cuțitele strâmbe și mânerele cu pârghie reprezintă bunuri funerare specifice din mormintele cu arme de pe Dunărea de Jos, dar o clasificare cronologică precisă lipsește pentru ambele genuri, astfel încât acestea pot fi clasificate acolo doar folosind alte indicii. Vârfurile de lance, în special cele din perioada La Tène târzie, nu pot fi clasificate în ordine cronologică precisă. Astfel, săbiile sunt singurul gen din mormintele cu arme care ar putea fi considerat o fosilă index. Doar săbiile MLT și SLT din nord-vestul Bulgariei au fost reexaminate de N. Torbov (Topöoe 2000, 11-34). În studii recente asupra grupului Padea-Panagiuriski kolonii, săbiile au fost analizate doar marginal.

Pentru zona culturală La Tene centrală și vestică, a fost posibilă stabilirea unei clasificări tipo-cronologice fine a săbiilor și tecilor acestora. Această clasificare, împreună cu alte obiecte sensibile din punct de vedere cronologic, a contribuit la subdiviziunea fazelor La Tene mijlocii și târzii (Frey 1986, 49-54, Fig. 3-5; Lejars 1994, 48-55; Czarnecka 2002, 93-96; Sievers 2010, 7-18, Fig. 1-4). Acest studiu încearcă să aplice descoperirile obținute la totalitatea săbiilor și tecilor acestora conservate din zona scordiscă și din grupul kolonii Padea-Panagiuriski, indiferent de atribuirea etnică a mormintelor cu săbii și de datarea acestora. În acest scop, caracteristicile tipologice și metrice ale săbiilor au fost evaluate

statistic. În plus, tecile săbiilor au fost clasificate folosind seriarea caracteristicilor cronologice sensibile și corelate cu evaluarea săbiilor. Acest cadru, la rândul său, poate fi ancorat în cronologia relativă și absolută printr-o serie de morminte databile și va servi ulterior la clasificarea altor genuri contemporane din această regiune.

Baza investigației

Un total de 127 de săbii și/sau teci provin din cele 87 de situri din regiunea Porților de Fier, dintre care 118 pot fi identificate în grade diferite. Acestea formează concentrări în regiunile mai joase de-a lungul Dunării, care corespund grupurilor locale de morminte războinice (Fig. 1). Săbiile și/sau tecile identificabile provin din 95 de morminte, restul fiind descoperiri izolate. Au fost incluse câteva săbii fragmentare din mormintele cu arme ale grupului Padea-Panagiuriski kolonii, unde erau prezente caracteristicile tipologice. 75 dintre aceste săbii provin din aproximativ 74 din cele 107 morminte cu arme ale grupului Padea-Panagiuriski kolonii (în care au fost descoperite doar câteva înmormântări neînarmate), restul din 21 de morminte cu arme din zona Skordisk. Deși multe morminte cu arme la est de Poarta de Fier au fost recuperate incomplet, săbiile apar într-un număr reprezentativ în aceste morminte.

Aproximativ un sfert din mormintele cu săbii, atât la est, cât și la vest de Poarta de Fier, conțineau fibule care puteau fi identificate în grade diferite. Analiza corelației fibulelor cu alte obiecte funerare găsite în mormintele cu arme din grupul Padea-Panagiuriste kolonii arată, printre altele, o corelație semnificativă între prezența fibulelor și a săbiilor ($p = 0,038$). În plus, fibulele din aceste morminte cu arme sunt corelate semnificativ cu mânerele cu pârghie ($p = 0,033$). Cu toate acestea, deoarece lipsește o clasificare cronologică precisă a mânecilor, acestea nu pot fi utilizate ca fosile index în locul fibulelor. Datorită acestei corelații, săbiile pot contribui la cronologia relativă din această zonă.

Mormintele cu sabie din zona scordiscă pot fi foarte bine ancorate în cronologia fină La Tène deoarece, pe lângă fibule, acestea conțineau și alte obiecte funerare cu o datare sigură (cuțite tăietoare, proeminențe pentru scuturi și lanțuri pentru sabie). Numeric vorbind, perioada lor de glorie se situează înainte de cea a grupului Padea-Panagiuriski kolonii, permițând astfel o definiție a etapei cu sabie MLT C2.

Fig. 1. Morminte cu săbii și descoperiri individuale cu săbii din perioadele MLT și SLT din regiunea Porților de Fier.

Dovezi cronologice relative și absolute ale mormintelor cu săbii

Următoarele indicii cronologice absolute pot contribui la o clasificare a mormintelor cu săbii. Literatura despre mormintele cu săbii și descoperirile cu săbii din regiunea Porților de Fier menționată în text este citată în Lista 1:

Armamentul războinicului din Tumulusul 2 de la Cugir era format din zale de zale, o sabie SLT într-o teacă cu un cârlig în formă de S pe avers și bare transversale pe revers (Fig. 3/1), un vârf de suliță cu lamă îngustă, o proeminență rotundă pentru scut și o cască de fier. Războinicul era însoțit de un bol cu fructe lucrat manual, o găleată de bronz de tip Eggers 20, o căruță și trei cai cu zăbrele cu pârghie. Fragmentele de brobă de argint aparțin unei broșe de argint SLT. Conform a două mostre C14 de crengi de stejar din rugul funerar (160-50 î.Hr. și respectiv 195-95 î.Hr.; ambele valori se află în intervalul 1-sigma), mormântul a fost construit în jurul anilor 160-95 î.Hr.

Din necropola de la Padea (Jud. Dolj, România) provine un denar roman de argint, bătut în anul 83 î.Hr. (Tabelul 2), care oferă o datare absolută pentru materialele La Tène descoperite acolo. Cele două săbii SLT au un mâner pătrat cu o bandă de prindere înaltă, în formă de clopot. Una are o lamă cu două caneluri și o creastă centrală, în timp ce cealaltă are doar una. Vârfurile ambelor săbii sunt rotunjite. Tecile au o deschidere a tecii în formă de clopot, o încuietoare cu traversă (bari) dublă în formă de S pe avers și două rafturi triunghiulare pe revers. Bucla curelei aparține Tipului 9 conform lui Lejars; capela triunghiulară este scurtă, cu o traversă pe revers și virole rotunde pe avers. Săbiile MLT lipsesc. În plus, trei tipuri de lanci provin din același mormânt:

Fig. 2. Săbii și teci La Tène de mijloc. 1. Sabie tipică
etapei MLT CI (după Boziä 1981, pl. 2/19); 2. Värp 3. Odzaci.

a. Lance cu lamă lungă (cu o creastă centrală) și un soclu scurt; b. Lance cu lamă îngustă (cu o nervură mediană lată); c. Lance cu lamă îngustă (cu secțiune transversală rombică sau lenticulară) și un soclu fațetat. Tipurile timpurii de lănci lipsesc. Au fost găsite și vârfuri de suliță cu secțiune transversală rombică. Alte obiecte La Tène includ o pantofiță conică pentru lance; un cuțit strâmb cu un șanț de sânge; un brici cu spatele drept; două fibule de fier neidentificabile; un mâner cu pârghie; și un ulcior de ceramică (Bondoc 2009, 137-163).

Din Tumulul 4 din Popești provine o sabie relativ scurtă, cu o teacă în formă de omega, care seamănă cu gura tecii sabiei cu capă în formă de pinten de la Vajuga Pesak (Mormântul 3) (Fig. 3/2). Din același tumul provin o proeminență rotundă pentru scut, o scimitară cu limbă și teacă curbată, un vârf de lance cu lamă îngustă, un brici cu spate curbat, o cască de fier, o zale de zale și o cataramă de curea dreptunghiulară. Imitația de monedă de argint de tip Alexandru-Filip al III-lea a fost datată în anii 150-80 î.Hr. Întrucât nu a fost niciodată publicată și acum este pierdută, nu poate fi identificată mai precis. Cu toate acestea, Tumulul 4 este echipat în mod similar și, prin urmare, a fost probabil construit în același timp cu Tumulul 2. Din acesta din urmă provine o broșă cu scut SLT din a doua jumătate a secolului I î.Hr. (Vulpe 1976,198, Fig. 5/14; Rustoiu 1997,44-45, Fig. 41-43) (Tabelul 2).

Mai multe morminte cu sabie datate la mijlocul secolului I d.Hr. demonstrează clar declinul săbiilor La Tène în favoarea formelor de sabie romane. Mormântul cu car de luptă de la Țarinei (lângă Stip, Macedonia) a fost datat inițial de săpătorii săi în perioada augustană (FapaniaHUH-FapamaHMH 1975, 193-201, pl. 1-3). Cu toate acestea, o sabie fragmentară cu mâner din os de tip Rheingönheim a fost datată mai târziu (mijlocul până la a doua jumătate a secolului I d.Hr.) (Miks 2007, 169-170, pl. 166-167) (Fig. 4/3). O altă sabie din acest mormânt are o lamă lungă de 61,5 cm și lățime de 4,8 cm, care se subțiază spre vârf și este decalată de limba cu soc. În loc de mânerul La Tène, o construcție cu o gardă transversală nituită de umăr a servit ca gardă de mână. Sabia a fost astfel concepută ca o armă de înjunghiere și tăiere pentru lupta corp la corp și este posibil să fi fost modelată după gladiusul roman (Fig. 4/4). Două săbii de la Zemplin au, de asemenea, aceeași formă a lamei, una dintre ele având o inscripție. Ele datează din

Jumătate din secolul I. AD (Budinsky-Kricka-Lamiovä-Schiedlovä 1990,255,265,279-280, Fig. 19, Pl. 11/20,18/4).

O sabie scurtă, cu mâner inelar, și o sabie mai lungă, ambele nepublicate, au fost descoperite în mormântul cameral bogat mobilat din Karanovo (județul Nova Zagora, Bulgaria). Mormântul datat monetar a fost ridicat cu puțin înainte de mijlocul secolului I d.Hr. (ultimele monede au fost bătute sub Tiberius) și se încadrează într-un grup de înmormântări cu arme din Tracia, cu săbii similare (Ignatov-Gospodinov 2013, 30-32, 35-36, Fig. 22).

Unele fibule MLT și SLT ale mormintelor cu sabie din regiunea Porților de Fier pot fi identificate și aparțin tipurilor supraregionale a căror datare cronologică precisă este posibilă.

Fibulă din fier forjat (MLT) cu o spirală cu patru sau șase bucle, coardă superioară și arc dreptunghiular jos; baza cu decupaj triunghiular și bilă decorativă este atașată de arcul central prin intermediul unei bile. Aceste fibule cu nasturi dubli pot fi datate la sfârșitul perioadei La Tene Cl, adică aproximativ în anii 220–205 î.Hr. Astfel de fibule din fier din perioada La Tene Cl provin din Mormântul 96/1979 din Wederath, care a fost datat în anul 208 î.Hr. folosind o mostră dendrocronologică (Haffner 1979, 405, fig. 2). Fibule similare provin din Groapa 3 a necropolei de la Kălnovo (districtul Sumen) (ATanacoB 1992, 14, pl. 10/1-2, 4-5, 12/4-5). Această groapă era conectată la un mormânt din catacombe care conținea o amforă ștampilată din Sinope. Amfora ștampilată este datează din aproximativ anul 220 î.Hr. (Teleaga 2008, 28, 388, Cat. 378, Pl. 57,3). O variantă mai dezvoltată a acestui tip de fibulă, cu o bază mai scurtă, apare în faza Via (a doua jumătate a secolului al II-lea - al doilea sfert al secolului I î.Hr.) a așezării înalte Gomolava (Gomolava II, 84, Pl. 41/3). Acest tip de fibulă este documentat în următoarele morminte: Belgrad-Karaburma (Mormintele 29 și 325), Brestovik, Cubarsko Brdo și Vucedol (Tabelul 2).

Fibulă din fier forjat (MLT) din fier forjat (MLT) sau bronz, cu o spirală cu patru, șase sau opt bucle, coardă superioară sau inferioară și un arc jos. Piciorul cu un decupaj triunghiular (și o bilă sau placă decorativă) este atașat de arcul central prin intermediul unui manșon.

Acest tip de fibulă este documentat în următoarele morminte: Belgrad-Karaburma (Mormântul 29) și Brestovik (Tabelul 2).

Fibulă din fier MLT MLT C2 cu arc jos și coardă superioară; piciorul este prins de capătul superior al arcului prin intermediul unui manșon. Fibula din fier cu opt bucle de la Corlatele (Mormântul 1) are un picior disc mai scurt și este similară cu tipul Mötschwil. O fibulă similară a fost descoperită în 2011 într-o mormânt cu arme din Desa (Castravița), Jud. Dolj, al cărei echipament includea și două vârfuri de lance, o sica cu teacă și un brici (Tabelul 2).

Fibulă din bronz din stadiul MLT C2, cu un arc trapezoidal și un picior scurt (cu decupaj trapezoidal) atașat la arcul frontal printr-un manșon. Acest tip de fibulă este documentat pentru următoarele morminte cu sabie: Debejica și Dobrusa-Izvoro (Tabelul 2).

Alte tipuri de fibule specifice regiunii nu pot decât să contribuie la confirmarea clasificării cronologice relative a săbiilor:

Fibulă din fier și bronz MLT de tip Gura Padinei cu 11-40 de spirale buclate, un arc trapezoidal, o coardă superioară și o bază decorată cu mărgele (cu un decupaj triunghiular) (Rustoiu 1997, 34-35, 97-98, Fig. 18, 20/2-5). Acest tip de fibulă este documentat pentru următoarele morminte cu sabie: Altimir-Ulovica (Tumul 4), Pavolce (Tumul), Pleven și Sofronievo (Mormintele 4 și 5) (Tabelul 2).

Fibulă MLT cu bile multiple la nivelul piciorului: Corcova și Sofronievo (Mormântul 3) (Tabelul 2).

O fibulă MLT sculptată cu un arc înalt, arcuit și un picior cu un decupaj triunghiular atașat la arcul frontal și decorat cu linii sculptate. Acest tip de fibulă este documentat pentru următoarele morminte: Târnava (Tumulul 1 și Tumulul 3, Mormântul 2) (Tabelul 2).

Fibulă MLT cu fundă și bază decorată cu mărgele (cu decupaj dreptunghiular). Acest tip de fibulă este documentat pentru următoarele morminte: Altimir-Ulovica (Tumulusul 5) și Dobrusa-Izvoro (Tabelul 2).

Pe lângă fibulele enumerate mai sus, fibulele discale MLT provin de la Tumulus Fomus (lângă Sipka), iar fibulele MLT nedeterminate cu o spirală multi-buclă provin de la Carevec și Pavolce (Kopana Mogild).

Majoritatea tipurilor de vase de argint și bronz importate apar o singură dată în mormintele cu săbii și, prin urmare, pot fi utilizate pentru datarea lor absolută. Din Tumulusul 2 din Cugir și din Mormântul 92 al necropolei Karaburma provine o găleată de bronz de tip Eggers 20, care în acest din urmă mormânt era asociată cu o cratiță de tip Aylesford și un polonic de tip Pescate cu mâner din două părți de tip B. Cele două morminte au fost construite aproximativ în aceeași perioadă (Popovic 1992, 63-65). Din Mormântul 3 din Vajuga Pesak provine un ulcior de bronz fără mâner, care poate fi datat imprecis doar în secolul I î.Hr. (Popovic 1992, 71, fig. 8/2). Din Tumulusul 2 din Dojrenci provine un kantharos cu bol de argint, care datează din jurul anului 75 î.Hr. Mormântul cu sabie de sub

Gornata Mogila din Belozem, cu un set de vase din bronz importat, de tip Millingen, format dintr-un ulcior și un mâner, datează din secolul I d.Hr., probabil din prima jumătate a secolului I d.Hr. (Nuber 1972, 168-169, 219, nr. 161, nota 1015).

Analiza tipo-cronologică a săbiilor

Următoarele caracteristici, care s-au dovedit a fi semnificative pentru clasificarea tipo-cronologică a săbiilor din partea vestică a culturii La Tene, au fost selectate pentru analiză: lungimea totală a sabiei, lungimea și lățimea lamei, indicele lungime-lățime al lamelor sabiei, secțiunea transversală a lamei și forma vârfului lamei.

Săbiile pot avea fie un capăt ascuțit – caz în care erau folosite ca arme de estocare și tăiere – fie un capăt rotund-oval – caz în care erau folosite ca arme de tăiere. Majoritatea lamelor de săbii MLT se termină cu o bară curbată a mânerului, care se transformă într-un umăr înclinat pe ambele părți (Fig. 2). Umărul săbiilor SLT se transformă de obicei în mâner în trepte, bara mânerului fiind mai înaltă și în formă de clopot (Fig. 3).

A. Săbiile de împingere și de tăiere, aparținând în mare parte etapei MLT, au toate o secțiune transversală în formă de lentilă, posibil cu o nervură mediană ușor profilată și au o lungime totală de 71,8 până la 104,0 cm (medie: 89,1 cm) (Tabelul 1, Fig. 2, Lista 2).

Lungimea lamei săbiilor de împuns și tăiat variază între 63,6 și 89,8 cm (în medie 76,6 cm), iar lățimea lamei este de 3,4–5,5 cm (în medie 4,2 cm). Indicii lungime-lățime ai lamelor de sabie variază între 12,7 și 21,2 cm (în medie 18,2 cm) (Fig. 5).

Dintre toate aceste săbii, doar cea de la Enica este o armă de înjunghiere și tăiere, cu o lungime (L.: 104,0 cm) și o formă de umăr asemănătoare săbiilor tăietoare SLT.

Tab. 1. Valorile medii ale principalelor caracteristici ale tipurilor de sabie MLT și SLT.

B. Săbiile SLT (lungime totală de la 81,5 cm la 114,0 cm, medie: 98,7 cm) sunt mai lungi decât săbiile MLT (Tabelul 1, Fig. 3, Lista 2).

Lungimea lamei săbiilor tăioase variază între 71,2 cm și 99,0 cm (în medie 84,4 cm), iar lățimea lamei între 3,3 cm și 6,0 cm (în medie 4,9 cm). Indicele lungime-lățime al lamelor de sabie variază între 13,6 și 27,3 (în medie 17,7).

Dacă se compară lungimea și lățimea lamei sabiei, precum și indicele lungime-lățime al lamelor săbiilor tăietoare cu cele ale săbiilor de înălțare și tăiere, săbiile tăietoare sunt considerabil mai lungi decât săbiile de înălțare și tăiere, lățimea lor crescând semnificativ odată cu creșterea lungimii lamei (Fig. 5).

100-

90-

0) □)

s

80 de lire sterline

O>

60-

3.0 3.5 4.0 4.5 5.0 5.5 6.0

Lățimea sabiei

Tipuri de sabie

• Sabie MLT X Sabie SLT

Fig. 5. Indicele lungime-lățime al lamelor săbiilor MLT și SLT din grupul kolonii Padea-Panagiuriski și cele din zona scordiscă.

Săbiile tăioase SLT pot fi clasificate în funcție de secțiunea transversală a lamei. Pot fi a. în formă de lentilă, b. în formă de lentilă cu o nervură centrală puternică sau c. cu o nervură centrală situată de o parte și de alta a nervurii centrale, la o distanță mai mare (Tabelul 1, Lista 2, Fig. 3, 4/1-2).

Cele mai recente săbii SLT au o secțiune transversală lenticulară și se pot distinge de săbiile anterioare doar prin teacă sau alte caracteristici formale https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Doar o singură sabie SLT din această ultimă etapă a supraviețuit aproape complet (Fig. 4/2). Prin urmare, dimensiunile sale pot fi estimate: sabia cu teacă zăbrelită de la Gornata Mogila (în Belozem) avea o lungime totală de aproximativ 89,6 cm, o lungime a lamei de 77,7 cm, o lățime a lamei de 5,5 cm și un indice lungime-lățime de 14,1.

În comparație cu săbiile de împingere și tăiere, săbiile de tăiere SLT clasificate diferă semnificativ de cele anterioare, dar și între ele, pe baza principalelor caracteristici metrice (Tabelul 1).

Analiza varianței tipurilor de săbii clasificate în funcție de lungimea sabiei, lungimea și lățimea lamei, precum și de indicele lungime-lățime al lamelor, relevă o diferență extrem de semnificativă între săbiile MLT și săbiile SLT în ceea ce privește lungimea sabiei și a lamei, precum și lățimea lamei ($p < 0,001$ în toate cazurile); în ceea ce privește indicele lungime-lățime al lamelor, există o diferență semnificativă între săbiile MLT și SLT ($p = 0,044$) (Fig. 5).

Lățimea sabiei

Tipuri de sabie

• Sabie MLT   * Sabie SLT, în formă de lentilă ♦ Sabie SLT, cu creastă mediană -j- Lamă SLT cu canelură dublă H Teacă SLT cu zăbrele

Fig. 6. Indicele lungime-lățime al lamelor săbiilor MLT și SLT din grupul kolonii Padea-Panagiuriski și cele din zona scordiscă.

O examinare mai detaliată utilizând testele Scheffe (Fig. 6-7) a relevat o tendință de diferențe extrem de semnificative în lungimea sabiei între săbiile MLT și diferitele tipuri de săbii SLT (cu o secțiune transversală a lamei lenticulare: p = 0,095; cu o lamă cu creastă centrală: p = 0,038; cu o lamă cu caneluri duble și creastă centrală: p < 0,001). În ceea ce privește lungimea lamei, s-a constatat o diferență extrem de semnificativă între săbiile MLT și săbiile SLT cu o lamă cu caneluri duble și creastă centrală (p < 0,001) și o tendință de diferență între cele cu o lamă cu creastă centrală (p = 0,067) și cele cu o secțiune transversală a lamei lenticulare (p = 0,069). La examinarea lățimii lamei, s-a constatat o diferență semnificativă între săbiile MLT și săbiile SLT cu o secțiune transversală lenticulară a lamei (p = 0,014), și o diferență foarte semnificativă între lamele cu caneluri duble și o creastă centrală (p < 0,001). În plus, s-a constatat o diferență semnificativă între săbiile SLT cu o creastă centrală și cele cu o lamă cu caneluri duble și o creastă centrală (p = 0,029). Indicele lungime-lățime nu a relevat diferențe semnificative între săbiile MLT și SLT, deoarece, prin design, o lamă mai lungă îi crește și lățimea.

Fig. 7. Lungimea sabiei (gri închis) și lungimea lamei (gri deschis) pentru diferitele tipuri de săbii.

Unele săbii SLT cu secțiune transversală a lamei în formă de lentilă sau cu o creastă centrală pot reprezenta tipuri de tranziție între săbiile MLT și săbiile SLT cu lamă cu canelură dublă și creastă centrală; altele au aparținut celor mai recente săbii SLT (Fig. 7). Săbiile SLT cu lamă cu canelură dublă erau mai lungi, nu flexibile, dar mai ușoare decât cele cu secțiune transversală a lamei în formă de lentilă sau cele cu creastă centrală, deoarece fulierele duble de-a lungul crestei centrale economiseau material și astfel făceau lama mai ușoară (Fig. 3/3, 4/1). Cu toate acestea, măsurătorile de greutate care să susțină această presupunere lipsesc aproape complet.

Mânerul săbiilor MLT și al majorității săbiilor SLT este asemănător unui țep; cele mai vechi au o secțiune transversală rotundă sau dreptunghiulară. Mai târziu, în special la săbiile SLT cu lamă cu canelură dublă și creastă centrală, secțiunea transversală a mânerului devine rombică (Fig. 8).

Fig. 8. Secțiunile transversale ale mânerului săbiilor MLT și SLT.

Analiza corelației dintre tipul de sabie (definit de caracteristicile lamei) și secțiunea transversală a mânerului a relevat o relație extrem de semnificativă ($p < 0,001$). Aceasta înseamnă că mânerul a fost crucial pentru proiectarea sabiei și, prin urmare, ar trebui luat în considerare în tipologiile de astăzi. Mânerul mânerului, rar conservat, poate fi, de asemenea, un indiciu cronologic: mânerul în formă de cupolă al săbiilor fragmentare de la Lesiceri și Popica, ale căror teaci prezintă caracteristici MLT (buclă de curea asimetrică cu plăci de atașare ascuțite care se îmbină cu piesa transversală), este similar cu cel al sabiei de la Pleven și reprezintă o caracteristică morfologică rară a acestor săbii din tranziția de la perioada MLT târzie la stadiul SLT D1.

Două săbii din Karaburma (mormintele 92 și 97, aparținând SLT D1) au un mâner cu limbă care se subțiază în teacă în trepte. Aceasta este o caracteristică a unor săbii SLT, posibil datorită influențelor romane. După cum s-a menționat mai sus, sabia, care datează din ultima etapă SLT de la Gornata Mogila (în Belozem), cu o lungime totală de aproximativ 89,6 cm, este mai scurtă decât majoritatea săbiilor SLT, care aveau o medie de 98,7 cm (Fig. 4/2).

Sabia din Tumulus Vize A conținea o teacă de lemn și are 80,0 cm lungime (Mansel 1940, 129, Fig. 32/b). Nu este sigur dacă aparține unui tip de sabie SLT. Tumulusul aparține celui mai vechi orizont cu vase de bronz importate și a fost ridicat la începutul secolului I d.Hr., probabil mai devreme decât Gornata Mogila (în Belozem) (Nüber 1972, 57, 168-169).

Comparativ cu celelalte săbii SLT, cele de la Popești și Vajuga Pesak sunt, de asemenea, mai scurte (Fig. 3/2). Acestea au fost găsite în teci din perioada SLT D2. Sabia fragmentară cu o lamă centrală de creastă provenită dintr-un mormânt din Borovan (Tihov läg) a fost probabil, de asemenea, o armă relativ scurtă (lungimea păstrată: 75,0 cm, inițial: aproximativ 90,0 cm). Judecând după vârful lancei cu rândurile triunghiulare perforate de o parte și de alta a nervurii mediane din acest mormânt, aceasta aparține, de asemenea, etapei SLT D2. Aceste săbii demonstrează că armele de pe Dunărea inferioară au fost proiectate într-o varietate de moduri, posibil datorită influențelor romane.

Analiza tipo-cronologică a tecilor sabiei

Cea mai mare problemă în clasificarea tipo-cronologică a tecilor de sabie din grupul Padea-Panagiuriski kolonii constă în numărul mic de exemple în care toate părțile necesare (gura tecii, bucla curelei și capela) sunt păstrate și identificabile sau care provin din contexte funerare închise: Doar șase teci de sabie - Borovan-Ezeroto, Cugir (Tumulus 2), Ezerce, Galice (Tumulus) și Târnava (Tumulus 1 și 4) - îndeplinesc aceste criterii. Alte două teci din morminte (Corcova și Kojnare) pot fi identificate doar aproximativ. Tecilor de sabie rămase

le lipsește cel puțin una dintre aceste părți sau sunt descoperiri izolate - adică nu pot fi clasificate folosind alte obiecte funerare, cronologic semnificative, asociate cu ele.

Următoarele caracteristici ale tecii ar trebui luate în considerare pentru a le clasifica tipo-cronologic: proporțiile tecii (indicele lungime-lățime) și forma gurii, tragerea curelei, tipul de întărire a gurii tecii și forma capei.

Din cauza stării precare de conservare a tecilor din regiunea Porților de Fier, pot fi determinate proporțiile a doar 17 dintre ele. Doar tecile MLT și SLT pot fi distinse clar una de cealaltă. Tecile SLT cu caracteristici similare au proporții similare - de exemplu, cele de la Obrenovac sau cele de la Popești și Vajuga Pesak. O clasificare mai detaliată a tecilor SLT nu este posibilă din cauza numărului mic de cazuri (Fig. 9).

Tipul de sabie

• Sabie MLT + sabie SLT

Fig. 9. Proporțiile tecilor MLT și SLT.

Formele orificiilor vaginale pot fi împărțite în trei grupe. Cele mai vechi forme ale orificiilor vaginale sunt doar ușor curbate; mai târziu, acestea devin în formă de clopot (acesta din urmă poate fi împărțit în înalt și jos) sau în formă de omega (Lejars 1994, 31) (Fig. 10, Lista 3).

în formă de clopot ușor curbat în formă de clopot în formă de omega

scăzut ridicat

Fig. 10. Formele gurii tecii sabilor MLT și SLT

Formele orificiilor tecii sunt semnificative din punct de vedere cronologic - în special pentru a distinge între perioadele MLT și SLT, deoarece majoritatea orificiilor tecii ușor bombate aparțin primei etape, în timp ce cele în formă de clopot aparțin celei de-a doua. Analiza corelației a relevat corelații extrem de semnificative între indicele orificiului tecii (lățime/înălțime) și lungimea sabiei și lungimea lamei (care, la rândul lor, sunt sensibile cronologic) (p = 0,003 și respectiv p = 0,002). Analiza ulterioară a varianței privind indicele orificiului tecii (lățime/înălțime) a relevat o diferență extrem de semnificativă între cele trei forme ale orificiilor tecii (ușor bombată, în formă de clopot și în formă de omega) (p < 0,001 în fiecare caz). O examinare mai detaliată utilizând testele Scheffe a relevat diferențe extrem de semnificative pentru trei forme ale orificiilor tecii doar între cea ușor bombată și cea în

formă de clopot și între aceasta din urmă și cea în formă de omega ($p < 0,001$). Acest lucru poate fi explicat prin faptul că gura tecii ușor curbată și în formă de omega este folosită mai ales pentru tecile de sabie MLT, în timp ce cea în formă de clopot este folosită pentru tecile SLT.

Majoritatea tecilor de sabie SLT au o gură în formă de clopot, cu un indice al gurii (lățime/înălțime) între 1,3 și 3,3. Acestea au fost împărțite în două variante: una mare (indice $< 2,4$) și una mică (indice $> 2,4$). Cu toate acestea, analiza corelației nu a relevat nicio relație între lungimea sabiei sau lungimea lamei și indicele gurii acestor teci ($p = 0,103$ și, respectiv, $p = 0,475$). Prin urmare, o subdiviziune mai detaliată în teci în formă de clopot cu gură joasă sau înaltă nu poate fi considerată semnificativă din punct de vedere cronologic și, prin urmare, este inutilă.

Întrucât diferențele în formele gurii tecii s-au dovedit a fi semnificative cronologic doar între perioadele MLT și SLT, dar nu în cadrul acestor etape, tecile de sabie pentru care cel puțin una dintre celelalte caracteristici (indicele lungime-lățime al tecii, firul curelei, tipul de întărire a gurii tecii și forma capei) a fost determinabilă au fost incluse în analiză, un total de 69 de exemple.

Tipurile de întărire a tecii din mormintele cu arme înregistrate și din descoperirile individuale de săbii pot fi împărțite în următoarele grupuri (Lista 4):

Întărire în formă de broască a curelei fMI

Întăritură cu doi nasturi în stil sculptural

Panglici în formă de V în prelungirea plăcii superioare de tragere a curelei

Clemă f v' I cu mai multe bare transversale în față și în spate; bara superioară din spate formează, împreună cu placa superioară de tragere a curelei, un T

picioare

suport cu trei bare transversale pe față (și două pe spate)

Clemă cu bară transversală dublă în formă de S pe față și pliuri triunghiulare pe spate

Clemă îngustă cu mai multe bare transversale (de asemenea, bare transversale duble în S) pe față

Croială ajurata pe partea din față a orificiului vaginal

Formele buclelor de centură ale tecii mormintelor cu arme înregistrate și ale descoperirilor individuale de săbii pot fi împărțite în următoarele grupuri (Lista 5):

Roletă de curea Xi cu plăci de montare rotunde (similară cu tipurile 5-6 conform Lejars)

Curea asimetrică, tip buclă, cu plăci de fixare ascuțite, capătul superior se îmbină cu traversa

H • Tragere simetrică a curelei cu plăci de fixare de tip clapetă (Tipul 7 conform Lejars)

Curea simetrică, tip buclă, cu plăci de fixare ascuțite

Roletă de curea dreptunghiulară cu plăci de montare rotunde-ovale (Tip 9 conform Lejars)

| Mâner asimetric pentru curea cu plăci de montare ascuțite

Fragmentele mormintelor cu arme înregistrate și descoperirile individuale de săbii au putut fi identificate doar pentru 38 de teci. Fragmentele mormintelor cu arme înregistrate și descoperirile individuale de săbii pot fi împărțite în următoarele grupuri (Lista 6):

Capelă lungă și îngustă în partea de jos (Grupa 5 conform lui Lejars)

Capelă scurtă, triunghiulară în partea de jos (Grupa 6 conform lui Lejars)

Capelă lungă, triunghiulară, cu agrafă îngustă, traversă (bari) în față și două perechi de cepuri

Capelă lungă cu cepuri de colț înclinate și capăt rotunjit, în formă de pinten

În cercetările La Tene, lungimea tecii, precum și indicele lungime/lățime, sunt considerate semnificative din punct de vedere cronologic (Müller 1990, 40-50, Fig. 17-24). Cu toate acestea, aceste măsurători nu au putut fi determinate suficient de frecvent în tecile examinate, astfel încât permit doar separarea formelor de teacă MLT și SLT (Fig. 9).

În cercetările de la La Tène, capela, întăriturile gurii tecii și forma buclei curelei sunt încă considerate semnificative din punct de vedere cronologic. Se pot distinge formele capelelor din perioadele MLT timpurie și târzie (MLT CI și C2) și din perioadele SLT timpurie și târzie (SLT D1 și D2) (Frey 1986, 52, nota 47, fig. 5; Lejars 1994). Investigațiile efectuate de F. Müller au arătat că forma buclei curelei este, de asemenea, semnificativă pentru o datare mai precisă a tecilor de sabie (Müller 1990, 44, fig. 21-22).

Pe baza acestor trei caracteristici ale tecii (forma lanțului, modelul curelei și tipul de întărire al gurii tecii), 49 de teci de sabie pot fi serializate folosind cel puțin două caracteristici (Fig. 11). Alte 20 de teci de sabie pot fi clasificate relativ cronologic în schema rezultată folosind doar una dintre cele trei caracteristici (Lista 7).

Serializația relevă inițial o distincție foarte clară între tecile MLT și SLT. În plus, este posibilă și subdivizarea acestor două grupuri (Fig. 11).

Tecile de sabie MLT pot fi împărțite în două grupuri suprapuse, gura tecii ușor curbată fiind specifică tecilor de sabie MLT.

Primul subgrup de teacă de sabie MLT are o capelă lungă, conică sau o capelă scurtă, triunghiulară (grupa 5-6 conform lui Lejars) și o buclă de curea cu plăci rotunde de atașare, corespunzătoare buclei tipurilor 5-6 conform lui Lejars (Fig. 2/1). Întăritura buclei de curea a unei teci Odzaci are formă de broască (lista 7).

Din al doilea grup de teacă MLT, care este scurtă și triunghiulară în partea de jos, aproape nicio capelă nu s-a păstrat. Se caracterizează prin bucla de curea și tipul de întărire: bucla asimetrică se îmbină într-o traversă în formă de V, are o întărire cu doi nasturi într-un stil sculptural sau este întărită cu o agrafă și mai multe traverse (Fig. 2/3, Lista 7).

Tecile sabiei SLT pot fi împărțite în două grupe.

Fig. 11. Seriația tecilor de sabie în funcție de tipul de întărire a gurii tecii,
a capei și a buclelor curelei; în dreapta, forma gurii tecii (neseriată).

montaj vaginal ajurat

armare curea în formă de broască

În primul grup de teacă SLT, capela se termină într-o formă triunghiulară și are traverse pe față și tenoni de colț înclinați sau două perechi de tenoni pe spate. Bucla cureai are inițial plăci de atașare de tip tablă (ca în Tipul 7 conform lui Lejars), care ulterior devin rotund-ovale (Tipul 9 conform lui Lejars) sau este simetrică cu plăci de atașare ascuțite. Gura tecii este întărită de cleme înguste sau triunghiulare cu cârlige în formă de S sau mai multe traverse (de asemenea, traverse în formă de dublu S) (Fig. 3/1, 3). Una dintre cele mai vechi teci din acest grup SLT provine de la Corcova: capela este specifică perioadei SLT. Capătul superior al buclei asimetrice a cureai cu plăci de atașare ascuțite se îmbină cu traversa și este o caracteristică MLT.

Aproape jumătate din cele 69 de teci de sabie examinate aparțin primului grup SLT, iar dintre acestea, 20 de exemplare au fost seriate; alte nouă teci fragmentare nu au putut fi incluse în seriare (Lista 7).

A doua etapă de dezvoltare SLT a tecilor este caracterizată de o capă lungă, rotunjită, cu colțuri oblice și o proiecție în formă de pinten. Cele două teci de la Popești (Tumulus 4) și

Vajuga Pesak (Mormântul 3) aparțin acestui grup deoarece cea de la Vajuga Pesak are un capăt în formă de pinten la capă, ceea ce este o caracteristică SLT D2. Capa tecii de la Popești (Tumulus 4) nu este complet păstrată, dar era deosebit de lungă - o caracteristică a capelor SLT târzii (Fig. 3/2). Probabil că avea însă și o proiecție în formă de pinten, deoarece gura tecii cu bare transversale și proiecția în formă de limbă din centrul gurii tecii acestor două săbii au o formă similară. Cu toate acestea, ele au o lungime care corespunde cu cea a săbiilor MLT.

În loc de o mică gaură de curea cu atașamente rotund-ovale (tipul 9 conform lui Lejars) a tecilor SLT timpurii, unele dintre tecile târzii de la nivelul D2 au o gaură de curea foarte mare, asimetrică și/sau o garnitură ajurata din bronz sau argint (opus interrasile).

Grupul cel mai recent de teci SLT include, pe lângă exemplarele seriate cu guri de deschidere a tecii din fier (Galice, Popești, Vajuga Pesak), teaca fragmentară cu proiecție în formă de pinten din Tumulusul 2 din Dojrenci. Acest grup include și teci cu garnituri ajurate din bronz sau argint pe partea din față a gurii: exemplare seriate din Kostievo și Podujane, precum și fragmentare din Belozem și Stara Zagora. Capela lungă cu cepuri de colț și capăt în formă de pinten al tecii de la Kostievo și bucla mare, asimetrică, de curea a tecii de la Podujane demonstrează, tipologic vorbind, o continuitate directă între exemplarele ajurate, bimetalice, și cele din perioada SLT (Fig. 4/2, Lista 7). În măsura în care documentația insuficientă a săbiilor cu teci cu zăbrele și compozițiile lor funerare permite, aceste săbii SLT mai recente sunt mai scurte decât celelalte și provin din morminte de arme fără simboluri ecvestre. Aceste morminte cu sabie din perioada modernă sunt situate în Tracia Centrală, la sud de regiunea examinată aici, și stabilesc o legătură cu mormintele imperiale timpurii de acolo (Lista 1, Fig. 1).

Cele patru grupuri definite de teaci de sabie pot fi combinate cu rezultatele cronologiei săbiilor și cu materialele relativ sensibile din punct de vedere cronologic din mormintele cu sabii. Acest cadru cronologic nou dezvoltat va fi ancorat de dovezi cronologice absolute din aceste morminte (Tabelul 2).

Săbiile din primul grup de teci sunt toate arme caracteristice de împingere și tăiere ale perioadei MLT. Fibulele cu buton dublu (sfârșitul etapei LT CI) și fibulele MLT cu o bilă sau placă decorativă pe bază, care era atașată de arcul central jos prin intermediul unui mânec, permit datarea acestor săbii la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr., aproximativ în anul 200 î.Hr.

Majoritatea săbiilor din al doilea grup de teci sunt, de asemenea, arme de estocare și tăiere din perioada MLT, deși sunt în medie mai lungi decât cele din primul grup (80,0 cm: 75,5 cm). Nu este sigur dacă cele două săbii de la Lesiceri sunt arme de tăiere SLT; sabia fragmentară are un mâner în formă de cupolă, similar cu cel al sabiei de la Popica, ceea ce reprezintă o posibilă caracteristică a tranziției de la sfârșitul perioadei MLT la stadiul SLT D1. Singurele fibule identificabile din acest grup de teci provin din Mormântul 1 din Córlatele și din Debelica. Acestea aparțin etapei C2.

În primele două grupuri se găsesc lanțuri de săbii ciocănite plat, lanțuri de săbii cu pernă și bose de scut cu secțiune centrală în formă de butoi și aripi trapezoidale sau cu secțiune centrală cu dublă canelură și aripi trapezoidale sau în formă de evantai. O nouă formă de bosă de scut cu secțiune centrală în formă de butoi și aripi ovale ascuțite este specifică etapei MLT C2 târzii. Această nouă formă a fost descoperită nu numai în cele două morminte cu săbii MLT de la Corlatele și Plosca, ci și în Tumulus 20 din Brestnica (Arpe 2007, 91-92, fig. 3-5, 6/3-5, 7-8) și în Tumulus Fomus de lângă Sipka (Lista 1, nr. 5). În Tumulus 20, bosa scutului este asociată cu o fibulă din fier MLT, similară cu cea de tip Gura Padinei, și cu un lanț de curea format din zale în formă de opt, iar în Tumulus Fomus cu o sabie SLT neidentificabilă.

Aceste tipuri funcționale specifice regionalului înlocuiesc vechile forme La Tene (lanțul de curea și bosul scutului) și reprezintă forme speciale locale MLT ale Peninsulei Balcanice în tranziția către perioada SLT.

Al treilea grup de teci poate fi datat în jurul anilor 150-75 î.Hr. Dovezi cronologice absolute, recent descoperite (probe C14 de la Desa-Castravița și Cugir și denarul roman de argint de la Padea), datează etapa SLT D1. Prin urmare, aceasta corespunde cronologiei central-europene. Cronologia central-europeană a armelor SLT D1 și D2 se bazează pe seriarea mormintelor, descoperirilor de tezaure, monedelor, datelor dendrocronologice și evenimentelor istorice (Miron 1991, 160-169; Sievers 2001, 182-194). Pentru regiunea Porților de Fier, descoperirile de morminte cu arme și descoperirile de tezaure și așezări neînarmate sunt importante. Clasificarea mormintelor cu arme din această regiune se bazează pe semnificația cronologiei sabiei și pe dovezile cronologice absolute. O datare târzie a celor două etape SLT (Dl și D2) pentru Bazinul Carpatic (120-30 î.Hr. și 30 î.Hr. - 30 d.Hr.), așa cum a fost propusă de Rustoiu, se bazează pe cronologia fibulelor și a accesoriilor de costume (Rustoiu 1997, 79-80) și, pe baza rezultatelor stabilite mai sus, nu poate oferi indicii cronologice utile pentru mormintele cu arme din această zonă.

Săbiile din al treilea grup aparțin tipului SLT, majoritatea celor identificabile având o lamă centrală de creastă (și o lamă plină pe fiecare parte a acesteia) sau fiind săbii SLT cu o secțiune transversală lenticulară. Aceeași regionalizare formală poate fi observată și în dezvoltarea fibulelor: acestea includ tipul de fibulă Gura Padinei, fibulele MLT cu arc înalt și bază scurtă, fibula MLT cu arc trapezoidal și bază scurtă și baza dreptunghiulară decorată cu perle. Lanțurile de săbii au fost înlocuite cu lanțuri de cureaua formate din zale în formă de opt; în perioada SLT apar doar cataramele de cureaua dreptunghiulare. Protuberanțele rotunde ale scutului cu adâncituri în bor sunt, de asemenea, specifice acestei faze; mai târziu, apar doar protuberanțe rotunde simple ale scutului. Vasele italice din bronz sunt specifice unor morminte de săbii din această etapă.

Săbiile din cel de-al patrulea grup de sabii sunt fie săbii tăietoare SLT cu lamă dublă și creastă centrală, fie cele cu secțiune transversală lenticulară. Acest ultim grup de săbii SLT este documentat doar de câteva morminte și poate fi datat din anul 75 î.Hr. până în jurul perioadei nașterii lui Hristos. Acesta constă din cele mai recente morminte cu sabii din grupul Padea-Panagiuriski kolonii și din câteva morminte cu arme din Tracia Centrală; cel

de la Belozem conține un set specific de vase de bronz din perioada imperială timpurie. Pentru începutul timpuriu al ultimei etape SLT, D2, adică în jurul anului 75 î.Hr., dovezile discutate mai sus de la Dojrenci (Tumulus 2) și Popești (Tumulus 4), și implicit și cele de la Vajuga Pesak (Mormântul 3), sunt atât de importante încât se poate exclude un început mai târziu al etapei SLT D2. Cele mai recente săbii și teci din Nivelul D2 al SLT datează din secolul I d.Hr., însă mormintele cu arme menționate anterior de la Karanovo, Țarinei și Zemplin demonstrează că, până la mijlocul secolului I d.Hr., săbiile SLT și tecile lor fuseseră deja înlocuite cu cele realizate după modele romane. Sabia din Tumulusul 3, Mormântul 1 din Täza, este similară cu cele din Zemplin, dar teaca aparține tecilor bimetalice din Nivelul D2 al SLT. Mormântul poate fi datat în secolul I d.Hr. (Domaradski 1994, 280 (nr. 41), 284-285, Fig. 21).

În concluzie, acest rezultat ne permite să considerăm săbiile și tecile lor drept fosile index ale mormintelor cu arme din perioada La Tène medie și târzie. O separare a celor două niveluri SLT D1 și D2 a fost observată nu doar pentru săbii și tecile lor, ci și pentru mânerele cu pârghie.

Săbii MLT și SLT în asociații funerare în regiunea Porților de Fier

Examinarea unui eșantion reprezentativ statistic de săbii și teci din aproximativ două secole, în regiunea limitată a Porții de Fier, ridică întrebarea despre contextul schimbărilor armelor identificate mai sus. Schimbarea formei sabiei (săbii lungi, tăioase, cu vârfuri rotunjite, în loc de săbii scurte, tăioase și împunse) a dus la o modificare a capei, precum și la noi forme de întărire a tecii și a buclelor de chingă. Aceste transformări nu s-au produs brusc, ci mai degrabă continuu.

Pe baza investigațiilor efectuate, este acum posibilă împărțirea săbiilor și tecilor MLT și SLT.

Echipamentul războinicilor s-a schimbat și el: lanțurile plate, ciocănite, pentru săbii din stadiul incipient al MLT au fost înlocuite cu lanțuri de centură specifice regiunii, constând din zale în formă de opt sau catarame dreptunghiulare. Formele de proeminențe pentru scuturi MLT, cu aripi trapezoidale sau în formă de evantai, au fost inițial înlocuite cu proeminențe pentru scuturi cu aripi ovale ascuțite, caracteristice regiunii, iar mai târziu cu proeminențe rotunde pentru scuturi (Tabelul 2).

Aceste schimbări în ceea ce privește săbiile și echipamentul războinicilor sunt legate și de mobilierul funerar. Trei dintre cele 14 morminte cu arme înregistrate din grupul Padea-Panagiuriski kolonii care conțin săbii MLT conțin bunuri funerare specifice ecvestrismului: frâiele din mormintele Kojnare, Lesiceri și Pavolce (Kopana Mogila). În zona Skordisk, doar două dintre cele 17 morminte cu săbii MLT conțineau un frâu (Cirikovac și Odzaci, acesta din urmă fiind și o parte a unui car). În total, doar cinci dintre cei 31 de purtători de săbii MLT (16,7%) din regiunea Porților de Fier au fost îngropați cu frâi (Fig. 12). Purtătorii de arme MLT au fost rareori îngropați cu simboluri ecvestre.

Fig. 12. Săbii MLT și SLT în asociații funerare din regiunea Porților de Fier.

Cercetările de la La Tène explică abandonarea săbiilor scurte, de tăiere și de împingere, în favoarea celor lungi, printr-o schimbare a stilului de luptă cu sabia (călăreți în loc de războinici pedestrași) și parțial prin înălțimea purtătorilor de spade (Deyber 1986, 332; Sievers 2010, 12-13, Fig. 3). Înălțimea „războinicilor pedestrași" a influențat lungimea sabiei, în timp ce pentru călăreți, forța lor era decisivă. În grupul Padea-Panagiuriski kolonii, această schimbare este probabil legată de asocierea bunurilor funerare.

Grup vaginal

1.
Grupul vaginal

2.
Grupul vaginal

3.
Grupul vaginal

Săbii

Primeri

lanț de sabie

șef de scut

indicii cronologice absolute

MLT înjunghiere și
tăietoare

MLT înjunghiere și
tăietoare

Sabie tăietoare (?),
secțiune transversală a lamei

în formă de lentilă

Sabie SLT (?), lamă de creastă medie

Sabie tăietoare SLT, lamă
cu canelură dublă
și
creastă centrală

Sabie SLT,
lamă medie cu crestă

Sabie tăietoare SLT,
secțiune transversală a lamei
în formă de lentilă

Sabie SLT

Sabie tăietoare SLT, lamă
în formă de lentilă,
încrucișată

4. Schei -cut

sabie tăietoare din grupul SLT, lamă cu două caneluri și creastă centrală

Săbii și teci după
modelul roman

Broșă cu două nasturi (sfârșitul lui La
-Tène CI)

Broșă MLT, bază triunghiulară
cu bilă sau placă
decorativă

2277'^-”*

Primer MLT C2, similar cu tipul

Mötschwil

Amorsă MLT C2 cu suport trapezoidal
și picior scurt

Amorsă MLT C2 cu suport trapezoidal și picior scurt

Tipul fibulei Gura Padinei

Broșă MLT decorată cu model incizat

Broșă MLT cu mai multe bile pentru picior

Broșă MLT cu bază dreptunghiulară decorată cu perle

Broșă scut SLT

lanț de sabie plat ciocănit

Lanț de sabie cu bară

Lanț de curea format din
zale în formă de opt

cataramă dreptunghiulară
a curelei

secțiune centrală în formă de butoi, aripi trapezoidale

Broșă cu nasturi dublu (sfârșitul lui
La-Tène CI) în jurul anilor 220-205
î.Hr. î.Hr

secțiune centrală în formă de canelură dublă, aripi trapezoidale sau în formă de evantai

Probe C14 din Desa-

Castravifa, mormântul 6
(354-54 î.Hr.)

partea centrală în formă de butoi, ovală ascuțită

Boșă rotundă pentru scut cu adâncituri

C14 probe Cugir,
Tumulus 2 (160-95
î.Hr.) și Desa-
Cas travila, mormântul 4 (200).

î.Hr. - 6 d.Hr.)

Denar roman de argint

(83 î.Hr.)

O

Șef rotund al scutului

Cupă tip Eggers 20,
tavă tip Aylesford,
polonic tip Pescate

Scoică Kantharos (aproximativ 75
î.Hr.)

Monedă de argint (150-80 î.Hr.
) sau set de vase
din bronz importate ulterior
(secolul I d.Hr.)

Monedele lui Tiberius (14

37 d.Hr.)

Tab. 2. Cadrul cronologic relativ și absolut al
săbiilor MLT și SLT și al tecilor acestora din regiunea Porților de Fier

În majoritatea mormintelor cu arme înregistrate care conțin săbii SLT din grupul Padea-Panagiuriski kolonii, se găsesc obiecte funerare (mâneci și/sau pinteni) care îi înfățișează pe

războinicii îngropați drept călăreți: în 41 din cele 58 de morminte cu arme, adică în 70,7% dintre acestea (au fost incluse săbiile din mormintele cu arme SLT care nu au putut fi identificate cu precizie). Acest lucru demonstrează o schimbare în obiceiul obiectelor funerare din mormintele cu săbii, adică, în perioada SLT, statutul purtătorului de spadă este exprimat mult mai frecvent prin simboluri ecvestre (mâneci și/sau pinteni) decât în perioada MLT (Fig. 12). În zona scordiscă, însă, simbolurile ecvestre lipsesc din toate mormintele cu săbii SLT. Un exemplu în acest sens este necropola de la Belgrad, unul dintre puținele cimitire La Tène din Bazinul Carpatic care a fost ocupat continuu până în perioada imperială.

Mormintele cu arme reprezintă un fenomen supraregional al perioadei SLT în Europa Centrală. Concentrarea mormintelor cu arme (și, implicit, a mormintelor cu săbii SLT) în grupul Padea-Panagiuriski kolonii este cu atât mai extraordinară. Acest grup reprezintă un fenomen marginal al culturii La Têne din perioada La Têne medie și târzie. Mormintele sale cu săbii SLT se găsesc atât la sud, cât și la nord de Dunăre, până în Transilvania. Mormintele cu arme din nordul Bulgariei (cu concentrarea principală în zona Vraca) și din Oltenia demonstrează o dezvoltare continuă de la sfârșitul perioadei La Têne medii (MLT C2) până la sfârșitul perioadei La Têne târzii (SLT D2). În Transilvania, însă, astfel de morminte cu arme sunt periferice și se limitează la începutul perioadei La Têne târzii (SLT Dl), în perioada de apogeu a acestui fenomen al mormintelor cu arme.

Nu este scopul acestei lucrări de a interpreta grupul de arme, dar trebuie menționat că purtătorii de spade erau înmormântați în morminte și tumuli izolate sau în grupuri mici, ca conducători teritoriali și/sau ca și călăreți.

Lista 1

Morminte cu săbii și descoperiri individuale cu săbii din perioadele MLT și SLT din regiunea Porților de Fier. Mormintele cu săbii din perioadele MLT târzii și SLT descrise în mai multe locuri din
regiunile examinate sunt citate aici doar în publicația originală sau în
lucrări ulterioare bazate pe înregistrări materiale directe. Majoritatea săbiilor descrise
au fost scoase de autor și cernelite la RGZM (Mainz) (Fig. 1).

A. La est de Poarta de Fier:

Belozem, R. Rakowski, Obi. Plovdiv, Gornata Mogila (IleeB 1926, 70-81, Abb. 5-19) (Abb. 4/2);

Kazanläck, R. Kazanläck, Obi. Old Zagora, descoperit la întâmplare Grab (leTOB 1962,41-43; Domaradzki

228, Abb. 2);

Kostievo, R. Marica, Obi. Plovdiv, Einsefund (Tackenberg 1929, 269-270, Abb. 135);

Podujane, Stadtviertel von Sofia, Razcepena Mogila (IIonoB 1921b, 31-32, Abb. 32-36);

la Sipka, R. Kazanläk, Obi. Stara Zagora, Tumulus Fomus (Thraker 2004, 234, Cat. 241; JlaaoB)

2010, 14, 16-17, Abb. 3/5);

Bătrânul Zagora (?), Obi. Stara Zagora (Taceva-Hitova 1978, 327-328, Nr. 46, Abb. 4-5);

Täza, R. Pavel Banja, Obi. Stara Zagora, Tumulus 1 (Domaradzki 1986, 229, Abb. 4);

Bahovica, R. Lovec, Obi. Lovec, Grabfund (?) (IIonoB 1929, 282-284, Abb. 145,147);

Dojrenci, R. Lovec, Obi. Lovec, Tumulus 2 (Bergquist-Taylor 1987, 18-19, Abb. 16-20; Qutob

37-39; KnTOB-IIaBTiOB 1987, 22, Abb. 23; Topööß 2000, 30-32, Anm. 42, 55, 73, 95, Abb. 29; Torbov 2004, 58-60, Abb. 4/B, 5/C);

Dolec (ehern. Dere), R. Popovo, Obi. Tärgoviste (flonoß 1921a, 164-166, Abb. 154-160);

Ezerce, R. Car Kalojan, Obi. Razgrad (PajjocuaBOBa 2005, 277-283);

Kälnovo, R. Smjadovo, Obi. Sumen, Grab und Grabfund (ATaHacoB 1992,12-13, Taf. 6/7, 7);

Kamburovo (ehern. Hasan Fakä), R. Omurtag, Obi. Tärgoviste, Grabfund (?) (IIonoB 1933,349-353, Abb. 97-101);

Kojnare, R. Cerven Brjag, Obi. Pleven, Gruja Mogila, flaches Brandgrab (Hukojiob 1990, 23-25, Abb. 11-12,13/ab, 14; Topööß 1997, 33, Taf. 4,5; Topööß 2000, 14-15, Abb. 16);

Komarevo, R. Dolna Mitropolija, Obi. Pleven, Vracanka, tumul distrus, mormânt de incinerare (Hukohob 1965, 183-184, Fig. 23);

Lesiceri, R. Pavlikeni, Obi. Veliko Tärnovo, mormânt distrus. Judecând după ilustrația lui Stefanov, aceasta ar fi o sabie cu capătul complet rotunjit, o armă tăietoare din perioada SLT, în timp ce cea a lui Cärov sugerează o armă de înjunghiere și tăiere (CTecjiaHOB 1941, 320-322, fig. 343-346; Werner 1988, 98, nr. 338, pl. 56; IftpoB 1994, 104, 107-108, pl. 1/3-4, 5/2).

Novo Selo, R. Ruse, Obi. Ruse (Anastassov 2006, 29, cat. 30, 32, planșa 2);

Pleven, R. Pleven, Obi. Pleven, Kajläka, mormânt (?) (Honoß 1929, 274-280, fig. 136-137, 138/1-5, 8, 139-142);

Ruse, R. Ruse, Obi. Ruse (Anastassov 2011, 231, fig. 11);

Smocan, R. Lovec, Obi. Lovec, Tumulus 3 (KMTOB-HaBjioB 1986, 93-94; KMTOB-HaBjioB 1987, 23, Fig. 25; Topööß 2003, 51-52, nota 6-7; Torbov 2004, 58, Fig. 5A);

Altimir, R. Bjala Slatina, Obi. Vraca. a. Zona Garata, mormânt de incinerare sub un tumul (Mmjihcb 1957, 232-236, pl. 5,6/1-2, 4,7/1-2); b. Zona Ulovica, două tumuli cu morminte de incinerare (Hmkojiob 1965, 177-178, fig. 18/bg);

Bärkacevo, R. Bjala Slatina, Obi. Vraca, mormânt de incinerare sub un mic tumul (Hmkojiob 1965, 189, Fig. 30);

Bistrilica, R. Berkovica, Obi. Montana, descoperire unică (Topöoß 2000, 25, Nr. 1, Fig. 1);

Borovan, R. Borovan, Obi. Vraca. o. zona Ezeroto (Honoß 1936, 31-32, fig. 5-8); b. zona Tihov läg (Honoß 1936, 29-31, fig. 2-4); c. Bläsnata Mogila cu mormânt de incinerare (Hukojiob 1965, 190, fig. 33-34; Topöoß 2000, fig. 19);

Carevec (fost Vlasko Selo), R. Mezdra, Obi. Vraca, Krajna Mogila, mormânt de foc sub Tumulus 1 (Honoß 1924,112-117, Abb. 48-52);

Ciren, R. Vraca, Obi. Vraca, flaches Grab (Topöß 1998a, 34, Nr. 12; Topöß 2000,26, Nr. 13, Abb. 13);

Dobrolevo, R. Borovan, Obi. Vraca (IIonoB 1921a, 177-178, Abb. 183);

Dobrusa, R. Krivodol, Obi. Vraca. o. Tumulus Izvoro (Topöoß 1997, 38, Taf. 1/3; Topöoß 1998a, 33, Cat. 5, Abb. 3; Torbov 1998b, 58, No. 3, Abb. 4; Topöoß 2000, 25, Cat.42, Abb. 42, Abb. 60, Cat. 3-4, Abb. 2005, 212-213, Abb. b. Tumulus Gramadite (Topöoß 2000, 25, Cat. 5, Abb. 5);

Enica, R. Kneza, Obi. Pleven (Topöoß 2000, 25, Cat. 6, Abb. 6);

Galatin, R. Krivodol, Obi. Vraca, Tumulus Masurovoto, mormânt incinerat (Hukojiob 1969, 14-16, fig. 10; Topöoß 1997, 24, pl. 6.1; Topöoß 1998a, 32-33, cat. 4, fig. 2; Topöoß 2000, 25, cat. 2, fig. 2);

Galice, R. Bjala Slatina, Obi. Vraca. a. Prapora Mogila, mormânt puțin adânc (Hukojiob 1965, 187, fig. 27/a-b; Topöoß 2000, 20, fig. 18); b. mormânt tumular (Topöoß 2000, 25, cat. 3, fig. 3; Topöoß 2003, 60, cat. 2, fig. 2; Topöoß 2005, 212, nr. 1);

Kameno Pole, R. Roman, Obi. Vraca, tumulus Ösen, mormânt de incinerare de mică adâncime (Hmkojiob 1965, 190, fig. 32);

Kriva bara, R. Kozloduj, Obi. Vraca, zona Manafska padina, mormânt de mică adâncime (Bcjikob 1943, 275, fig. 377; Topöoß 1997, 39, nr. 14; Topöoß 1998a, 33, cat. 8, fig. 6; Topöoß 2003, 8, 861, nr. fig.);

Krivodol, R. Krivodol, Obi. Vraca, descoperire unică (Topöoß 2000, 25-26, Nr. 7, Fig. 7);

Lesura, R. Krivodol, Obi. Vraca. o. Tumulus Varnicite (Hmkojiob 1965, 194-195, Fig. 41); b. Curtea lui Vasil Keraski, mormânt de mică adâncime (Hmkojiob 1965, 195);

Mezdra, descoperiri individuale (Topöoß 2000, 24-25, Fig. 26-28);

Mizija (Bukbvcy din bronz), R. Mizija, Obi. Vraca, zona Tatarl'ka, descoperire funerară (?) descoperită în 1948 (Bcjikob 1957, 312, fig. 1-3; Werner 1988, nr. 303, pl. 49; Topöoß 2000, 15, nr. 10, fig. 10);

Nord-vestul Bulgariei, mormânt (?) (Luczkiewicz-Schönfelder 2008,164-210);

Orjahovo, R. Orjahovo, Obi. Vraca, Markova Mogila, mormânt „trac" (Hmkojiob 1993, 21-22, fig. 5-6);

Ösen, R. Krivodol, Obi. Vraca, două morminte de urne (Hmkojiob 1990, 21-23, fig. 9-10);

Ostrov, R. Orjahovo, Obi. Vraca (Hmkojiob 1965,190, Fig. 31);

Pavolce, R. Vraca, Obi. Vraca. o. Kopana Mogila (Hmkojiob 1965, 179-181, fig. 21; Megaw et al. 2000, 25-43); b. tumul (Hmkojiob 1965,182, Fig. 22);

Popica, R. Bjala Slatina, Obl. Vraca. a. tumul (IIonoB 1921a, 170-173, Fig. 169-174); b. mormânt puțin adânc (Topöoß 1998a, 33-34, cat. 10; Torbov 1998b, 59, nr. 22-23, fig. 20-21; Topöoß 2000, 26, nr. 11, fig. 11);

Sofronievo, R. Mizija, Obl. Vraca, zona Stublenski vrăh, incinerație de mică adâncime și morminte de urne (morminte 3-5) (Hhkorob 1981, 36-40, fig. 4-6; Topöoß 1997, 33-34, pl. 6,4-5);

Sokolare, R. Bjala Slatina, Obl. Vraca, Tumulus Ilievski geran, descoperire de mormânt (?) (Hmkojiob 1965, 187, fig. 28);

Stubel, R. Montana, Obl. Montana, zona Plocata, descoperire funerară (?) (AneKcanapoB 1975, 70-72, Fig. 2-5; Topöoß 1998a, 18, Fig. 13; Topöoß 2000, 19, Fig. 20);

Tărnak, R. Bjala Slatina, Obl. Vraca, Tumulus Selisteto, mormânt incinerat (Hukojiob 1965, 187-188, Fig. 29);

Târnava, R. Bjala Slatina, Raionul Vraca. a. Zona Mitkov Vrăh, Tumulul 2 (Hukohob 1965, 178-179, Fig. 20). Tumulul 1 de la Mitkov Vrăh conținea arme SLT și o broșă de argint mult mai veche. Deoarece probabil conținea inventar mixt, nu a fost inclus în analiză (Hukojiob 1965, 179, Fig. 19, ag); b. pe malul râului Greznica: Tumulul 1, Tumulul 3 Mormântul 1, Tumulul 3 Mormântul 2 și Tumulul 4 (TeoflocneB-TopöoB 1995, 11-58; Torbov 1998b, 59, Nr. 29, Fig. 25; Torbov 2004, 58-60, Fig. 4 A, 6 A);

Vărbesnica, R. Mezdra, Obl. Vraca. Graklianova Mogila (Topöoß 1997, 38, nr. 1, planșa 1/2; Topöoß 1998a, 32, cat. 1-3; Torbov 1998b, 58, nr. 2, fig. 3; Torbov 2004, 57, 57, fig. nr. 1);

Balta Verde, jud. Mehedinți, zerstörtes Brandgrab (Berciu-Comșa 1959, 399-400, Abb. 124/4, 128/3);

Cetate, jud. Dolj, zufällig entdecktes Brandgrab (?) (Nicolăescu-Plopșor 1947,19, Taf. 3/2-6);

Corcova, jud. Mehedinți, Grab (Sîrbu et al. 1999, 218-219, Abb. 1-3, 4/2);

Corlate, jud. Dolj, Brandgrab 1 (Nicolăescu-Plopșor 1947, 22, Taf. 2/1-2, 4, 8-10,12-13);

Cornești, jud. Gorj, zufällig entdecktes Brandschüttungsgrab (Popescu 1963, 407-410, Abb. 4-5);

Desa-Castravița, jud. Dolj, Brandschüttungsgräber 4 und 6 (unpublizierte Materialien im Museum Olteniens, Craiova, aufbewahrt);

Dobrosloveni, jud. Olt, Grabfund (?) (Nicolăescu-Plopșor 1947, 23-24, Taf. 5/9-10,12);

Gârla Mare, jud. Mehedinți, Rumänien, Grabfund (Nicolăescu-Plopșor 1947, 24, Taf. 4/1);

Gruia, jud. Mehedinți, Rumänien, Grabfund (Pärvan 1924, 39-40, Abb. 10);

Orodel, jud. Dolj, Grabfund (?) (Nicolăescu-Plopșor 1947, 27-28, Taf. 3/1, 4-5, 7);

Padea, jud. Dolj, zerstörte Gräber (Bondoc 2009,140-141, Abb. 1/1-2);

Plosca, jud. Dolj, Grab (Berciu 1966, 88, Abb. 6);

Popești, jud. Giurgiu, Brandschüttungsgräber unter den Tumuli 2 und 4 (Vulpe 1976, 194-207, Abb. 4-9,11-17) (Abb. 3/2);

Șimian, jud. Mehedinți (Nicolăescu-Plopșor 1947, 24, 28-29, Taf. 4/1, 9,13);

Telești, jud. Gorj, Einzelfund der Nekropole (Kreismuseum Târgu Jiu, Inv.-Nr. 546) (Abb. 4/1);

Turnu-Severin, jud. Mehedinți (Nicolăescu-Plopșor 1947, 24, 28-29, Taf. 4/1, 9,13);

Vârț, jud. Gorj, Einzelfund (Kreismuseum Târgu Jiu, Inv.-Nr. 12488) (Abb. 2/2);

Călan, Jewish Hunedoara, Tumulus (Rustoiu et al. 2002,111-127);

Cugir, Jud. Alba, Tumulul 2 (Crișan 1980, 81-87). Armamentul războinicului din Tumulul 2 din Cugir a fost descris de mai multe ori (Luczkiewicz-Schönfelder 2008, 173, fig. 11). A. Rustoiu și E. Teleaga pregătesc în prezent o publicație completă a celor patru tumuli de la Cugir. Unele rezultate ale acestei lucrări sunt deja tipărite (Rustoiu-Teleaga 2016, în curs de publicare) (fig. 3/1).

Piatra Craivii, Alba evreiască, descoperire de mormânt incertă (Popa 2008, 357-365);

Tărtăria, jud. Alba, mormânt de incinerare distrus (Ciugudean-Ciugudean 1993, 77-79).

Cubarsko Brdo, Serbia (IIonoBuh 1991,166, Fig. 1);

Debelica, lângă Knjazevac, Serbia (Cnajjim 1990,177-180);

Vajuga Pesak, Serbia, mormântul 3 (üonoBnh 1991,169, fig. 4).

B. Westlich des Isernen Tores (Skordisker-Gebiet):

Belgrad, Serbia, a. Karaburma, Gräber 13, 26, 29, 41, 92, 97, 222, 324-325 (Todorovic 1972, 14, 18-19,22,30-32,39,40-41, Taf. 5,10-126-,916; 10/4-5); b. Rospi Cuprija, Grab 39 (Toßopoßnh 1967a, 194, Taf. 1/3-4; Bozie 1981, Taf. 7/7-8);

Brestovik, Serbia. În necropola medievală din Brestovik au fost descoperite un mormânt de incinerație și, în apropiere, un depozit de arme și unelte (!) și un alt grup de ceramică (Corovic-Ljubinkovic 1962, 133-134). Inițial, s-a crezut că descoperirile funerare fac parte dintr-o singură înmormântare (Kpcrnh 1959, 45-54). Ulterior, Bozie a separat o înmormântare de arme MLT și una SLT, în timp ce ceramica s-a considerat că aparține mormântului anterior sau unui al treilea mormânt (Bozie 1981, 333, nota 56, pl. 7/1-6). Această separare tipo-cronologică a celor două morminte a fost adoptată de Popovic (üonoBnh 1994, 51-56). Cu toate acestea, ea corespunde schemei de clasificare moderne. Prin urmare, compoziția complexului este incertă.

Cirikovac, Serbia, mormânt (To^opoBnh 1971, 27-28, placa 18);

Mislodin (Obrenovac), Serbia, mormânt (Todorovic 1967b, 186-188, planșa 62; Toflopoßnh 1971, 28-29, planșa 19);

Pecine, Serbia, Grab 3-1192 (Jovanovic 1984, 80-84, Abb. 8-9, Taf. 4);

Ritopek, Serbia, Doppelgrab (Toßopoßnh 1974, 79-83);

Surcin, Serbia, Grab 3 (JoBaHOBnh 1993, 42, Taf. 2/5);

Zvecka, Serbia, Grabfunde singular (Todorovic 1966, 60-61, Taf. 9/1-6);

Backo Grădiște, Voivodina, Serbia, Grabfund (JoßaHOBnh 1991, 29, Taf. 1/1);

Odzaci, Voivodina, Serbia, Doppelgrab (Roediger 1904, 350-352; Gustin 1984,121-127, Abb. 3, Taf. 5-7; Szabo-Petres 1992,114-115,131-132, Taf. .);

Srem, Grabfunde (IIonoBuh 2010, 86, Abb. 1, Taf. 1/1, 2/1, 3/1);

Dalj, Croația, Grabfund (von Jenny 1932, 238-248; Szabo-Petres 1992, 109-110, Cat. 107-108, Taf. 105);

Osijek, Croația, Gräber 1 și 33 (Spajic 1954, 8-9, Taf. 1/2-5; Spajic 1962, 44, Taf. 21-22);

Vucedol, districtul Vukovar, Croația, mormânt incinerat (Majnaric-Pandzic 1970, 134, placa 48; Szabo-Petres 1992, 117, cat. 141, placa 127).

Lista 2

Săbiile din mormintele cu arme înregistrate și descoperirile individuale de săbii pot fi împărțite în următoarele grupuri

MLT Sword: Backo Grădiște, Balta Verde, Belgrad-Karaburma (mormintele 26, 29, 41, 324 și 325) și Rospi Cuprija (mormântul 39), Brestovik, Cirikovac, Corlate (mormântul 1), Cubarsko brdo, 29, 41, 324 și 325), Ezer Enica, Girl? Kazanläk, Kojnare, Mislodin, Novo Selo, Obrenovac, Odzaci (Fig. 3/2), Osijek (mormintele 21 și 33), Pavolce (Kopana Mogila), Pecine (mormântul 3-1192), Pleven, Plosca, Ritopek, Ruse, Sipka (Tumulus, Foșcină), Túmulus (Tumulus) (Tumulus 1), Vârț (Fig. 2/2) și Vucedol;

Sabie SLT cu secțiune transversală a lamei lenticulare: Carevec, Cugir (Tumulus 2) (Fig. 3/1), Desa (Mormântul 6), Dolec, Lesiceri, Șimian, Popești (Tumulus 4) (Fig. 3/2) și Vajuga Pesak;

Sabie SLT cu lama de creastă centrală: Altimir (Ulovica), Belgrad-Karaburma (Mormântul 13), Borovan (Ezeroto și Tihov lăg), Ciren, Cornești, Desa (Mormântul 4), Dobrosloveni, Kameno Pole, Orjahovo (Markova Mogila), Österovo (Mormântul 1, și Pamulus), (Mormintele T1, și Pamulus) Craivii, Popica (Tumulus) și Sofronievo (Movirile 3 și 4);

Sabie SLT cu lama cu caneluri duble si coama centrala: Altimir-Garata, Bahovica, Bärkacevo, Belgrad-Karaburma (mormintele 92, 97 si 222), Bistrilica, Borovan-Bläsnata Mogila, Dobralevo, Dobrusa (Tumulus Izvoro si singura descoperire), Galanujrencice (Tumulus Izvoro si 2), Galapanujrencice (Tumulus Izvoro si singura gasca) Mogila și movilă funerară), Gruia, Kamburovo, Krivodol, Lesura (Tumulus Varnicite), Mezdra, Mizija (bronz Bukbvcy), Nord-Vestul Bulgariei, Orodel, Ostrov, Padea, Popica (mormânt de mică adâncime), Sokolare, Stubel și Târnava (Mitkov Vräh și Tumulus. Turnul 1), Telever1/Fig.

Sabie SLT cu teacă de zăbrele (teacă caracterizată prin ajură, armături bimetalice): Belozem (Gornata Mogila) (Fig. 4/2), Kostievo, Podujane (Razcepena Mogila) și Stara Zagora;

Tip de sabie SLT care nu poate fi clasificată mai departe: Altimir (Ulovica), Călan, Corcova, Komarevo (Vracanka, Tumulus 1), Kriva bara, Obrenovac și Târnava (Tumulus 3 Mormântul 1, Tumulus 3 Mormântul 2 și Tumulus 4);

Tip de sabie nedeterminat: Cetate, Lesura (Vasil Keraski), Popești (Tumulus 2), Smocan (Tumulus 3), Sofronievo (Tumulus 5), Tărtăria și Värbesnica.

Lista 3

Tecile de săbii înregistrate din mormintele cu arme și descoperirile individuale de săbii pot fi împărțite în următoarele grupuri

Deschidere vaginală ușor arcuită: Beigrad-Karaburma (mormintele 29 și 325), Brestovik, Cubarsko brdo, Dalj, Lesiceri, Osijek (mormântul 33), Ritopek, Ruse și Täza (tumulul 1);

Gură vaginală în formă de clopot: a. superioare: Backo Grădiște, Be\grad-Karaburma (mormintele 13, 92 și 222), Belozem, Borovan-Ezeroto, Călan, Carevec, Cornești, Cugir

(Tumulus 2), Dobrosloveni, Dobrusa- Izvoro, Galice (Prapora Mogila), Kälnovo, Mezdra-N Bulgaria, Novo Selo, Mezdra N. Ostrov, Padea, Pavolce-Kopana Mogila, Podujene, Sofronievo (Momântul 3), Târnava (Tumulus 1, Tumulus 3 Mormântul 2 și Tumulus 4) și Vajuga Pesak (Momântul 3); b. inferior: Altimir-Garata, Belgrad-Rospi Cuprija (mormântul 39), Bistrilica, Corcova, Corlate (mormântul 1), Desa (mormântul 4 și 6), Dolec, Galice (tumul), Mezdra, Obrenovac, Odzaci, Pecine (mormântul 3-1192), Popica (tumulul), Srem și Vucedol;

Gură vaginală în formă de Omega: Cirikovac, Ezerce, Obrenovac, Popești (Tumulus 4) și Stara Zagora.

Lista 4

Tipurile de întărire ale gurii tecii din mormintele cu arme înregistrate și descoperirile individuale de săbii

Întărire în formă de broască a chingii curelei: Odzaci;

Întăritură cu doi nasturi în model plastic: Dalj și Ritopek;

Nervuri în formă de V care pornesc de la placa superioară de trecere a centurii: Backo Grădiște, Brestovik, Corcova, Odzaci, Ritopek și Srem. Deschiderea tecii de la Carevec este întărită cu o capsă și un ochi de sârmă, în timp ce cea de la Obrenovac și Täza (Tumulus 1) este întărită cu capse și un ochi de sârmă dublu. Din punct de vedere al formei, aparțin aceluiași grup.

Clemă cu mai multe bare transversale în față și în spate; bara superioară din spate, împreună cu placa superioară de tragere a curelei, formează un T: Corlate (Mormântul 1), Desa (Mormântul 6), Kojnare, Lesiceri, Pavolce (Kopana Mogila), Pecine (Mormântul 3-1192) și Popica (Tumulus);

Consolă cu trei traverse pe față (și două pe spate): Obrenovac, Popești (Tumul 4) și Vajuga Pesak (Mormântul 3);

Capsă cu bară transversală dublă în formă de S pe față și pliuri triunghiulare pe spate: Belgrad-Karaburma (mormintele 13 și 222), Borovan-Ezeroto, Călan, Cornești, Cugir (Tumulus 2), Dobrosloveni, Dobrușa, Dolec, Galice (Prapora Mogila), Mezdra, Sofra, Obrevie și Pagravea Târnava (Tumulus 1, Tumulus 3, Mormântul 2 și Tumulus 4);

Consolă îngustă cu mai multe traverse (de asemenea, traverse în formă de dublu S) pe față: Altimir-Garata, Desa (mormântul 4), Galice (tumulus) și NV Bulgaria;

Montare ajurata din partea din față a gurii vaginale: Belozem (Gornata Mogila), Kostievo, Podujane (Razcepena Mogila) și Stara Zagora.

Lista 5

Formele de tragere a curelei ale deschiderii vaginale a sânului înregistrat

Morminte cu arme și descoperiri individuale de săbii

Roletă de curea cu plăci rotunde de fixare (similară cu tipurile 5-6 conform lui Lejars): Belgrad-Karaburma (mormintele 26, 29 și 325), Cubarsko brdo, Ezerce, Obrenovac, Odzaci și Sipka (Tumulus Fomus);

Pasaj de centură asimetric, în formă de buclă, cu plăci de fixare ascuțite, capătul superior se îmbină cu traversa: Backo Grădiște, Brestovik, Corcova, Corlate (Mormântul 1), Dalj, Kälnovo, Kojnare, Lesiceri, Odzaci, Pavolce (Kopana Mogila), Popica (Tumulus), Ritopek, Srem și Täza (Tumulusul 1);

Pasaj de centură simetric, în formă de buclă, cu plăci de atașare ascuțite: Dobrusa (Tumulus Izvoro și o singură descoperire), Dolec, NV Bulgaria și Mezdra;

Pasaj simetric de centură cu plăci de prindere sub formă de clapete (tip 7 conform Lejars): Borovan-Ezeroto, Cornești, Târnava (Tumuli 1 și 4) și Tărtăria;

Pasaj de centură dreptunghiulară cu plăci de prindere rotund-ovale (tip 9 după Lejars): Altimir-Garata, Bistrilica, Cugir (Tumul 2), Desa (morminte 4 și 6), Galice (tumul), Mezdra, Obrenovac, Ostrov, Padea, Popești (tumul 4) și Vajuga Pesak (mormânt 3);

Roletă de curea asimetrică cu plăci de fixare ascuțite: Galice (Prapora Mogila) și Podujane (Razcepena Mogila).

Lista 6

Benzile cu capelă ale mormintelor cu arme înregistrate și descoperirile individuale de săbii

Capelă lungă, îngustându-se în partea de jos (grupa 5 conform lui Lejars): Belgrad-Karaburma (mormintele 26, 29 și 325) și Rospi Cuprija (mormântul 39), Brestovik, Cubarsko brdo, Ritopek și Vucedol;

Capă scurtă, triunghiulară în partea de jos (Grupa 6 după Lejars): Backo Grădiște, Debelica, Desa (Momântul 6), Ezerce, Odzaci, Plosca, Sipka (Tumulus Fotnus) și Srem;

Capelă lungă, triunghiulară, cu mai multe traverse în față, capăt de clemă îngroșat și cepuri de colț oblice: Cugir (Tumulus 2), Kojnare și Târnava (Tumulus 1);

Capelă lungă, cu capăt triunghiular, cu o agrafă îngustă, traversă(e) pe față și două perechi de cepuri: Belgrad-Karaburma (mormintele 13 și 222), Borovan-Ezeroto, Corcova, Desa (mormântul 4), Mezdra, NV Bulgaria, Obrenovac, Ostrov, Padea și Târnava (tumulusul 4);

Capelă lungă cu cepuri de colț înclinate și capăt rotunjit, în formă de pinten: Dojrenci (Tumulus 2), Galice (Tumulus), Vajuga Pesak (Mormântul 3) și Kostievo.

Lista 7

69 de teci de săbii din mormintele cu arme înregistrate și descoperirile individuale de săbii pot
fi împărțite în patru grupe pe baza seriației și a formelor gurii tecii.

Teci de sabie din CI MLT: Belgrad-Karaburma (mormintele 26, 29 și 325), Brestovik, Cubarsko Brdo, Ezerce, Obrenovac, Odzaci, Ritopek și Srem. Teacii de sabie de la Rospi Cuprija (mormântul 39) și Vucedol aparțin probabil acestui grup.

Teaca MLTC2: Backo Grădiște, Corlate (Mormântul 1), Dalj, Desa (Mormântul 6), Lesiceri, Kojnare, Odzaci, Pavolce (Kopana Mogila), Popica (Tumulus), Sipka (Tumulus Fomus), Srem și Täza (Tumulus).

Tecile de săbii de la Carevec, Debelica, Kälnovo, Pecine (mormântul 3-1192), Plosca și Srem ar putea aparține acestui grup.

Lista SLT Dl: Altimir-Garata, Belgrad-Karaburma (Grab 13 și 222), Borovan-Ezeroto, Corcova, Cornești, Cugir (Tumulus 2), Desa (Grab 4), Dobrușa-Izvoro, Dolec, Mezdra, Nord-Vest Bulgariei, Ostrov, Obrenovac și Târnava (Tumulus 2) și Paștea (4). Lista Bistrilica, Cälan, Dobrosloveni, Dobrusa, Orodel, Padea, Sofronievo (Grab 3), Târnava (Tumulus 3 Grab

și gustul zilei a dispărut.

Fâșii de munte din SLT D2: Galice (Tumulus și Prapora Mogila), Vajuga Pesak (Grab 3), din Popești (Tumulus 4), Kostievo și Podujane. Fâșiile de munte din Dojrenci (Tumulus 2), precum și cele din Belozem și Stara Zagora îi aparțin.

Literatură

Arpe, R.,

AneKcaHflpoB, E, TpaKMÜCKO BwpioKeHJie ot paüoHa Ha MoHTana, BeKoee, 5, 68-72.

Fig. 1. Morminte cu săbii și descoperiri individuale cu săbii din perioadele MLT și SLT din regiunea Porților de Fier.

Fig. 2. Săbii și teci din La Tène mijlociu. 1. Sabie tipică etapei MLT CI (conform Bozie 1981, pl. 2/19); 2. Vârț; 3. Odzaci.

Fig. 3. Săbii și teci târzii din La Tène. 1. Cugir (Tumulus 2); 2. Popești (Tumulus 4); 3. Sabie tipică cu lamă cu două caneluri și creastă centrală din etapa SLT Dl (după Bozie 1981, pl. 3/30).

Fig. 4. Săbii și teci târzii din La Tène, precum și săbii și teci după modele romane. 1. Telești; 2. Belozem (după Fleeß 1926, fig. 11-12); 3-4. Țarinei.

Fig. 5. Indicele lungime-lățime al lamelor săbiilor MLT și SLT din grupul kolonii Padea-Panagiuriski și cele din zona scordiscă.

Fig. 6. Indicele lungime-lățime al lamelor săbiilor MLT și SLT din grupul kolonii Padea-Panagiuriski și cele din zona Skordisker.

Fig. 7. Lungimea sabiei (gri închis) și lungimea lamei (gri deschis) pentru diferitele tipuri de săbii.

Fig. 8. Secțiunile transversale ale mânerului săbiilor MLT și SLT.

Fig. 9. Proporțiile tecilor MLT și SLT.

Fig. 10. Formele gurii tecii sabilor MLT și SLT.

Fig. 11. Seriația tecilor de sabie în funcție de tipul de întărire al gurii tecii, forma capei și a curelei; în dreapta, forma gurii tecii (neseriată).

Fig. 12. Săbii MLT și SLT în asociații funerare din regiunea Porților de Fier.

Frați în foarfece în viața de apoi:
panoplia și cronologia războinicilor La Tene la Belg rad e-Karaburma

Marija LJUSTINA-Milos SPASIC

Departamentul de Arheologie, Facultatea de Filosofie, Universitatea din Belgrad, Belgrad, Serbia mljustin@f.bg.ac.rs

Muzeul Orașului Belgrad Belgrad, Serbia milos.spasic@mgb.org.rs

Cuvinte cheie: Belgrad-Karaburma, cronologie, epoca fierului târzie, scordisci, foarfece, morminte de războinici

Toate tipurile de dovezi - cele ale scriitorilor clasici, mitologia vernaculară și arheologia - indică faptul că vechii celți aveau o credință puternică în viața de apoi. Druizii galizi credeau că sufletul este nemuritor și exista un concept de transmigrare a sufletelor. Prezența mormintelor La Tene umplute cu mâncare, băutură și alte echipamente atestă credința că defunctul ar avea nevoie de bunuri în lumea de după moarte (Green 1992, 166-167). Unele dintre obiectele din inventarul mormintelor ne atrag atenția în mod special prin funcția și simbolismul lor multistratificat, greu de descifrat. Printre ele se numără și foarfecele de fier.

Foarfecele și foarfecele de lemn sunt unelte de tăiere și forfecare acționate manual. În multe limbi, printre care se numără și sârba, limba noastră maternă, același termen este folosit atât pentru foarfece, cât și pentru foarfece de lemn. Definiția a ceea ce sunt foarfecele și foarfecele de lemn și distincția dintre ele poate fi confuză. În contextul actual, autorii definesc foarfecele ca un instrument de tăiere format dintr-o pereche de lame cu mâner, pivotate astfel încât instrumentul poate fi deschis într-o formă asemănătoare literei X, în timp ce foarfecele de lemn seamănă cel mai mult cu ceea ce este cunoscut în mod obișnuit sub numele de foarfece de oi - un set de lame care sunt strânse împreună într-o acțiune de tăiere (Notis-Shugar 2003, 110). Din acest motiv, termenul „foarfece” va fi folosit exclusiv pentru materialul din epoca fierului târziu în articol. Problema funcției va fi tratată separat.

În ceea ce privește simbolismul foarfecelor și al foarfecelor, acestea simbolizează principiul masculin, activ, creativ. Foarfecele și foarfecele îi fac pe oameni mai umani și mai civilizați, creând haine și tăind părul, atât uman, cât și al animalelor. Sunt adesea folosite de femei, pricepute la cusut, în timp ce în principal bărbații tund oile (Garden et al. 2011, 331). Dar cum să facem legătura între foarfece și identitatea războinicului, atunci când ne confruntăm cu prezența foarfecelor în mormintele războinicilor? Studiul nostru se concentrează pe mormintele cu foarfece de fier din necropola La Tene de la Belgrad-Karaburma.

Cercetările arheologice în noul complex rezidențial din partea Belgradului numită Karaburma au început în 1958 și au durat continuu până în 1963, fiind conduse de J. Todorovic. Karaburma era geografic un promontoriu care se întindea în Dunăre. Când insula vecină Ada Huja a fost conectată la continent, devenind astfel o peninsulă, zona Karaburmei de pe malul drept al Dunării a devenit cunoscută și sub numele de Ada Huja, astfel încât Karaburma se află acum la câteva sute de metri distanță de râu. Construcția noii zone rezidențiale a dus la descoperirea unor noi situri arheologice. Din fericire,

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 325-338

A fost posibilă explorarea arheologică atât a zonei construite, cât și a zonei neafectate de activitățile de construcție, astfel încât să se poată forma o imagine mai exactă a Karaburmei preistorice. Spre marele nostru regret, nu a fost posibilă efectuarea unor cercetări arheologice mai ample în zona de pe malul Dunării, unde au fost identificate rămășițele așezărilor din Prima și a Doua Epocă a Fierului în timpul săpăturilor de salvare din anii 1970 și 1980 (Todorovic 1972; Ljustina-Spasic 2012; 2014).

Necropola La Lène atribuită scordiscilor cuprinde 96 de morminte. Există doar șase morminte cu înhumări, în timp ce restul sunt morminte cu incinerație. Mormintele au fost descoperite în zona cu dimensiunile de 1200 x 200 m. Au fost săpate fără o ordine definită. Mormintele din necropolă au format grupuri (Fig. 1) cu câte 10-40 de morminte în fiecare. Unele dintre grupuri erau poziționate foarte aproape unele de altele, în timp ce altele se aflau la câțiva metri distanță de grupurile vecine. Mormintele din grupuri aparțin tuturor fazelor funerare. Mormintele datate în fazele mai tinere ale necropolei La Tène nu au perturbat mormintele din fazele mai vechi, ceea ce poate indica existența unor urme la suprafață (Todorovic 1972).

NECROPOLA BELGRAD-KARABURMA

Fig. 1. Planul necropolei de la situl Beigrade-Karaburma, cu dispunerea mormintelor cu foarfecele de fier în interiorul grupurilor de morminte (hașurate).

Foarfece de fier au fost găsite în 11 morminte de la Karaburma. În toate cazurile (mormintele 4, 37, 41, 51, 62, 92, 97, 112, 137, 172, 222), mormintele aparțineau unor decedați incinerați. Dispunerea mormintelor al căror inventar cuprindea foarfece (Fig. 1) nu indică o anumită grupare.

Toate descoperirile sunt de tipul „foarfece cu arc", alcătuite din două lame de fier conectate la mânere printr-o bandă subțire și flexibilă de fier curbat, care servea la menținerea lamelor în aliniere, la comprimarea lor și la desprinderea lor la eliberare. Obiectele din Karaburma sunt împărțite formal în două subtipuri: unul cu joncțiune ovală (în formă de U) a mânerului și celălalt cu partea superioară a mânerului în formă de inel (în formă de omega).

Obiectivul studiului nostru este de a testa următoarele întrebări și/sau afirmații de cercetare:

foarfecele fac parte din inventarul mormintelor războinicilor;

foarfecele sunt prezente în morminte ca parte a accesoriilor de toaletă;

atribuirea cronologică a tipului de foarfece cu joncțiune cu mâner oval (în formă de U) ca fiind mai veche și a tipului cu partea superioară a mânerelor în formă de inel (în formă de omega) ca fiind mai recentă;

Tipul U are dimensiuni mai mari și o fabricație mai rudimentară.

Înainte de a face o scurtă trecere în revistă a mormintelor cu foarfece din Karaburma, ar trebui făcută o anexă referitoare la mormântul 228. Când Todorovic (1972, 80) în monografia sa despre necropola din Karaburma a analizat foarfecele, a tratat eșantionul din mormântul 228 (Todorovic 1972, 40, T. XL/3) ca fiind cel aparținând tipului mai vechi, U, deși a permis și determinarea acestuia ca fiind un cuțit de luptă. Este

Am confirmat acum că articolul nu aparține unei foarfece, deoarece extensia unde se așteaptă să fie joncțiunea mânerului este rotită cu 90° în raport cu axa joncțiunii.

Mormintele 4 și 37 (Todorovic 1972, 11, 21) sunt singurele cu foarfece care nu dezvăluie identitatea războinică a defunctului. Mormântul 4 este devastat, fără urnă. Pe lângă foarfecele de tip omega cu mâner inelar, s-au găsit: un vas ceramic, o brățară și o fibulă de

bronz de tip La Tene mijlociu cu arc triunghiular (Pl. 3/1). Inventarul mormântului 37 cuprindea două vase ceramice și foarfece de tip U cu mâner mai lung (Pl. 2/2). Ambele morminte sunt atribuite cronologic fazei Belgrad 3a (Bozic 1981; 1987; 2008), LT DI. Deja în acest caz este important de observat că, din moment ce mormântul 4 este distrus, caracterul său potențial războinic nu poate fi negat. Inventarul mormântului 37 nu vorbește în favoarea unei tendințe a decedților și a celor care s-au ocupat de înmormântare de a exprima vreo identitate anume (cum ar fi apartenența la genul feminin) în afara apartenenței la comunitatea locală.

Rămășițele unui decedat incinerat au fost găsite într-o urnă în mormântul 41 (Todorovic 1972, 22). Bunurile funerare erau așezate în grămadă lângă urnă: două vase ceramice, o sabie de fier, o proeminență a scutului, o suliță, o curea din țesături și foarfece fragmentate de tip U, cu lame alungite (Pl. 3/2). Mormântul a fost datat în faza Belgrad 2a, LT Cl.

Mormântul 51 (Todorovic 1972, 24) era lipsit de ceramică. În inventarul său se aflau: o sabie de fier cu teacă, un vârf de suliță, o cheie îndoită și foarfece deformate de tip U, cu lame alungite (Pl. 2/3). Atribuirea cronologică a mormântului este faza Belgrad 1, LT B2.

În mormântul 62 (Todorovic 1972, 26), rămășițe umane erau dispersate în jurul gropii funerare. Ceramică nu a fost prezentă în mormânt. Inventarul mormântului era format din: o sabie de fier îndoită, o teacă, resturi de scut, două cuțite de fier, dintre care unul este un cuțit de luptă, un vârf de suliță, un lanț, o brățară, un obiect de bronz, o fibulă de fier de tip Dux și foarfece de tip U, cu lame alungite și decor incizat pe mâner (Pl. 2/1). Mormântul aparține fazei Belgrad 2a, LT Cl.

Mormântul 92 (Todorovic 1972, 30-31) este unul dintre cele mai bogate din necropolă. Rămășițele incinerate ale defunctului au fost așezate într-o urnă mare. Bunurile funerare erau așezate în jurul urnei și cuprindeau: o sabie de fier, o teacă, rămășițe a două scuturi, trei vârfuri de suliță, lanțuri, un cuțit, o cataramă, o situlă fragmentată dintr-un aliaj de cupru, menționată ca vas de fier (numărul de inventar 3863 este publicat în mod eronat ca 3864) în publicația originală (Todorovic 1972, 30, T. XXIX/22), un simpulum și o pateră din bronz, un grătar, o piatră de ascuțit, câteva obiecte metalice nedefinite și foarfece de tip U cu lame mai late (Pl. 4/1). Mormântul a fost datat în faza Belgrad 3a, LT DI.

Mormântul 97 (Todorovic 1972, 32) nu conținea vase ceramice. Obiecte metalice au fost găsite îngrămădite și amestecate cu rămășițele defunctului incinerat, cenușă și funingine. Inventarul cuprindea: o sabie de fier, o teacă, patru vârfuri de suliță, două cuțite de bronz, o cataramă de curea, un simpulum de bronz, lanțuri de fier, un obiect de fier cu vârfuri, un obiect tubular de bronz, o piatră de ascuțit și foarfece de tip omega, cu mâner inelar și lame mai late (Pl. 2/4). Unitatea funerară a fost datată în faza Belgrad 3a, LT DI.

În mormântul 112 (Todorovic 1972, 35), o urnă ceramică era însoțită de un alt vas ceramic, două vârfuri de suliță din fier, dintre care unul era îndoit, o proeminență pentru scut, un cuțit și o foarfecă de tip omega, cu mâner inelar (Pl. 1/3). Unitatea a fost datată în faza Belgrad 3a, LT DI.

Pe lângă urna mare, în mormântul 137 (Todorovic 1972, 36-37) se aflau două vase ceramice, împreună cu obiecte metalice: un simpulum din bronz cu mâner de fier, o brățară de fier, două vârfuri de suliță și foarfece de tip omega cu mâner aplatizat și lame scurte (Pl. 1/1). Atribuirea cronologică a mormântului este faza Belgrad 3a, LT DI.

În groapa mormântului 172 (Todorovic 1972, 37-38), rămășițele defunctului incinerat au fost parțial așezate într-o urnă și parțial împrăștiate în jurul acesteia. Obiecte metalice - un cuțit de luptă din fier, un vârf de suliță fragmentat,

foarfece și un trident, au fost descoperite plasate în jurul vaselor ceramice, care erau cinci în total, inclusiv urna. Foarfecele deformate sunt de tip omega, cu mâner profilat și creastă centrală (Pl. 1/2). Determinarea cronologică a mormântului este faza Belgrad 3a, LT DI.

Rămășițele decedților incinerați din mormântul 222 (Todorovic 1972, 39) au fost găsite împrăștiate în jurul gropii funerare. Inventarul funerar consta din: cinci vase aruncate la roată, o brățară de fier, o sabie de fier îndoită, o teacă, o proeminență de scut, un vârf de suliță, un cuțit de luptă, un mâner de fier, un trident de fier și foarfece bine conservate (Pl. 3/3). Foarfecele sunt de tip omega, cu mâner profilat cu creastă centrală și margini decorate. Mormântul a fost determinat cronologic ca aparținând fazei Belgrad 3a, LT DI. Starea actuală a inventarului funerar, după conservare, este diferită într-o oarecare măsură: sabia nu mai este îndoită (Fig. 2).

După cum s-a menționat deja, foarfece au fost recuperate din 11 morminte din necropola La Tene de la Belgrad-Karaburma (cf. Todorovic 1972, 80), precum și din trei morminte din necropola din apropiere de la Belgrad-Rospi Cuprija (Todorovic 1963). Doar o singură pereche de foarfece a fost depusă într-un singur mormânt. Un astfel de obicei de înmormântare a fost atestat și în alte cimitire La Tene, cum ar fi în cazul mormântului LT 12 de la Zvonimirovo-VefiTo Polje (Dizdar 2013, 167, 430, 458, pl. 23/1), și mai departe la mormântul 63 de la Magyarszerdahely (Horvath 2005, 69, fig. 4/3), sau mormântul 3 de la Mannersdorf (Ramsl 2011, T. 27/8), pentru a numi doar câteva. Toate foarfecele din Karaburma au fost găsite în morminte cu persoane incinerate. Cinci dintre mormintele cu foarfece conțineau urne, care în toate cazurile erau aruncate la roată, precum și celelalte vase ceramice găsite ca bunuri funerare în șapte morminte. Urna din mormântul 92 a fost singura piesă de ceramică din mormânt. Este important de observat că, pe lângă înmormântările tipice cu urne de incinerare, cinci din unsprezece foarfece au fost depuse în morminte fără urne, adică în așa-numitele înmormântări cu incinerare dispersată, unde rămășițele umane arse au fost depuse direct în groapa funerară împreună cu alte bunuri funerare (Anexa 1). Interpretarea lui Todorovic (Todorovic 1972, 44) conform căreia incinerațiile dispersate, spre deosebire de incinerațiile cu urne, reprezintă divergențe în obiceiurile funerare care indică un statut diferit al persoanei decedate (în cazul incinerării cu urne - rang social mai înalt) este cel mai probabil incorectă, deoarece aproape toate incinerațiile dispersate din Karaburma conțin o cantitate semnificativă de bunuri funerare, care sunt interpretate în mod tradițional ca indicatori ai unui statut înalt (de exemplu, vase de metal importate, bijuterii din argint). Cu excepția mormintelor 4 și 37 de la Karaburma,

majoritatea mormintelor La Tene care conțineau foarfece erau însoțite de un număr mare de diverse obiecte funerare.

Un număr vast de morminte cu foarfece din Karaburma conțineau o cantitate semnificativă de arme. Panoplia războinicilor este elementul ușor de recunoscut al culturii materiale, care indică identitatea războinicului. Deși s-a concentrat pe elementele culturii materiale care pot fi legate de apariția războinicilor cu statut înalt și de noile forme de practici sociale care au constituit stilul de viață războinic în epoca bronzului, lucrarea lui P. Treherne (1995) a fost instructivă chiar și atunci când a tratat contexte La Tene mult mai târzii. Conform lui Treherne (1995, 108-109), există patru categorii materiale principale care indică identitatea războinicului și care pot fi recunoscute din contextul mortuar: 1) războiul, așa cum este reflectat prin depunerea de arme; 2) consumul de alcool (vasuri de băut); 3) tehnologia de călărie/conducere (de exemplu, care de luptă, vagoane și călărie); 4) ornamentația corporală (de exemplu, pensete, brici, oglinzi, obiecte de podoabă etc.). Aceste seturi specifice de obiecte materiale și practicile sociale pe care le-au semnat au reprezentat o acumulare de elemente atât străine, cât și locale printr-un proces de bricolaj prin care indivizii au construit în mod activ noi forme de identitate individuală și comună, reificate prin obiecte materiale prestigioase (indiferent de scopul lor inițial) și activități. Astfel de practici au condus la dezvoltarea unei „ideologii războinice diferențiate" care s-a răspândit și s-a răspândit pe scară largă în societăți și, în cele din urmă, a dus la un grup de statut din ce în ce mai proeminent în cadrul multor comunități europene (Treherne 1995, 109).

Caracterul războinic al celor nouă morminte din Karaburma (41, 51, 62, 92, 97, 112, 137, 172, 222) este confirmat de prezența armelor (atât ofensive - sulițe, săbii, cuțite de luptă, cât și defensive - scuturi) și a elementelor de ținută războinică (centuri, pietre de ascuțit). Astfel, bunurile funerare din mormintele cu foarfece includ un total de șase săbii, opt cuțite, șaisprezece vârfuri de suliță și șase părți de scuturi (Anexa 1). Săbiile și vârfurile de suliță au fost cel mai adesea depuse în mormintele cu foarfece într-o manieră clar celtică, fiind pliate sau ucise ritualic (cf. Mandescu 2012). Pe de altă parte, bijuteriile și alte ornamente corporale sunt puternic subreprezentate. Cinci elemente de centură, două fibule și patru brățări reprezintă o colecție modestă de acest tip de descoperiri în mormintele cu foarfece (Anexa 1).

Pe baza ansamblurilor de bunuri funerare, majoritatea foarfecelor provin din morminte de războinici cu o concentrație mare de arme. Astfel, mormântul 92 conținea o sabie, un cuțit, trei vârfuri de suliță și două scuturi (Pl. 4/1) (Todorovic 1972, 30-31, T. XXVII-XXVIII), în timp ce o sabie, două cuțite și patru vârfuri de suliță au fost depuse alături de înmormântări de incinerare împrăștiate în mormântul 97 (Pl. 2/4) (Todorovic 1972, 32, T. XXIX-XXX). Prezența tridenților în două dintre morminte - 172 (Pl. 1/2) și 222 (Pl. 3/3) - ambele din faza Belgrad 3a, a contribuit la puterea exprimării identității războinice a defunctului. Funcția simbolică a tuturor obiectelor ascuțite din morminte nu poate fi descifrată într-un mod ușor, având în vedere simbolismul său multistratificat.

Deși mormintele cu o cantitate imensă de arme acumulate au fost cel mai adesea identificate ca aparținând războinicilor La Tene, acestea ar putea la fel de bine să aparțină altor membri

de elită ai comunității care au dobândit statut social prin moștenirea armelor sau prin comerț. O astfel de afirmație ar putea fi susținută și de faptul că și alte obiecte de prestigiu au fost depuse în mormintele din mormântul sculptat, împreună cu un număr semnificativ de arme. Șase vase de metal, probabil obținute prin comerț, au fost găsite în patru astfel de morminte (Anexa 1). O situlă realizată dintr-un aliaj de cupru (Todorovic 1972, 30, T. XXIX/22), un simpulum și o pateră din bronz din mormântul sculptat 92 (Todorovic 1972, 30, 31, T. XXXVIII/14-16, T. XXIX/22) au fost cel mai probabil obținute tot prin comerț. Majoritatea autorilor interpretează înhumarea unor astfel de vase metalice în mormintele La Tene ca un semnal clar al unor contacte intense cu romanii (cf. Jovanovic 1987, 835; Dizdar-Radman Livaja 2004; Mihajlovic 2014).

Un număr total de șaisprezece vase ceramice și șase vase metalice au fost depuse în mormintele cu foarfece de armă (Anexa 1). Trei dintre morminte conțineau vase metalice (92, 97, 137) - indicatori ai funcției simbolice a ospățurilor, inclusiv a consumului de alcool, atât în înțelegerea vieții de apoi, cât și în practica funerară. Este important de menționat că aceste morminte pot fi definite ca aparținând războinicilor pe baza prezenței altor elemente ale culturii materiale definite anterior ca dezvăluind identitatea războinicului. Ceramica a fost depusă în șapte din cele unsprezece morminte cu foarfece de armă din Karaburma (Anexa 1). Corpusul de ceramică include vase tipice La Tene, cum ar fi boluri biconice, cu profil în S, kantaroi cu două mânere, oale biconice și vase miniaturale. Numărul destul de mic de fibule, brățări, curele și alte tipuri de ornamente pentru corp și îmbrăcăminte în mormintele cu foarfece de armă din Karaburma (Anexa 1) semnalează probabil că alte tipuri de obiecte depuse (arme în primul rând) au fost folosite în principal în crearea și negocierea identității membrilor îngropați ai comunității Karaburma.

Analiza cronologică (Anexele 1-2) a confirmat prezența foarfecelor în morminte, începând cu faza Belgrad 1, LT B2 (mormântul 51), continuând în timpul Belgradului 2a, LT Cl (mormintele 41 și 62) și terminând cu faza Belgrad 3a, LT DI (majoritatea mormintelor, opt în total: 4, 37, 92, 97, 112, 137, 172, 222). Cele două tipuri de bază de foarfece au fost reprezentate aproape uniform: există cinci unități de tip U (37, 41, 51, 62, 92) și șase de tip omega (4, 97, 112, 137, 172, 222). Foarfecele din cele mai vechi unități (51, 41 și 62) sunt de tip U, ceea ce poate fi considerat o confirmare a afirmației că foarfecele de tip U au precedent cronologic în dezvoltare. Toate foarfecele de tip omega provin din unitățile funerare datate în faza Belgrad 3a, LT DI, dar este cert că foarfecele de tip U sunt în uz odată cu acestea, așa cum o dovedește inventarul mormintelor 37 și 92.

În general, în zona Scordiscilor, foarfecele cu mânere în formă de U sunt datate din faza Belgrad 1 din La Tene timpurie până la La Tene târziu, de exemplu descoperiri de la Odzaci (Gustin 1984, pl. 6-3), Sremski Karlovci (Majnaric Pandzic 1970,46, T. XXXIX/2), Arandelovac (Vukmanovic 1994,59-60, SI. 4-5), Zabrezje (Bpannh 1992, T. 1/4), Kostolac (Kocopuh 1961,197), Backo Gradiste (Jovanovic 1991, 32, T. III/2, 4). Backo Gradiste a furnizat și un eșantion de foarfece de tip omega (Jovanovic 1991, T. III/3). Foarfecele dintr-un mormânt de războinic distrus de la Gospodinci (Knezevic Jovanovic 2003, 289, T. IV/2), deși sunt fragmentate, aparțin mai probabil tipului U. Apariția accesoriilor de toaletă în

mormintele masculine din grupul vecin Mokronog este datând din faza Mokronog Ila, deși săpăturile recente de la Novo Mesto-Kapiteljska Njiva arată că foarfecele, briciurile sau pensetele apar ca bunuri funerare deja în cele mai vechi morminte din Lt timpuriu (Dizdar 2013, 167-169, cu referințe suplimentare). Spre surprinderea noastră, afirmația că foarfecele sunt prezente în inventarul mormintelor ca parte a accesoriilor de toaletă nu poate fi confirmată de exemplele de la Belgrad-Karaburma. Foarfecele nu au fost găsite în asociere cu pensete, briciuri sau piepteni (cf. Anexa 1).

Când se analizează dezvoltarea formală, situația de la Karaburma se încadrează bine în modelul de la Manching, unde foarfecele cu mânere în formă de U apar în mormintele Lt B, în timp ce forma dominantă

În Manching există tipuri mai tinere cu mânere în formă de omega (Jacobi 1974, 87/89, Abb. 24, pl. 25/408). Nu este surprinzător faptul că necropola de la Mannersdorf oferă analogii bune exclusiv pentru tipul mai vechi de foarfece cu mânere în formă de U (cf. Ramsl 2011, 153-154, Abb. 122): necropola a fost utilizată din LT A2/B1 până în LT Cl, sau în date absolute din jurul anilor 400 î.Hr. până în 200 î.Hr. (Ramsl 2011, 210-214, 251).

O analiză formală ulterioară a foarfecelor din necropola de la Karaburma (Anexa 2) a relevat că, atunci când dimensiunea obiectului este pusă la îndoială, ipoteza că tipul U este mai mare ca dimensiuni și mai rudimentar ca fabricație poate fi dovedită de cel mai vechi obiect din mormântul 51. Este unul dintre obiectele în general mai mari și mai lungi, lungimea sa fiind estimată la 24 cm. Pe de altă parte, eșantionul din mormântul 62 (faza Belgrad 2a) are o lungime estimată de cel mult 18 cm. Atât foarfecele cele mai lungi (28 cm; mormântul 222), cât și cele mai scurte (15 cm; mormântul 97) provin din faza Belgrad 3a și sunt de tip omega. În acest moment este important să revenim la problema funcției în raport cu dimensiunea uneltelor. Obiectele mai mari sunt mai greu de considerat foarfece pentru tăierea părului, bărbii sau mustății. Poate ar trebui să se facă o posibilitate pentru definirea lor ca foarfece într-un act simbolic, a cărui explicație a rămas nedezvăluită? Practica de a pune foarfece miniaturale (lungimea lor maximă este stabilită condiționat la 10 cm) în mormintele culturilor Przeworsk, Wielbark și Luboszyce la începutul noii ere (cf. Florkiewicz 2011) poate aduce lumină în încercarea noastră de a dezvălui agenția lor simbolică. Dacă interpretările obiectelor miniaturale ca jucării pentru copii și înlocuitori pentru obiecte de dimensiuni normale, care acționează pro toto, sunt lăsate deoparte, nefiind funcționale în cazul nostru, există încă posibilități deschise de a trata articole de toaletă, dar și obiecte cu funcție magică. Totuși, există o serie de motive pentru a rămâne precauți. Momentul apariției acestor foarfece miniaturale nu are factori de legătură cu perioada La Tène. Mai mult, absența foarfecelor miniaturale în lumea celtică sugerează că o astfel de practică derivă dintr-un fundal cultural diferit.

Nu există dovezi ale practicii prelungite de a pune foarfece în mormintele fazei LT D2 de la Karaburma, deoarece nicio unitate funerară nu este atribuită acestei faze. Faptul că foarfecele nu au fost prezente ca bun funerar în cea mai recentă fază funerară de la Karaburma (faza Belgrad 4, perioada cuceririi romane) trebuie înțeles în contextul romanizării. Dacă procesul este văzut ca aculturație, unde aspecte ale culturii native și

romane sunt combinate, acest lucru poate fi recunoscut în acceptarea și adoptarea de către romani a practicilor religioase non-clasice și invers. Deși identitatea etnică scordiscă poate fi urmărită, de exemplu, în surse epigrafice până în secolul al II-lea d.Hr. (cf. Papazoglu 1969, 265), ne putem aștepta ca populațiile native scordisce să fi suferit schimbări atât în viața de zi cu zi, cât și în înțelegerea vieții de apoi, reflectate în practicile funerare.

***

Foarfecele de fier apar în cultura materială celtică cândva la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr. (Todorovic 1972, 80; Bozic 1981, 317). Încă nu este clar de unde provine acest tip de unealtă, dar se pare că mai multe societăți antice diferite din lumea circum-mediteraneană au început să producă astfel de obiecte la sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. (cf. Petrie 1917, 48; Notis-Shugar 2003, 110-111). Descoperirile celtice din necropola Karaburma ar putea fi identificate ca foarfece, cu o funcție destul de ambiguă. Până în prezent nu au existat dovezi clare că astfel de unelte au fost găsite într-un număr semnificativ în contextele de așezare scordisce, ceea ce ar implica utilizarea lor în activitățile de zi cu zi (tunsul părului, tunsul blănurilor etc.). Asocierea lor puternică cu înmormântările și în special cu mormintele cu un număr semnificativ de arme indică faptul că făceau parte din panoplia războinicilor. Este discutabil dacă astfel de foarfece La Tene ar putea fi identificate și ca arme.

Studiul nostru privind prezența foarfecelor în mormintele scordisce de la Karaburma proto-istorică a dus la confirmarea unei tradiții îndelungate, cu doar schimbări formale în cultura materială. De asemenea, a contribuit la analiza locului simbolic al foarfecelor în conturarea identităților războinicilor La Tene în pragul noii ere a cuceririi romane. Deducem că foarfecele au fost depuse în mormintele scordisce ca obiecte care au fost încorporate activ în procesul de conservare a identităților schimbătoare ale membrilor comunității îngropați. Indiferent dacă foarfecele au fost folosite ca unelte sau arme, asocierea lor cu alte tipuri de bunuri funerare (arme, ceramică, vase de metal) vorbește în favoarea rolului lor în negocierea identității unui individ îngropat, care era atât războinic, cât și păstor, căpetenie nobilă și membru umil al comunității.

Anexa 1

Belgrad-Karaburma, morminte cu foarfece: distribuția descoperirilor și atribuirea cronologică

Foarfece de tip U cu mâner oval (în formă de U)

Q - tip de foarfece cu partea superioară a mânerului în formă de inel (omega) WT - ceramică turnată la roată

Anexa 2

Belgrad-Karaburma, morminte cu foarfece: analiza formală a foarfecelor.

Referințe

Dizdar-Radman Livaja Dizdar, M.-Radman Livaja, I., Descoperiri de articole romane de bronz pe siturile celtice din

Lista figurilor

Fig. 1. Planul necropolei de la situl Belgrad-Karaburma, cu dispunerea mormintelor cu foarfecele de fier în interiorul grupurilor de morminte (hașurate).

Fig. 2. Belgrad-Karaburma, parte din inventarul mormântului 222 după conservare (documentație a Muzeului Orașului Belgrad).

Lista plăcilor

Pl. 1. Belgrad-Karaburma. 1. Inventarul mormântului 137; 2. Inventarul mormântului 172; 3. Inventarul mormântului 122. (modificat după Todorovic 1972)

PL 2. Belgrad-Karaburma. 1. Inventarul mormântului 62; 2. Inventarul mormântului 37; 3. Inventarul mormântului 51; 4. Inventarul mormântului 97. (modificat după Todorovic 1972)

Pl. 3. Belgrad-Karaburma. 1. Inventarul mormântului 4; 2. Inventarul mormântului 41; 3. Inventarul mormântului 222. (modificat după Todorovic 1972)

Pl. 4. Belgrad-Karaburma. Inventarul mormântului 92. (modificat după Todorovic 1972)

Planșa 1. Belgrad-Karaburma. 1. Inventarul mormântului 137; 2. Inventarul mormântului

172; 3. Inventarul mormântului 122. (modificat după Todorovic 1972)

Planșa 2. Belgrad-Karaburma. 1. Inventarul mormântului 62; 2. Inventarul mormântului 37; 3.

Inventarul mormântului 51; 4. Inventarul mormântului 97. (modificat după Todorovic 1972)

Planșa 3. Belgrad-Karaburma. 1. Inventarul mormântului 4; 2. Inventarul mormântului 41; 3. Inventarul mormântului 222. (modificat după Todorovic 1972)

Planșa 4. Be\grade-Karaburma. Inventarul mormântului 92. (modificat după Todorovic 1972)

Mariana EGRI

Universitatea Babe$-Bolyai Cluj-Napoca, România marianaegri@yahoo.com

Cuvinte cheie: cronologia epocii fierului târziu, scordisci, practici funerare, arme romane, tradiție, identitate

În 1981, în timp ce discuta cronologia părții croato-sârbe a bazinului danubian din epoca târzie a fierului, D. Bozic a identificat trei orizonturi numite Beograd 1, 2 și 3. Analiza s-a bazat în principal pe descoperiri din Belgrad-Karaburma (Todorovic 1972) și din alte câteva cimitire din această regiune (Bozic 1981; vezi și Gustin 1984). Prezența anumitor artefacte - bijuterii, accesorii vestimentare, arme și vase metalice - și unele particularități ale riturilor și ritualurilor funerare au contribuit la delimitarea acestor orizonturi. Această cronologie regională a fost detaliată în continuare în 2008, când orizontul Beograd 3 a fost împărțit în două subfaze (3a și 3b), în principal luând în considerare prezența anumitor tipuri de fibule. În plus, s-a sugerat că aceste subfaze corespund aproximativ subfazelor Mokronog Illa și Illb din regiunea alpină estică și LT DI și D2 din Europa Centrală (Bozic 2008, 144-148, tab. 5). În acest context, trebuie menționat că sfârșitul subfazei Mokronog Illb a fost recent plasat în perioada augustană mijlocie, când armele și uneltele militare romane au apărut pentru prima dată într-o serie de înmormântări indigene (Istenic 2013; Gaspari 2008, 36-38; Gaspari et al. 2015). Cu toate acestea, o problemă importantă este absența unor înmormântări propriu-zise din Panonia de sud-est în timpul orizontului Beograd 3b, ceea ce face ca delimitarea sa cronologică să fie destul de problematică, și cu atât mai mult identificarea sfârșitului său, care a fost presupus a fi contemporan cu cel al orizontului Mokronog Illb din regiunea alpină estică.

În același articol din 1981, Bozic a menționat, de asemenea, că importurile imperiale romane timpurii lipsesc din mormintele aparținând orizontului Beograd 3 din cimitirul Belgrad-Karaburma, dar sunt prezente în câteva morminte datate mai târziu, care nu au fost incluse în analiza sa (Bozic 1981, 329, nota 103). Aceste din urmă inventare funerare au fost readuse pe scurt în discuție în 2005, într-un articol care discută prezența vaselor de bronz republicane târzii în contexte indigene din Dacia epocii fierului târzii și regiunile înconjurătoare (Rustoiu 2005a, 81, nota 222). Autorul a sugerat că grupul de morminte de la Belgrad-Karaburma care conțin artefacte de origine romană ar putea aparține unui orizont Beograd 4 mai târziu, datat provizoriu la începutul secolului I d.Hr. Câțiva ani mai

târziu, o datare similară a fost propusă și pentru mormintele care conțin vase cu pereți subțiri din același cimitir (Egri 2008, 92).

Mai recent, unele dintre aceste morminte au fost incluse într-o discuție mai amplă privind natura interacțiunilor dintre comunitățile indigene din sudul Panoniei și statul roman în expansiune în timpul celei mai târzii faze a epocii fierului târzii și începutul perioadei provinciale (Gaspari 2008; Egri 2012; Mrav 2013a; Dizdar-Radman-Livaja 2015; Gaspari et al. 2015). Printre alte aspecte, s-a observat că această perioadă este caracterizată de o conservare atentă a riturilor și ritualurilor funerare indigene, în care anumite categorii de bunuri străine au fost încorporate treptat.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 339-356

Prin urmare, se poate observa că discuțiile privind așa-numitul orizont Beograd 4 au cunoscut o evoluție destul de fragmentară, de la o abordare pozitivistă axată pe prezența/absența anumitor tipuri de artefacte considerate markeri cronologici, la una socio-culturală care se ocupă de aspecte legate de construirea identităților individuale și colective. Prin urmare, există încă o serie de întrebări cu privire la delimitarea cronologică și interpretarea arheologică a acestui orizont, care a definit cea mai recentă fază a epocii târzii a fierului și tranziția către perioada provincială în sud-estul Pannoniei.

Dovezi arheologice

Întrucât cronologia Panoniei de sud-est din epoca fierului târzie se bazează încă în mare parte pe dovezi arheologice provenite din cimitirul Belgrad-Karaburma, analiza de față va începe prin a discuta inventarele funerare recuperate din opt înmormântări considerate parte a unui orizont distinct, recent etichetat drept Beograd 4. Majoritatea informațiilor arheologice provin din monografia originală a cimitirului (Todorovic 1972), cu mai multe completări și corecturi preluate din studii ulterioare (Bozic 1981; 2001; Rustoiu 2005a). Informații suplimentare au fost furnizate cu amabilitate de colegii M. Ljustina și M. Spasic.

Mormântul 8 (Todorovic 1972, 12, pl. II/1-4) (Pl. 1/G8)

Acesta este un mormânt de incinerare, rămășițele umane arse fiind plasate într-un kantharos ceramic, folosit ca urnă funerară. Vasul era însoțit de o mică ceașcă ceramică, un colier fragmentar din fier și un inel de fier.

Cantharosul gri, lucrat la roată, are un gât cilindric, un corp biconic și două mânere de tip curea, ușor ridicate deasupra marginii (Pl. 1/G8.1). Vasul aparține unei categorii ceramice destul de frecvent întâlnite în provinciile romane dunărene din secolul I până la începutul secolului al III-lea d.Hr. (de exemplu, Bojovic 1977, 52-53, pl. 35-37; Brukner 1981, 41, pl. 103-105). Vase similare au fost găsite și în unele contexte datate în secolul I și începutul secolului al II-lea d.Hr. în Dacia preromană, mai ales în Transilvania și Banat, deși numărul lor este redus în fiecare sit (Crișan 1969, 178, pl. LXXI). Forma sa seamănă foarte mult cu unele variante din epoca târzie a fierului din Balcanii centrali și de vest și din Bazinul Carpatic de est, care combinau caracteristici morfologice elenistice și indigene. Astfel de

vase au rămas în uz o perioadă mai lungă, în special pe teritoriul ocupat de comunitățile scordisciene (Kruta-Szabo 1982; Rustoiu-Egri 2011; Dizdar 2013, 290-344; Popovic 2014).

Partea superioară a corpului său este decorată cu un registru larg, format din linii oblice lustruite, din nou un stil de ornamentație tipic epocii fierului târziu, întâlnit și pe alte tipuri de pahare cu două mânere din regiunea menționată anterior (de exemplu, Jovanovic-Jovanovic 1988, 94, pl. 19/1-5; Brukner 1995, pl. 1/5, 4/34-36; Popovic 2000, pl. 2/3-5, 3/13-14) și care a rămas în uz în primele decenii ale secolului I d.Hr. (Brukner 1995, pl. 14/136-137, 139). Un cantharos care seamănă cu vasul în cauză a fost găsit în mormântul 24 din cimitirul de pe dealul Cserszegtomaj-Dobogo, din Ungaria (Szanto 1953, 56, nr. 24/2, pl. XVII/28; Egri 2012, 513-514, fig. 5/1); acesta are, de asemenea, o țesătură fină gri, dar poartă un tip diferit de decor lustruit, care include o expresie tipic latină. În acest caz, întregul inventar funerar a fost datat în a doua jumătate a secolului I d.Hr., pe baza altor bunuri funerare asociate (Mrav 2013b, 92, fig. 14/1). În cazul cantharosului din mormântul 8 din Karaburma, anumite caracteristici morfologice și decorative - în special mânerele în relief, țesătura gri și decorul lustruit, mai tradițional - pot sugera o datare din secolul I d.Hr.

Al doilea vas ceramic din acest mormânt este o ceașcă mică cu o țesătură roșiatică fină și o lamelă roșu închis (Pl. 1/G8.4). Are pereți subțiri, o margine inversată decorată cu caneluri și un corp globular decorat cu incizii și ornamente de barbotină constând din puncte și motive verticale de „glazură de tort”. Forma este mai puțin frecventă în repertoriul ceramic cu pereți subțiri, deși unele variante înrudite au fost găsite la Ampurias, în Spania (Ricci 1985, 279, tip 1/194, pl. XC/8), și printre produsele unui atelier din Emona, în Slovenia (Plesnicar-Gec 1987, 459, fig. 8). O ceașcă fragmentară cu pereți subțiri, cu o formă similară, dar care prezintă un tip diferit de decor de „glazură de tort”, a fost găsită la Tekija, în Serbia, într-un context datat secolului I d.Hr. (Cermanovic-Kuzmanovic-Jovanovic 2004, 98-99, nr. 3). Din același loc provine o altă cupă cu pereți subțiri, corp globular, dar cu un tip diferit de margine (Cermanovic-Kuzmanovic-Jovanovic 2004, 98-99, nr. 4), a cărei decorație este identică cu cea a

 una dintre cupele Karaburma în cauză. Caracteristicile țesăturii și finisajului, precum și stilul decorativ sugerează că ceașca a fost foarte probabil produsă într-un atelier din sudul Pannoniei, probabil la Sirmium. Dovezile arheologice indică faptul că producția sud-pannoniană de veselă cu pereți subțiri a apărut în epoca Claudius-Nero și a continuat până în primele decenii ale secolului al II-lea d.Hr. în diferite centre (Premk 1987; Gassner 1992, 463; Ozanic Roguljic 2007; Miletic Caksiran 2014; Filipovic-Crnkovic 2014). Prin urmare, ceașca în cauză poate fi datată mai probabil după mijlocul secolului I d.Hr.

Pe lângă vasele ceramice, inventarul funerar conține și două elemente de ornamentație corporală: un inel și un colier fragmentar. Inelul de fier este alcătuit dintr-o buclă simplă cu secțiune transversală ovală, având o placă orizontală elipsoidală în care a fost modelată luneta rotundă; piatra prețioasă lipsește (Pl. 1/G8.3). Din punct de vedere morfologic, inelul aparține tipului Guiraud 2a, care în Galia este datat în general între mijlocul secolului I î.Hr. și începutul secolului al II-lea d.Hr., cu un vârf de popularitate în secolul I d.Hr. (Guiraud

1989, 181-185, fig. 12 și 202-203, fig. 53). Trei inele de acest tip au fost descoperite în cimitirul de la Giubiasco, în Elveția, fiind datate în secolul I î.Hr. - începutul secolului I d.Hr. (Carlevaro et al. 2006, 116, fig. 4.12/475, 526). La Augusta Raurica, inele similare au fost clasificate în tipul Riha 1, varianta 2, incluzând numeroase exemplare din fier; acestea erau considerate bijuterii tipice secolului I p.Hr. (Riha 1990, 30, pl. 4/54, 5/80-83). Ruseva-Slokoska (1991, 77) a sugerat că acest tip de inel (tipul I, varianta 3 în clasificarea sa a descoperirilor din Bulgaria) provine dintr-un prototip elenistic, fiind specific epocii imperiale timpurii. Printre aceste descoperiri se numără un exemplar din fier, deși provine dintr-un sit necunoscut (Ruseva-Slokoska 1991, 200, nr. cat. 269).

Colierul fragmentar a fost realizat din fire de fier răsucite împreună (Pl. 1/G8.2). Mai multe variante de coliere realizate din două sau mai multe fire de bronz sau argint răsucite sau împletite sunt cunoscute mai ales din contexte din epoca fierului târzie din regiunea alpină, deși unele exemple provin și din zonele Dunării medii și inferioare. Printre acestea, varianta cu capete în formă de cârlig a rămas destul de populară în secolele I și II d.Hr. în regiunea Dunării inferioare și în Balcanii de Vest (Gustin 1991, 47-51, fig. 26-27; Gustin 2009; Popovic 1994, 90, Cat. nr. 50-54; Rustoiu 1996, tip 2, 90, fig. 32/4; Kull 2002, 213-220; Spanu 2012, tip 3.2, 56-57). Cu toate acestea, coliere similare realizate din fire de fier răsucite sunt rareori găsite. Starea fragmentară a piesei de la Karaburma împiedică o identificare tipologică adecvată care ar fi permis o datare mai precisă.

Mormântul 9 (Todorovic 1972, 12-13, pl. II/1-4) (Pl. 1/G9)

Acesta este, de asemenea, un mormânt de incinerare, care a fost parţial deteriorat. Inventarul funerar recuperat constă din două vase ceramice fragmentare (un ulcior și o ceașcă mică), un cuțit de fier și o broșă fragmentară de bronz.

Ulciorul lucrat la roată are o țesătură ceramică fină, gri (Pl. 1/G9.2). S-a păstrat doar corpul biconic cu bază inelară, în timp ce gâtul, marginea și mânerul lipsesc, ceea ce îngreunează o identificare tipologică corectă. Cu toate acestea, caracteristicile conservate sugerează un vas mai probabil similar cu cele incluse în tipul Brukner 1 (deși acestea au o țesătură ceramică roșie), datat în a doua jumătate a secolului I d.Hr. la Sirmium și considerat a fi de origine italica (Brukner 1981, 112, nr. 4, pl. 133/4). Pe de altă parte, ulcioarele cu un profil corporal similar (imitând ceramica metalică) și o țesătură ceramică roșie provin din morminte diferite de la Viminacium-Vise grobalja, în Serbia, fiind datate fie în secolul I, fie în secolul al II-lea d.Hr. (de exemplu, Gl-447, Gl-476, Gl-487, Gl-508, G-366, G-454: Korac-Golubovic 2009, 186, 211, 220-221, 241-242, 319, 371). Un alt ulcior de acest fel, având o țesătură fină gri acoperită cu o lamelă gri închis, a fost găsit într-o groapă de gunoi de la Apulum, în România, fiind datat la mijlocul secolului al II-lea d.Hr. (Egri 2016), indicând astfel o perioadă mai largă de timp pentru această formă și variantele sale.

Al doilea vas ceramic este o ceașcă lucrată la roată cu pereți subțiri, cu material roșiatic, corp carenat, bază plată îngustă și margine verticală (Pl. 1/G9.4). Corpul este aproape complet acoperit de decorațiuni de tip ruletă. Din punct de vedere morfologic, aparține tipului Atlante 2/409, care în Italia este datat între perioada augustană și cea flaviană (Ricci

1985, 289, pl. XCII/10), sau variantei 37b de la Magdalensberg, care este datată în perioada augustană (Schindler-Kaudelka 1975, 69, pl. 8/37b). Acest tip prezintă de obicei modele decorative diferite, iar ceașca în cauză prezintă motivul decorativ Atlante nr. 5a, constând din mai multe rânduri dense de mici crestături triunghiulare produse de o ruletă (Ricci 1985, 316, pl. CII/2). Căni

La Emona (Plesnicar-Gec 1987,459, fig. 8) și Poetovio (Istenic 1999,112, pl. 98,106:10) au fost produse cupe similare, purtând motive decorative diferite, inclusiv ruleta densă întâlnită pe vasul de la Karaburma (Premk 1987,444-445, fig. 3/12). Mai aproape de cimitirul din Karaburma, atelierul de la Gomolava a produs și el acest tip de cupă, unele purtând un decor similar de ruletă (Brukner 1992,30, nr. 5, pl. 1/5). Producția de vase cu pereți subțiri în ultimele două centre ceramice este datată, în general, între perioada flaviană și începutul secolului al II-lea d.Hr.

Micul cuțit de fier, cu o lungime de doar 12 cm, are o lamă dreaptă și un mâner de fier destul de masiv, cu secțiune octogonală, terminat cu un inel (Pl. 1/G9.1). Cuțite de formă similară au fost descoperite în câteva morminte din cimitirele de la Svinja gorica din Cerknica, Wederath-Belginum și NijmegenWest (vezi Bozic 2001, cu bibliografie suplimentară). Acestea au fost identificate ca bricege, care probabil erau folosite fie ca instrumente de îngrijire, fie ca instrumente auxiliare de scris (radiere), dat fiind că unele erau incluse în seturi de scris. Datorită caracteristicilor lor, s-a sugerat că ar fi o variantă mai simplă sau mai ieftină a bricegegelor aparținând tipului Garbsch A și a celor cu mâner decorat cu secțiune octogonală, ambele variante fiind datate în a doua jumătate a secolului I d.Hr.

Fibula fragmentară din bronz păstrează doar arcul și o parte din arc, decorat cu un motiv în zig-zag, și acul (Pl. 1/G9.3; Fig. 1). Aceste detalii permit identificarea sa tipologică ca o fibulă în formă de lingură aparținând tipului Rustoiu 16. Fibule similare din argint sau bronz și rareori din fier au fost găsite în diferite tipuri de așezări, înmormântări și tezaure în principal din Dacia epocii târzii a fierului, fiind datate în general între ultimul sfert al secolului I î.Hr. și mijlocul sau al treilea sfert al secolului I d.Hr. (Fig. 2). Printre acestea

este o broșă completă din bronz, cu fundița decorată cu un motiv similar în zig-zag, provenind din așezarea dacă de la Răcătău (Rustoiu 1997, 48-50) (Fig. 2/3). În zona Porților de Fier de la Dunăre, au fost găsite fibule în formă de lingură în contexte aparținând ultimei faze a așezării fortificate din epoca fierului târziu de la Liubcova, datată între a doua jumătate a secolului I î.Hr. și primul deceniu al secolului I d.Hr. (Guma et al. 1999, 67, fig. 1/3-5; Rustoiu 2005b, 63, fig. 46/3-5).

Mormântul 10 (Todorovic 1972, 13, pl. II/1-3) (Pl. 1/G10)

Al treilea mormânt discutat în acest articol este, de asemenea, o incinerație. Inventarul său funerar constă dintr-un kantharos ceramic, un vârf de suliță din fier și două fragmente de bronz.

Kantharosul gri, lucrat la roată, având două mânere de tip curea ușor ridicate deasupra marginii, un gât cilindric și un corp biconic (Pl. 1/G10.1), seamănă foarte mult cu cel descoperit în mormântul 8, lipsind doar decorul lustruit. Așa cum am menționat mai sus, aceste vase aparțin unei categorii ceramice destul de frecvent întâlnite în provinciile romane dunărene din secolul I până la începutul secolului al III-lea d.Hr., asemănându-se cu unele variante din epoca târzie a fierului din Balcanii centrali și de vest și din Balcanii de est.

Bazinul Carpatic, care combina caracteristici morfologice elenistice și indigene. Un kantharos cu o formă similară, dar o țesătură diferită, fină, roșiatică, a fost găsit în așezarea din epoca fierului târzie de la Pecica, în vestul României, fiind datat în secolul I d.Hr. (Criban 1969, 315, pl. LXXI/2). Prin urmare, se poate considera că datarea kantharosului în cauză este mai probabil identică cu cea sugerată pentru vasul găsit în mormântul 8, discutată mai sus.

Vârful de suliță din fier are o lamă triunghiulară cu secțiune transversală romboidală și un soclu cilindric (Pl. 1/G10.3). Au fost propuse mai multe clasificări tipologice pentru sulițele din epoca fierului târzie, fiecare luând în considerare detalii morfologice diferite (vezi Pernet 2006, 54-56; Drnic 2015, 112, cu bibliografie suplimentară). Cea mai recentă analiză a sulițelor găsite în sud-estul Pannoniei de-a lungul epocii fierului târzii și perioadei provinciale romane timpurii a luat în considerare un set de trăsături (forma și secțiunea transversală a lamelor, lungimea și forma soclului și raportul dintre lungimile acestor două părți ale unui vârf de suliță) care par a avea relevanță cronologică și funcțională (Drnic 2015, 113-115, fig. 2; vezi o abordare similară în cazul cimitirului Giubiasco în Pernet 2006, 54-58). Prin urmare, vârful de suliță din mormântul 10 aparține tipului 2.1, definit printr-o lamă triunghiulară cu secțiune transversală romboidală și un soclu cilindric mai scurt decât lama. Acest tip a apărut în regiunea în cauză în timpul LT DI și a rămas în uz până la începutul perioadei provinciale romane (Drnic 2015, 116-117, fig. 4/1-4; 11). Pe lângă exemplele enumerate în această analiză, un vârf de suliță de același tip a fost găsit în mormântul Gl-20 din cimitirul de la Viminacium-Kod Bresta, care a fost datat în general perioadei provinciale romane (Mrdic-Raickovic 2013, 119, fig. 5), dar mai probabil a aparținut secolului I sau începutului secolului al II-lea d.Hr., conform obiectelor funerare asociate. Un vârf de suliță similar a fost inclus într-un alt inventar funerar, conținând și alte tipuri de arme, din cimitirul de pe dealul Cserszegtomaj-Dobogó. Acest ansamblu a fost datat în al treilea sfert al secolului I d.Hr. (Mráv 2013b, 92-98, fig. 17/21).

Două fragmente din tablă de bronz (sau alamă?), care prezintă mai multe perforații, au făcut parte și ele din inventarul funerar (Pl. 1/G10.2; Fig. 3). Unul dintre ele este o bandă subțire și îngustă cu un capăt rotunjit, având trei perforații conservate, dintre care una este situată la capătul opus rupt (lungime conservată: 83 mm; lățime: 4 mm).[1] Al doilea fragment este o placă mică ruptă, de formă aproape dreptunghiulară, care a fost pliată pe lungimea sa; sunt vizibile trei perforații (lungime conservată: 28,5 mm; lățime conservată: 13 mm). Inițial, ambele fragmente au fost identificate ca feronerii din bronz ale unei tolbe de armă (Todorovic 1972, 13, nr. 3, pl. II/2).

Totuși, forma lor sugerează că ambele sunt mai probabil părți ale unei teaci de sabie de tip Mainz, care au fie o feronerie în formă de cușcă care acoperă întreaga parte frontală, fie una în formă de plasă care acoperă doar capătul inferior. Astfel, mica placă pliată ar putea fi un fragment din legarea marginii tecii care ținea împreună cele două părți ale căptușelii tecii, de obicei din lemn, dar acum pierdută, în timp ce banda lungă și îngustă ar putea aparține feroneriei în formă de cușcă (fie o parte a cotorului, fie o bară transversală). Poate cel mai relevant exemplu este teaca aproape completă găsită împreună cu sabia sa în râul Ljubljanica din Slovenia, ale cărei feronerie în formă de cușcă au fost asamblate prin lipirea și nituirea unei serii de elemente din alamă (Istenic 2000). Teci cu feronerie în formă de cușcă sau plasă sunt cunoscute și din alte situri arheologice, de exemplu la Magdalensberg, Siscia sau Kalkriese. Prima variantă a fost datată în perioada republicană târzie - augustin timpuriu, în timp ce a doua a fost datată puțin mai târziu, între perioada augustană și cea tiberiană (Istenic 2003; Bishop-Coulston 2006, 81-82, fig. 41). O serie de săbii cu diferite variante de teacă de tip Mainz, datate în perioada republicană târzie, augustină sau tiberiană, sunt cunoscute din contexte diferite - în mare parte ofrande fluviale și înmormântări - de pe teritoriul Sloveniei și Croației moderne (Istenic 2013; Dizdar-Radman-Livaja 2015, 219-220, fig. 9; Gaspari et al. 2015, 131-138).

Mormântul 32 (Todorovic 1972, 19-20, pl. XIII/1-3) (Pl. 1/G32)

Aceasta este o altă înmormântare prin incinerare, în care rămășițele au fost împrăștiate pe fundul gropii. Inventarul funerar constă dintr-un vas ceramic, un vârf de suliță din fier și un cuțit din fier.

Urna gri, lucrată la roată, are o gură largă cu o margine rotunjită și inversată, un corp biconic și o bază lată, inelară (PL 1/G32.2). Corpul este decorat cu două registre de incizii orizontale fine pe umăr și deasupra diametrului maxim. Caracteristicile morfologice și materialul vasului seamănă cu formele ceramice lucrate manual și la roată din perioada LT târzie, care au continuat să fie produse în regiune, de exemplu la Gomolava, până mai târziu în secolul I d.Hr. (Brukner 1992, 27, pl. 19/122,124).

Vârful de suliță din fier are o lamă alungită cu o nervură centrală proeminentă și un soclu cu secțiune transversală circulară a cărei lungime este mai scurtă decât cea a lamei (PL 1/G32.3). Aceste caracteristici corespund variantei 1.2 a tipologiei propuse recent a vârfurilor de suliță provinciale din epoca fierului târzie și romană timpurie din sud-estul Pannoniei. Sulcile aparținând acestei variante au fost datate în regiunea în cauză între LT C2 și perioada provincială romană timpurie (Drnic 2015, 115-116, fig. 3/5-9).

Cuțitul de fier are o lamă curbată cu secțiune transversală triunghiulară și un cui scurt, triunghiular (Pl. 2/ G32.1). În literatura antică, acest tip de cuțit este cunoscut sub numele de sica, un pumnal de luptă asociat în mod tradițional cu războinicii daci. Aria sa principală de răspândire corespunde în mare măsură celei ocupate de așa-numitul grup Padea-Panagjurski kolonii, fiind adesea descoperit în morminte care conțin panoplii de arme. În această zonă, astfel de descoperiri sunt datate în general între secolul al II-lea î.Hr. și înfrângerea Regatului Dac la începutul secolului al II-lea d.Hr. Dovezile arheologice

sugerează că astfel de pumnale aveau nu doar o funcție marțială, ci și una ritualică, făcând astfel parte din narațiunea vizuală complexă care definea identitatea elitelor războinice locale (Rustoiu 2007; 2008, 142-158). Totuși, o serie de artefacte similare au fost găsite și în afara ariei principale de răspândire, de exemplu în teritoriul Scordiscian, la Histria de pe coasta Mării Negre, sau la Zemplin în Slovacia (Rustoiu 2007,69, nota 16; vezi și Dizdar-Potrebica 2005, 60-62, harta 1; Budinsky-9090-Krckach-Laskyva-Krckach-Lasky-Krckamie, 69, nota 16; pl. 15/38,18/6), și chiar mai departe spre vest, la Slatina v Rozni dolini lângă Celje (Gaspari și colab. 2004, 281, 284-285, nr.7, pl. 2/4) și Emona (Gaspari și colab. 2015, 148-149, pl. Ultimul exemplu a fost găsit alături de alte arme în mormântul de incinerare 1039, datat la sfârșitul perioadei augustene. Pumnale curbate au fost găsite și în alte morminte din Karaburma - nr. 28, 112 și 145 - acesta din urmă fiind datat și el în secolul I d.Hr. (vezi mai jos).

Mormântul 44 (Todorovic 1972, 23, pl. XVII/1-4) (Pl. 2/G44)

Aceasta este o altă înmormântare cu incinerare, în care rămășițele au fost cel mai probabil plasate direct în groapă. Inventarul său funerar constă dintr-un ulcior ceramic fragmentar, două vârfuri de suliță din fier și un cuțit din fier.

Doar partea inferioară a ulciorului lucrat la roată - un corp globular cu bază inelară - s-a păstrat, ceea ce a îngreunat identificarea tipologică și cronologică corectă a formei (Pl. 2/G44.1). Vasul fragmentar are o țesătură roșie fină. Urcioarele globulare mici sunt întâlnite frecvent în așezările și cimitirele provinciale romane din regiunea în cauză, unele înmormântări conținând mai multe recipiente de acest fel, de exemplu la Viminacium-Vise grobalja (mormintele Gl-285; Gl-290; Gl-291: Korac-Golubovic 2009, 30-31, 36-39) sau Singidunum (Pop-Lazic 2002, 52-56, fig. 10).

Ambele vârfuri de suliță erau din fier, dar sunt destul de diferite în ceea ce privește dimensiunile și forma (PI. 2/G44.2 și 3). Cel mai lung (49,5 cm) are o lamă alungită cu secțiune transversală romboidală și o soclu scurt fațetat, aparținând astfel variantei 2.3 din Panonia de sud-est, datată în perioada republicană târzie și augustană (Drnic 2015,117, fig. 4/9-10). Vârful de suliță mai scurt (41,5 cm) are o lamă puțin mai lată, cu secțiune transversală romboidală, asemănătoare cu cea a tipului 2.1, și o soclu scurt fațetat. Diferite variante de vârfuri de suliță cu soclu fațetat au fost găsite într-o varietate de contexte din Panonia de sud și regiunea alpină, fiind de obicei asociate cu prezența timpurie a soldaților auxiliari romani (Drnic 2015,117-118; vezi și Pernet-Schmid-Sikimic 2008).

Cuțitul de fier are o lamă lungă cu secțiune transversală triunghiulară, muchia tăietoare fiind mai rotunjită spre vârf; coada este scurtă și are o formă triunghiulară lată, păstrând nitul care ținea inițial împreună părțile mânerului (Pl. 2/G44.4). Două cuțite similare (unul fragmentar păstrat) sunt cunoscute din niște morminte distruse, descoperite întâmplător la Sankt Georgen, în Austria, la începutul secolului al XX-lea. Printre descoperirile recuperate cu această ocazie se numără diferite piese din

echipament militar, inclusiv o sabie de tip Mainz și un vârf de suliță cu soclu fațetat, ceea ce sugerează că inventarele funerare respective ar putea fi datate la începutul secolului I-XVI d.Hr. (Mrav 2013b, 100, fig. 22).

Mormântul 56 (Todorovic 1972, 24-25, pl. XIX/1-3, XX/4-9) (Pl. 2/G56)

Acesta este un mormânt de incinerare în care rămășițele arse amestecate cu bunurile funerare sparte au fost găsite îngrămădite în groapă, ceea ce sugerează că inițial acestea ar fi putut fi strânse laolaltă într-o pânză sau un alt tip de recipient organic care nu a fost conservat. Inventarul funerar recuperat include o tigaie de bronz cu mânerul rupt și nouă vase ceramice fragmentare.

Tigaia din bronz are un corp cilindric adânc, decorat cu două caneluri fin incizate sub marginea răsturnată și o bază care prezintă mai multe inele concentrice adânci; mânerul orizontal este rupt (Pl. 2/ G56.4). Pe baza marginii și a profilului corpului, ar putea aparţine tipului Tassinari G1212a (Tassinari 1993, 54, nr. 1721), deși capătul mânerului, care are relevanță tipologică și cronologică, lipsește. Diferite variante de tigăi din bronz sunt întâlnite frecvent în toate provinciile romane în diverse contexte, fiind frecvent incluse în echipamentul militar standard al secolului I și începutul secolului al II-lea d.Hr. ca oală de gătit versatilă și robustă (Bishop-Coulston 2006, 119, fig. 69). De exemplu, un exemplu fragmentar a fost găsit la Sirmium, fiind datat în secolul I d.Hr. (Dautova-Rusevljan 1987, 62, pl. 48/1).

Vasele ceramice fragmentare includ un borcan și opt boluri, toate lucrate la roată. Borcanul are o țesătură grosieră și prezintă un decor vertical în formă de pieptene pe corp (Pl. 2/G56.7). Forma sa seamănă atât cu vasele locale de tip situ/a din perioada târzie La Tène, cu sau fără grafit în materialul lor (de exemplu, Brukner 1995, 104, pl. V; Popovic 2000, 92, pl. 5/14-18; Maraz 2008, 77-80, fig. 12/6, 9-10), cât și cu așa-numitele vase Auerberg și derivatele lor, care se întâlnesc mai ales în Noricum și Pannonia de Vest (de exemplu, Schindler Kaudelka-Zabehlicky-Scheffenegger 2007; Schindler Kaudelka 2012, 209-213, fig. 20, 23/2027, 26/19-20, 25-26; vezi și Istenic 1999, 138-141, pl. 130-131), deși marginea inversată este diferită, asemănându-se cu cea a unui vas obișnuit. borcan. Un vas aproape identic a fost descoperit în mormântul 11, probabil un tumul aplatizat, din cimitirul Sôjtôr-Bontabükk, din sud-vestul Ungariei, unde a fost folosit ca urnă; întregul inventar funerar a fost datat în secolele I-II d.Hr. (Horvath 2002, 203, fig. 14/7).

Trei tipuri de boluri au fost, de asemenea, incluse în inventarul funerar. Patru dintre acestea sunt boluri conice adânci, cu margine în formă de S (Pl. 2/G56.3, 5, 6 și 8), o formă provenită din repertoriul ceramic din epoca fierului târziu (Popovic 2000, 93, pl. 5/1-10, 6/1-4), întâlnită frecvent și în zona scordisciană în perioada provincială timpurie (Brukner 1981, 47-48, pl. V; Brukner 1992, 32, pl. 10/64-65; vezi și Tapavicki-Ilic 2004, 38, fig. 5-1). Alte două boluri au un corp emisferic adânc, cu o margine puternic inversată (Pl. 2/G56.1-2), din nou o formă care are numeroase analogii în repertoriul epocii fierului târzii din regiunea în cauză (Popovic 2000, 93, fig. 5/5, 8, 12; Marâz 2008, fig. 12/4-5) și au continuat să fie

produse în secolul I p.Hr. (Brukner 1992, 32, pl. 10/68-69). Ultimele două boluri sunt, de asemenea, caracterizate printr-un corp emisferic, dar au un gât cilindric scurt, în timp ce marginea este groasă și verticală sau ușor inversată (Pl. 2/G56.9). Forma este prezentă și printre cele din epoca fierului târzie (Sladic 1986, 47, pl. XLIX/2; Brukner 1995,107, pl. XIII/132) care au rămas în uz în perioada provincială timpurie, de exemplu la Ruma (Brukner 1995,108, pl. XVIII/182).

Mormântul 145 (Todorovic 1972, 37, pl. XXXVI/1-3) (Pl. 2/G145)

Acesta este un alt mormânt incinerator, în care rămășițele umane arse au fost depuse în groapă împreună cu obiecte funerare din metal și ceramică. Acestea includ un pahar ceramic cu două mânere, un cuțit de fier și un vârf de suliță din fier.

Micul pahar lucrat la roată are o țesătură roșie fină (Pl. 2/G145.3). Are o margine rotundă și aproape verticală, un gât cilindric înalt, decorat cu două nervuri proeminente sub margine, un corp biconic și o bază concavă îngustă, asemănătoare uneia inelare; două mânere de tip curea sunt atașate la mijlocul gâtului și deasupra diametrului maxim al corpului. Vase cu caracteristici aproape similare au fost găsite și în alte situri din sudul Pannoniei, de exemplu la Mursa și Cibalae, unde au fost datate în secolul al II-lea d.Hr. (Brukner 1981,101, pl. 103/1-3, 5).

Cuțitul de fier are o lamă curbată cu secțiune transversală triunghiulară și așa-numitul canal de sânge incizat de-a lungul marginii exterioare; cuțitul scurt, triunghiular, păstrează încă nitul care odinioară ținea

împreună părțile mânerului (Pl. 2/G145.1). Așa cum s-a menționat deja în analiza mormântului 32, acest tip de cuțit a fost identificat ca pumnalul de luptă care făcea parte din panoplia de arme aparținând războinicilor așa-numitului grup Padea-Panagjurski kolonii. În zona ocupată de acest grup, aceste artefacte sunt în general datate între secolul al II-lea î.Hr. și înfrângerea Regatului Dac la începutul secolului al II-lea d.Hr. (Rustoiu 2007; 2008,142-158). Pumnale curbate similare au fost găsite și în afara ariei principale de distribuție, de exemplu în teritoriul scordiscian (Rustoiu 2007, 69, nota 16; vezi și Dizdar-Potrebica 2005, 60-62, harta 1), unele descoperiri provenind din contexte din secolul I d.Hr. (vezi discuția privind mormântul 32).

Vârful de lance din fier are o lamă alungită cu o nervură centrală proeminentă și un soclu cu secțiune transversală circulară, a cărui lungime este mai scurtă decât cea a lamei (Pl. 2/G145.2). Prin urmare, poate fi atribuit tipologic variantei 1.2 din clasificarea vârfurilor de lance provinciale din epoca fierului târzie și romană timpurie din sud-estul Pannoniei, datată între LT C2 și perioada provincială romană timpurie (Drnic 2015, 115-116, fig. 3/5-9). O armă similară a fost găsită și în mormântul 32 din Karaburma, menționat anterior.

Mormântul 146 (Todorovic 1972, 37, pl. XXXVII/1) (Pl. 2/G146)

Acesta este un mormânt de incinerare grav deranjat, așa că au fost recuperate doar câteva fragmente ceramice aparținând unui bol gri și unui inel de fier.

Inelul de fier (Pl. 2/G146.1) este alcătuit dintr-o buclă simplă cu secțiune transversală ovală, având o placă orizontală elipsoidală în care a fost modelată luneta rotundă; piatra prețioasă a fost deteriorată de foc, împiedicând astfel identificarea corectă a materialului sau a decorațiunii. Tipologic, este identic cu inelul descoperit în mormântul 8, aparținând tipului Guiraud 2a, care în Galia este datat în general între mijlocul secolului I î.Hr. și începutul secolului al II-lea d.Hr., cu un vârf de popularitate în secolul I d.Hr. (Guiraud 1989, 181-185, fig. 12 și 202-203, fig. 53).

Cronologia inventarelor funerare

Fiecare inventar funerar a fost datat prin compararea intervalului de date al bunurilor funerare recuperate. Acesta din urmă s-a bazat în mare parte pe dovezi arheologice provenite din alte contexte funerare sau de locuire din sud-estul Panoniei și regiunile învecinate. În unele cazuri, în special atunci când s-au luat în considerare descoperirile ceramice, datarea este destul de largă, deoarece fie artefactele au fost incomplet conservate, fie anumite tipuri au avut o popularitate de lungă durată.

Inventarul recuperat din mormântul 8 poate fi datat în secolul I d.Hr. sau, mai probabil, în a doua jumătate a acestui an, datorită prezenței unei cupe cu pereți subțiri, care a fost foarte probabil produsă la Sirmium sau într-un alt atelier din sudul Panoniei. O serie de studii au arătat că aceasta este perioada în care producția de vase cu pereți subțiri care imită prototipuri italice a fost stabilită în unele centre de fabricație a ceramicei din sudul Panoniei (Premk 1987; Gassner 1992, 463; Ozanic Roguljic 2007). Alte două descoperiri - kantharosul și inelul - pot fi datate în secolul I d.Hr., în timp ce colierul fragmentar nu poate fi datat corect.

Printre descoperirile recuperate din mormântul 9, doar cuțitul mic oferă o datare mai restrânsă, la a doua jumătate a secolului I d.Hr. (Bozic 2001), în timp ce cele două vase ceramice și broșa fragmentară în formă de lingură indică un interval cronologic mai larg, care acoperă secolul I și începutul secolului al II-lea d.Hr. Prin urmare, inventarul funerar nu poate fi datat mai devreme de mijlocul secolului al I-lea d.Hr. și, mai probabil, aparține celei de-a doua jumătăți.

Cele mai vechi artefacte datate recuperate din mormântul 10 sunt accesoriile din bronz care probabil aparțineau unei teaci de sabie de tip Mainz, care, în general, a fost datată în perioadele augustine și tiberiană (Istenic 2003; Bishop-Coulston 2006, 81-82). Cele două obiecte funerare rămase - un kantharos ceramic și un vârf de suliță din fier - au intervale de datare mai largi, mergând mai târziu, în secolul I d.Hr. Cu toate acestea, dacă se ia în considerare cea mai probabilă durată de viață a sabiei menționate anterior, atunci întregul inventar funerar ar putea fi datat probabil în prima jumătate a secolului I d.Hr. sau doar în primele două decenii.

Inventarele funerare provenite din mormintele 32 și 145 au structuri funcționale similare, fiecare conținând câte un vas ceramic și o pereche de arme ofensive. Ambele pot fi datate mai probabil în secolul I d.Hr. sau poate doar în prima jumătate a secolului, perioadă care

pare să corespundă vârfului de popularitate al pumnalului curbat și al vârfului de suliță aparținând variantei 1.2 în sudul Pannoniei.

Inventarul funerar din mormântul 44 are o structură funcțională aproape similară, deși conține două vârfuri de suliță ușor diferite. Pe baza datării actuale propuse pentru cele două variante de vârfuri de suliță cu alveole fațetate, care au fost asociate cu prezența timpurie a soldaților auxiliari romani, întregul inventar ar putea fi atribuit din nou primei jumătăți a secolului I d.Hr.

O datare puțin mai largă, până la secolul I d.Hr., ar putea fi sugerată pentru inventarul funerar recuperat din mormântul 56, în mare parte pe baza ceramicii, deoarece toate formele incluse au corespondențe în repertoriul ceramic din epoca fierului târziu, care a continuat să fie produs în perioada provincială timpurie din sudul Panoniei. În același timp, absența extremității relevante tipologic și cronologic a mânerului tigăii de bronz împiedică o datare mai precisă.

În cele din urmă, inelul descoperit în mormântul 146 pare să sugereze o datare similară a inventarului funerar în secolul I d.Hr., deși trebuie procedat cu prudență, având în vedere că înmormântarea a fost găsită deranjată și că ar putea lipsi și alte obiecte funerare.

Rezumând observațiile menționate anterior, trebuie menționat că, în ceea ce privește datarea acestor contexte, există trei grupuri de înmormântări. Primul grup este format din inventare funerare care ar putea fi datate mai probabil în prima jumătate a secolului I d.Hr., și anume cele provenite din mormintele 10, 32, 44 și 145. Printre acestea, mormântul 10 pare a fi datat poate puțin mai devreme, în primele două decenii ale secolului, datorită prezenței tecii sabiei. Acestea au în comun o serie de caracteristici, una fiind prezența armelor ofensive, o particularitate a mai multor înmormântări masculine din epoca fierului târziu. Mai mult decât atât, toate cele patru inventare funerare au o structură funcțională identică, incluzând un vas de băut și un set de arme ofensive - una sau două sulițe combinate cu un pumnal sau o teacă de sabie. Includerea unei teaci printre bunurile funerare pare destul de neobișnuită. Întrucât înmormântarea a fost descoperită aparent netulburată, trebuie să presupunem că inventarul funerar era intact. Prin urmare, îndoliații ar fi putut alege să plaseze doar teaca în mormânt, ca un fel de pars pro toto, păstrând în același timp sabia însăși, dintr-un motiv necunoscut. O anumită preferință pentru paharele ceramice cu două mânere este, de asemenea, remarcabilă, asemănătoare practicii locale de a plasa diferite tipuri de kantharoi în morminte în fazele LT C și DI (pentru popularitatea de lungă durată a unor astfel de forme în regiune, vezi Rustoiu-Egri 2011; Dizdar 2013, 290-344; Popovic 2014). Deși nu au fost efectuate analize antropologice, prezența armelor pare să sugereze că decedați erau bărbați cărora li se asuma o identitate războinică, cel puțin la moarte.

În același timp, sulițele cu soclu fațetat și teaca de tip Mainz indică, de asemenea, posibile legături cu armata romană. Cu toate acestea, structura inventarului funerar nu este una

romană, în ciuda prezenței unor descoperiri de origine italicală sau provincială romană, ci seamănă cu cel local din epoca fierului târziu. Acestea din urmă au înlocuit doar obiecte indigene cu o funcție în mare parte similară în contexte funerare, ilustrând astfel un proces treptat de adoptare, adaptare și integrare care, în alte zone, de exemplu în regiunea Dolenjska (Gaspari 2008, 36-38; Egri 2012, 505-507), a început deja în LT D2. Morminte care conțin diferite combinații de bunuri indigene și străine, inclusiv arme, dar datate din epoca augustană și tiberiană sau puțin mai târziu, au fost descoperite și în alte cimitire din sudul Panoniei, de exemplu la Emona (Gaspari et al. 2015), Ilok (Dizdar-Radman-Livaja 2015, 219-221, fig. 9-12) și Sirmium (Miloșević 1985; 1987, 14-17; Egri 2013, 294). În multe cazuri, decedaţi de sex masculin au fost îngropaţi cu arme și unelte legate de băut, menite să le afirme identitatea de gen și statutul social în cadrul societății locale într-un mod perceput ca fiind tradițional (pentru mijloacele și motivațiile conservării și/sau manipulării practicilor tradiționale în mediul indigen din Pannonia în secolul I d.Hr., vezi Egri 2012). O modalitate destul de similară de exprimare a statutului social și a identității prin practici funerare și inventare a fost întâlnită și în înmormântările LT DI din cimitirul Belgrad-Karaburma (Egri-Rustoiu 2008).

De asemenea, trebuie menționat că cei care au jelit au ținut să sublinieze nu doar aderența lor la tradițiile funerare locale, ci și legăturile defunctului cu autoritatea romană, care în această perioadă era întruchipată de armată. S-a sugerat deja că unele comunități indigene din sudul Panoniei, inclusiv cele scordisciene, au fost primii aliați ai romanilor în timpul...

perioada augustană și în primele două decenii ale secolului al I-lea d.Hr., iar ulterior a servit în trupele auxiliare regulate (Gustin 1984, 349; Gaspari 2008, 36-43; Egri 2012, 506-507; Dizdar-Radman-Livaja 2015, 217-219). Din acest punct de vedere, defunctul înmormântat în mormântul 10 ar fi putut fi un lider al comunității sale, al cărui statut era asimilat cu cel al unui ofițer roman, de unde și prezența unei teaci de sabie romană în mormântul său.

Al doilea grup de înmormântări conține inventare funerare care ar putea fi datate mai probabil în a doua jumătate a secolului I d.Hr., și anume cele provenite din mormintele 8 și 9. În ambele cazuri, structura funcțională a inventarului se îndepărtează de cea întâlnită în primul grup de înmormântări. Bunurile funerare includ vase de băut, elemente de ornamentație corporală și alte obiecte personale, unele de origine provincială romană. Cuțitul mic provenit din mormântul 9 este o descoperire interesantă, care în mediul provincial era aparent asociat fie cu îngrijirea, fie cu scrisul. Totuși, proprietarul său, înmormântat la Karaburma, ar fi putut găsi o altă utilizare pentru acest obiect, care, din păcate, ne rămâne necunoscută. Printre artefactele provenite din mediul local al epocii fierului târziu se numără kantharos-ul gri cu decor lustruit și colierul din sârmă răsucită găsit în mormântul 8 și broșa în formă de lingură găsită în mormântul 9. În consecință, aceste inventare funerare prezintă, de asemenea, o încurcătură de obiecte, practici și concepte de origini diferite. Înmormântări cu o structură funcțională similară sunt cunoscute și în alte cimitire din sudul Panoniei, datate în secolul I sau începutul secolului al II-lea d.Hr., de exemplu la Novo mesto-Beletov vrt (Knez 1992), Ilok (mormântul SJ 273:

Dizdar et al. 2003) sau Pecs-Hoeromu (mormintele 11, 32, 39 și 46: Maraz 2008, 80-86, fig. 11/3,13/1-9).

Al treilea grup este format din cele două morminte rămase - 56 și 146 - ale căror inventare funerare ar putea fi datate în mare parte în secolul al XI-lea d.Hr. Din nou, structura inventarelor lor funerare seamănă cu cea a multor altele descoperite în alte cimitire din sudul Panoniei. Totuși, mormântul 56 indică persistența unui alt ritual funerar care are origini locale din epoca fierului târziu, și anume includerea mai multor ofrande alimentare printre obiectele funerare, folosind diverse tipuri de veselă de masă și bucătărie, unele asemănându-se foarte mult cu formele ceramice indigene.

***

După cum s-a menționat anterior, un element important al cronologiei epocii târzii a fierului din sud-estul Panoniei este absența unor înmormântări propriu-zise în timpul orizontului Beograd 3b. Cu toate acestea, s-a presupus că acesta corespunde aproximativ, cronologic și cultural, subfazei LT D2 din Europa Centrală și, respectiv, subfazei alpine estice Mokronog Illb (Bozic 2008, 144-148, tab. 5; Dizdar-Radman-Livaja 2015, 215). În plus, s-a considerat că orizontul Beograd 3b s-a încheiat în perioada augustană mijlocie, când au apărut înmormântări conținând arme romane în regiunile alpine de sud-est și Dolenjska. Cu toate acestea, în teritoriul scordiscian, înmormântări similare care combină bunuri indigene și străine, inclusiv arme și echipamente militare romane, păstrând în același timp ritul și ritualul funerar tradițional, au apărut puțin mai târziu, la începutul secolului I d.Hr. Prin urmare, orizontul Beograd 3b, fără morminte, pare să se încheie mai probabil în perioada augustană târzie - tiberian timpuriu, când înmormântările menționate anterior au apărut în regiune, nu doar la Belgrad-Karaburma, ci și în alte cimitire.

Pe de altă parte, dovezile arheologice din regiunea alpină de sud-est și din sud-vestul Panoniei indică prezența unui orizont distinct care marchează sfârșitul epocii fierului târzii și începutul perioadei provinciale. Acest orizont este caracterizat de persistența riturilor și ritualurilor funerare indigene, concomitent cu integrarea treptată a bunurilor imperiale augustene și apoi romane timpurii, primele adoptate fiind adesea echipamentul militar și alte bunuri strâns asociate cu armata romană. Ansamblurile de costume tradiționale și ornamentele corporale au fost, de asemenea, păstrate, deși uneori au fost adoptate anumite elemente străine, în special broșe și inele. Acest fenomen a apărut pentru prima dată în zona alpină de sud-est în perioada Republicii târzii - augustine timpurii. În regiunea Dolenjska, contexte similare sunt datate puțin mai târziu, din perioada augustină mijlocie până la mijlocul secolului I d.Hr., în timp ce în teritoriul scordiscian datarea este și mai târzie, începând cu perioada augustină târzie - tiberian timpuriu.

Pentru a defini arheologic acest orizont, discuția trebuie să se concentreze asupra primului grup de morminte de la Belgrad-Karaburma menționat anterior, care conține inventare funerare datate în prima jumătate a secolului al XX-lea https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

al secolului I d.Hr. Caracteristicile lor structurale și funcționale par să indice că aparțin acestui orizont, care ar putea fi văzut ca o tranziție către perioada provincială, deoarece a fost definită de o încurcătură fluidă a diverselor elemente materiale și simbolice indigene și romane. Ritul și ritualul funerar seamănă frecvent cu cele din LT târziu, în ciuda lipsei actuale de înmormântări datate în subfaza LT D2/Beograd 3b în regiunea în cauză. Pe lângă cele patru înmormântări din Karaburma, mormântul 5 din cimitirul Ilok, care conține un gladius, niște veselă italic nordică, o amforă cu ulei de măsline și mai multe vase ceramice indigene, ar putea, de asemenea, să aparțină aceluiași orizont.

Prin urmare, în sud-estul Panoniei, acest orizont poate fi numit Beograd 4 și ar trebui văzut mai degrabă ca o perioadă de tranziție, martori la schimbări mai mult sau mai puțin rapide în cultura materială și practicile sociale ale comunităților indigene care trăiau în așa-numitele zone de contact. Aceeași perioadă a fost caracterizată și de apariția mai multor mecanisme de adaptare, inclusiv apelul la un trecut mitic prin inventarea tradițiilor sau exploatarea oportunistă a unor circumstanțe noi și nefamiliare. După cum s-a menționat anterior, practici și atitudini similare se întâlnesc și în rândul altor comunități indigene din Pannonia în această perioadă, în unele cazuri inclusiv reapariția unor înmormântări propriu-zise (Egri 2012).

Se pare că înmormântările propriu-zise au fost reluate în cimitirul Belgrad-Karaburma abia la începutul secolului I d.Hr. Cu toate acestea, este dificil de spus dacă este vorba de aceeași comunitate care a folosit cimitirul până la LT DI sau de una nouă care l-a preluat în primele decenii ale secolului I d.Hr. În orice caz, persistența ritualurilor funerare din epoca fierului târziu și includerea pumnalelor curbate și a formelor ceramice indigene printre obiectele funerare sugerează că aceasta este o comunitate indigenă interesată de păstrarea practicilor funerare percepute ca fiind tradiționale. Chiar dacă nu este aceeași comunitate, ar putea fi una originară, cel puțin parțial, din sud-estul Pannoniei sau din nord-vestul Balcanilor, sau chiar din nordul Dunării inferioare.

Aparenta întârziere cronologică identificată în teritoriul scordiscian a fost o consecință nu numai a avansării treptate și a impactului statului roman în sudul Panoniei, ci și a variabilității practicilor, credințelor și intereselor diferitelor comunități indigene, care, la rândul lor, au influențat interacțiunile acestora cu alte populații din regiunile înconjurătoare, precum și cu nou-veniții. Aceste variații și interacțiuni și impactul lor social, economic și ideologic pot fi observate în arhiva arheologică, care poate fi, prin urmare, văzută ca o expresie a diferitelor contribuții interne și externe și a răspunsurilor locale rezultate.

Mulțumiri

Autorul dorește să le mulțumească călduros Dr. Marija Ljustina (Universitatea din Belgrad) și Dr. Milos Spasic (Muzeul Orașului Belgrad) pentru informațiile suplimentare furnizate cu privire la cimitirul Belgrad-Karaburma.

Referințe

Bishop-Coulston 2006 Bishop, MC-Coulston, JC N„ Echipament militar roman. Din epoca punică

Budinsky-Krcka- Budinsky-Krcka, V.-Lamiovă-Schmiedelovâ, M., A late 1st century BC-2nd Lamiovä-Schmiedelovä century AD Cemetery at Zemplin, SlovArch, 38, 245-344.

Lista figurilor

Fig. 1. Fibula fragmentară din bronz, în formă de lingură, din mormântul 9 de la Belgrad-Kflrahurma (foto M. Spasic).

Fig. 2. Fibule linguriţare din bronz din aşezarea dacică de la Răcâtâu (după Rustoiu 1997).

Fig. 3. Feronerie fragmentară din bronz din mormântul 10 de la Belgrad-Karaburma (foto M. Spasic).

Lista plăcilor

Pl. 1. Belgrad-Karaburma, inventare funerare. 1. mormântul 8; 2. mormântul 9; 3. mormântul 10; 4. mormântul 32. (după Todorovic 1972)

Pl. 2. Belgrad-Karaburma, inventare funerare. 1. mormântul 44; 2. mormântul 56; 3. mormântul 145; 4. mormântul 146. (după Todorovic 1972)

Planşa 1. Belgrad-Karaburma, inventare funerare. 1. mormântul 8; 2. mormânt

9; 3. mormântul 10; 4. mormântul 32. (după Todorovic 1972)

Planșa 2. Belgrad-Karaburma, inventare funerare. 1. mormântul 44; 2. mormânt 56; 3. mormântul 145; 4. mormântul 146. (după Todorovic 1972)

Cronologia mânerelor de amforă ștanțate cu Rhodii
în proximitatea sud-estică a bazinului carpatic.
Un studiu de caz: așezarea de la Cetățeni din epoca fierului târziu

?

Dragos MĂNDESCU Muzeul Județean Argeș Pitești, România
dragos_mandescu@yahoo.com

Cuvinte cheie: mânere de amforă ștanțate, Rhodos, vin, importuri, Cetățeni, epocă târzie

Epoca fierului, eponime, fabricanți, cronologie absolută

Prezenta lucrare este un studiu de caz privind importurile rodiene într-o așezare foarte specifică a Daciei preromane. Situl Cetățeni este situat pe marginea sudică a poalelor Munților Carpați, pe valea superioară a râului Dâmbovița, pe teritoriul actual al satului Valea Cetățuia, localitatea Cetățeni, în județul Argeș (Pl. 1/1). Această așezare este cunoscută de mult timp. Este menționată în corespondența de la sfârșitul secolului al XVII-lea dintre cărturarul Luigi Ferdinando Marsigli și marele stolnic al Țării Românești, C. Cantacuzino, ca un loc important cu vestigii arheologice (Biblioteca Universitaria di Bologna, Marsili MSS 57, f. 202).

Așezarea târzie a epocii fierului de la Cetățeni este situată într-o poziție strategică, chiar în frontul Munților Carpați, într-un loc unde râul Dâmbovița abia reușește să curgă printre versanții care domină malurile. Este cel mai îngust punct de trecere de la nord la sud al întregii văi a râului. Caracteristicile peisajului, precum și pantele abrupte de pe ambele maluri ale râului, au făcut posibilă controlul cu resurse limitate al înaintării spre nord, spre Carpați și Transilvania. În nicio altă parte a văii râului Dâmbovița, peisajul nu oferă condiții mai bune pentru controlul traficului precum în zona Cetățeni (Măndescu 2006, 15-16).

Situl geto-dacic de la Cetățeni constă dintr-o așezare deschisă, nefortificată, situată chiar pe malul stâng al râului, pe o lungime de aproximativ 700 m și o lățime de până la 100 m, între râu și panta stâncoasă dinspre est. În vârful pantei estice, pe monticola stâncoasă, într-o poziție aproape inexpugnabilă, a fost construită o fortăreață. Această cetate este situată pe un vârf dominant, la peste 700 m altitudine. Este o poziție de unde supravegherea zonei este perfectă; acest fapt permite controlul asupra unui sector extins al văii râului Dâmbovița spre sud (Pl. 1/2).

În antichitate, precum și în epoca premodernă târzie, valea râului Dâmbovița a fost o importantă arteră de trafic și comunicații între Dunăre și Carpați. De-a lungul râului exista un vechi drum pentru carele încărcate cu mărfuri comerciale. La Cetățeni, acest drum trecea direct prin așezarea deschisă din epoca fierului târziu, pe malul stâng al râului. Urme ale acestui drum sunt vizibile și astăzi. În zilele noastre, valea râului Dâmbovița leagă încă câmpia de munte, dar astăzi la Cetățeni se folosește drumul modern, situat pe malul drept al râului.

Încă de la primele săpături arheologice, așezarea de la Cetățeni s-a remarcat prin descoperirea unor fragmente de amfore egeene, în special din Rhodos și Cnidos. De fapt, primul explorator al așezării, D. Butculescu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, era sigur că are de-a face cu o stațiune a Imperiului Bizantin, datorită unor inscripții grecești ștampilate pe mânerul unei amfore descoperite acolo, de fapt una sinopeană (Butculescu 2009, 150, nota 1).

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 357-388

La început, adică în perioada interbelică, săpăturile efectuate în întregul sit în căutarea de antichități au fost efectuate de colecționarul local D. Băjan. Au urmat numeroase sezoane de săpături arheologice profesionale la Cetățeni, conduse inițial de DV Rosetti (1940-1942, 1958, 1960-1962, 1964-1965, 1967-1972), apoi de L. Chițescu (1981-1984) și în final de autor (2002-2004). Fiecare dintre aceste săpături a avut ca rezultat descoperirea unor cioburi de amfore de import din Rhodii, inclusiv mânere ștanțate (Rosetti 1975, 261-289; Măndescu 2006, 19-24, 77-96).

De la primele săpături din 1878 și până în prezent, cunoaștem descoperiri de 110 ștampile de amforă rodiene în așezarea de la Cetățeni din epoca târzie a fierului (Tabelul 1). Este celebru lotul important de 89 de ștampile publicate acum aproape o jumătate de secol de Tudor, descoperite în timpul săpăturilor interbelice efectuate de Băjan și păstrate astăzi la Muzeul din Câmpulung (Tudor 1967, 63-65, nr. 11-99, fig. 1/10-23; 2-4/8793). Din păcate, contextul descoperirii, posibilele asocieri, stratigrafia etc. rămân necunoscute pentru cea mai mare parte a acestei importante categorii de inventar.

Tabelul 1. Ștampile de amfore rodiene publicate la Cetățeni.

Doar două piese descoperite în ultimele sezoane arheologice efectuate la Cetățeni, descoperite de noi în 2003, aveau context și poziție stratigrafică cunoscute (Măndescu 2006, 79-81, pl. 38/1-2). Ulterior, săpăturile au fost efectuate în zona centrală a așezării deschise, pe partea superioară a pantei. Ambele aparțin unor eponime. Prima ștampilă, care prezintă numele eponimului Pausanias 3, cu luna Agrianios (nr. cat. E34, Pl. 2/E34; 4/E34), a fost găsită în stratul cel mai vechi al așezării din acea parte a sitului. A doua, cu un nume eponim foarte dificil de citit, aproape imposibil de citit, și luna Artamitios, a fost găsită în stratul mijlociu al așezării.

Din întregul lot de la Cetățeni, pot fi citite 78 de ștampile rodiene - adică puțin peste 70% din totalul de 110 ștampile cunoscute (Fig. 1/1) - (unele dintre ele cu o anumită marjă de eroare). Considerăm că este o cantitate satisfăcătoare, cel puțin pentru evidențierea evoluției și a unor posibile fluctuații ale amforelor rodiene de la Cetățeni. Din totalul de 78 de inscripții lizibile de pe ștampile, 46 aparțin unor persoane eponime, iar 32 unor fabricanți (Fig. 1/2).

Slab conservat, ilizibil, șters 32

În ceea ce privește cronologia ștampilelor amforelor rodiene, bazele au fost puse de numeroase lucrări ale lui V. Grace realizate la sfârșitul anilor '60 (împreună cu M. Sawatianou-Petroulakou) și la mijlocul anilor '80 ai secolului al XX-lea (Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 277-382; Grace 1985, 1-54), precum și de cele mai recente ale lui J.-Y. Empereur (1990, 199-209) și ale altor cercetători. Numele autorului https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Eponimele rhodiene de pe timbre au fost clasificate în șapte grupe, începând cu sfârșitul secolului al IV-lea î.Hr. și până în timpul lui Augustus. O contribuție majoră la rafinarea cronologiei amforelor rhodiene a fost adusă de G. Finkielsztejn (2001), pe baza studiului amforelor găsite în Mediterana de Est, în special din orașele din Israel care au căzut victime cuceririi hasmoneene la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr.

În general, Finkielsztejn împinge constant în jos limitele grupurilor cronologice stabilite anterior de Grace. Cea mai evidentă și importantă schimbare este reducerea intervalului de timp al grupei VI de la 29 de ani la doar 15 ani. Ultimele trei grupe cronologice stabilite de Grace, începând cu anul 145 î.Hr., după căderea Cartaginei și Corintului, rămân neschimbate în noul cadru cronologic realizat de Finkielsztejn (Tabelul 2), utilizat în analiza de față.

Tabelul 2. O perspectivă comparativă asupra principalelor contribuții la cronologia ștampilelor de amfore din Rhodia.

Rafinări ulterioare ale cronologiei mânerelor amforelor rodiene ștanțate au fost realizate de J. Lund (2011, 271-290) pentru eponimele din prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr., precum și de M. Palaczyk (2001, 319-329) pentru eponimele din a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr., și anume perioadele a cincea și a șasea. Valoarea și utilitatea abordării independente realizate de Palaczyk sunt evidente în special în ordonarea cronologică a eponimelor din perioada a VI-a, care a fost tratată doar aproximativ de Finkielsztejn în lucrarea sa.

***

Cea mai veche ștampilă eponimă găsită la Cetățeni prezintă numele lui Xenofan (nr. cat. E32, Pl. 3/E32), din perioada a III-a, în jurul anului 189 î.Hr., iar cea mai recentă este cea a lui Pasifon (nr. cat. E33, Pl. 3/E33), plasată de Finkielsztejn în general în perioada a VI-a, cca. 107-88 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 161, tab. 13) și, mai precis, de Palaczyk, în jurul anului 97 î.Hr. (Palaczyk 2001, 329). Rezultă astfel o perioadă de 93 de ani, umplută relativ uniform cu 46 de ștampile eponime din perioadele a III-a până la a VI-a. Aproape jumătate dintre eponimele de la Cetățeni apar atestate printr-o singură ștampilă, dar există eponime cu o frecvență mai mare, de până la patru ștampile, cum ar fi Damainetos, datat 159/158 î.Hr., și Nikasagoras 2, datat 131 î.Hr. (Tabelul 3).

Xenofan (Grace 1934, 229, nr. 56; Grace 1953, 123, nr. 125), datat 189 î.Hr. (Finkielsztejn 2001,120,192), în perioada Illb (Zajcev 2005,265, tab. 1; Matera 2012,19, nr. 3, fig. 116;

Ariel 2013a, 333, nr. 16), este cel mai vechi eponim atestat la Cetăţeni printr-un mâner de amforă ştampilată din Rhodii (nr. cat. E32, Pl. 3/E32). Numele nu trebuie citit ca Xenophantos 1 (Marangou 2009, 359, nr. 21, fig. 5b), care este cu două decenii mai în vârstă decât Xenophanes (Lawall 2007, 39) şi care ar da forma genitivă „Xenophantos", precum omonimul său de la mijlocul secolului al II-lea î.Hr., Xenophantos 2 (Ariel 1999, 27, nr. 5; Ariel 2003, 195); nu este cazul ştampilei de la Cetăţeni. Ştampilele eponimului Xenophanes sunt prezente printre cele de la Depozitul Pergamon, unde este atestat de opt ori (Lawall 2002, 316, tab. 1), dar şi în complexul Villanova (Buzoianu 1992, 117, 144, nr. 324, pl. 6). Analogii foarte bune pentru ştampila lui Xenofan de la Cetăţeni se găsesc la Delos, având aceeaşi dispunere grafică şi cu aceeaşi lună (TD 3011; ALEX ABC 0188.14).

Tabelul 3. Numele eponimelor rodiene de pe mânerele amforelor ştanţate de la Cetăţeni.

Eponimul Kallikrates (Grace 1953, 123, nr. 103) atestat la Cetăţeni trebuie identificat ca fiind Kallikrates 2 (nr. cat. E24, Pl. 3/E24), plasat în perioada IIIc şi datat iniţial în jurul anilor 210-175 î.Hr. sau mai exact 188-183 î.Hr. (Grace 1934, 224, nr. 29; Şelov 1975, nr. 24; Buzoianu 1992, 117-118, 148, nr. 314-316, pl. 4, 6; Şenol-Şenol 1997, 54, nr. 3a), apoi 177/175 î.Hr. (Lawall 2007, 45; Zajcev 2005, 265, tab. 1; Lawall şi colab. 2010, 389, L-173-176, pl. 278). Omonimul său anterior, Kallikrates 1, din perioada Ila, cca. 233-220 î.Hr., este de obicei prezent pe ştampilele fără lună, precedat doar de prepoziţia „Epi" (Conovici-Irimia 1991, 163, nr. 271; Finkielsztejn 2001, 191; Ariel-Messika 2007, 14, nr. 7). În mod similar, ştampilele Kallikrates 3, din perioada Vb, circa 130 î.Hr. (Lawall 2007, 47; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Ariel-Finkielsztejn 1994, 186; Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 27, 291), sunt diferite de piesa de la Cetăţeni. La fel ca Xenofan, Kallikrates 2 este atestat în Depozitul Pergamon prin opt ştampile (Lawall 2002, 316, tab. 1).

Eponimul Aratophanes este atestat la Cetăţeni printr-o singură ştampilă (nr. cat. E05, Pl. 2/E05). Este vorba despre Arathophanes 1, din perioada Iile, cca. 169/167 î.Hr. (Zajcev 2005, 265, tab.l; Ariel 2013a, 330), ale cărui ştampile atestă amforele realizate de fabricantul Agoranaktos, activ la mijlocul grupei II (234-199 î.Hr.) până la sfârşitul grupei III (198-161 î.Hr.) (Matera 2012, 23), şi nu despre omonimul său, din grupa Vc (datat în ultimii ani ai secolului al II-lea î.Hr.), Aratophanes 2 (Ariel 1988, 32, pl. 8/A; Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 194, 212, SAH 16). Eponimul este prezent pe lista lui Grace (1953, 122, nr. 32), fiind atestat la Pergamon datorită a opt ştampile (Lawall 2002, 316, tab. 1). El lipseşte la Stoa Mijlocie (Grace 1985, 8), dar este prezent printre descoperirile de la Stoa lui Attalos datorită unei singure ştampile, pe baza căreia a fost datat iniţial 182-176 î.Hr. (Grace 1985, 8-9; Buzoianu 1992, 118, 147).

nr. 299, pL 3). Însă Aratophanes 1 nu este singura reconstituire posibilă a numelui eponimului de pe ştampila de la Cetăţeni. Întrucât lipseşte doar prima literă, o posibilă reconstituire ar putea fi Pratophanes, datat cu două decenii mai devreme decât Aratophanes 1, circa 188 î.Hr., în perioada Illb (Ariel 2005, 184, nr. 8-9; Ariel 2013a, 334, nr. 21).

Ștampilele lui Pratophanes sunt prezente atât în Depozitul de la Pergamon, cât și în complexul Villanova (Grace 1956, 144, nr. 103; Buzoianu 1992, 148, nr. 325).

Ștampila circulară pe care este inscripționat numele Aristeidas (nr. cat. E06, Pl. 2/E06) aparține eponimului Aristeidas 2, datat cca. 168/166 î.Hr., în perioada Iile (Finkielsztejn 2001, 192, tab. 19; Zajcev 2005, 265, tab. 1; Monachov 2003, 118, fig. 312/1; Monachov 2005, 78, fig. 4/1). Există zece ștampile ale acestui eponim în Depozitul Pergamon (Lawall 2002, 316, tab. 1), dar niciuna la Stoa Mijlocie (Grace 1985, 8). Eponimul este prezent pe lista lui Grace (1953, 122, nr. 37), care inițial a fost datată cca. 182-176; Această datare anterioară s-a bazat pe cele trei obiecte din Stoa lui Attalos (Grace 1985, 8; Buzoianu 1992, 118, 147, nr. 300, pl. 3).

Ariston 1 datează din perioada I, circa 264 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, tab. 17; Lawall 2007, 33, AH 5, taf. 6), ceea ce reprezintă o dată prea timpurie pentru prezența importurilor rhodiene la Cetățeni. Ștampila de aici (nr. cat. Ell, Pl. 2/E11) aparține cu siguranță eponimului Ariston 2 (Grace 1953, 122, nr. 353). Este datat în jurul anilor 167/165 î.Hr., în perioada Iile (Lawall 2007, 45; Zajcev 2005, 265, tab. 1), fiind prezent în Depozitul Pergamon (cu un lot abundent de 20 de ștampile), dar și la Cartagina și Villanova (Grace 1934, 229, nr. 55; Lawall 2002, 316, tab. 1; Șenol-Șenol 1997, 53, nr. 2). Este absent din Stoa Mijlocie (Grace 1985, 8).

Eponimul Peisistratos (Grace 1953, 123, nr. 133) este prezent la Cetățeni datorită a trei ștampile (nr. cat. E36-38, Pl. 3/E36-38; 5/E38). El aparține perioadei IVa (unele opinii îl plasează în perioada III - vezi Conovici 2003, 222; Lungu 1990, 209-218) și este datat în jurul anului 160 î.Hr.; Ștampilele sale sunt larg răspândite (Finkielsztejn 2001, 193; Buzoianu 1992, 151, nr. 375-376, pl. 4; Zajcev 2005, 265, tab. 1; Lawall et al. 2010, 401, L-335, pl. 287; Ariel 2014, 140-141, SAH 9-10). Peisistratos este unul dintre eponimele care au folosit capul lui Helios ca simbol pe ștampilele dreptunghiulare (Finkielsztejn 2001, 99-101; Ariel 2013b, 134; Ariel-Messika 2007, 16, nr. 20).

Ștampilele cu numele eponimului Damainetos (Grace 1953, 122, nr. 67) sunt cele mai frecvente în lotul de la Cetățeni; aici sunt cunoscute patru exemplare (nr. cat. E17-20, Pl. 2/E17-20; 5/E17—18, 20). Damainetos este unul dintre cele mai reprezentate eponime din perioada IVa, datat cca. 159/158 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 193, pl. IX, nr. 164; Marangou 2009, 357, nr. 9, fig. 3i; Zajcev 2005, 265, tab. 1; Lawall et al. 2010, 388, 401, L-167-168, 333, pl. 277, 287).

Ulterior înregistrării Depozitului Pergamon, unde nu este certificat, eponimul Gorgon (nr. cat. E16, Pl. 2/16; 5/E16) face parte din perioada IVa, datată în jurul anilor 154/153 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 193, tab. 20; Ariel 2014,138 SAH 3; Zajcev 2005, 265, tab. 1). Pe o amforă găsită într-un mormânt scitic de la Cholmskoe, ștampila sa atestă producerea fabricantului leron 2 (Monachov 2005, 80, fig. 7/3), care este atestat și la Cetățeni.

Ultimul dintre cele trei eponime Pausanias cunoscut la Rodos (Grace 1953, 118, nota 5, 123, nr. 131) este atestat la Cetățeni prin două ștampile (nr. cat. E34-35, Pl. 3/E34-35; 5/E34).

Primul Pausanias (Grace 1956, 141, nr. 72; Monachov 2003, 311, fig. 81/1; Monachov 2005, 77, fig. 3/3) este datat între 233-220 î.Hr. (Lawall 2007, 39), în perioada IIa, care este prezent și în proximitatea zonei getice de la Dunărea de Jos (Rădulescu et al. 1987, 68, nr. 123/6, pl. 1/6); este însă o dată mult prea timpurie pentru prezența vinului rodian la Cetățeni. Tot în perioada II, la sfârșitul acesteia, este plasat Pausanias 2, circa 199 î.Hr. (Ariel 1988, 34-35, fig. 1, pl. 8/C; Lawall 2007, 45; Lungu 1992, 93, nr. 68; Conovici 2003, 222; Ariel 2013a, 333, nr. 19). Există diferențe minore între stilurile ștampilelor primelor două opere ale lui Pausania și, din această cauză, este destul de dificil să le distingem și să le atribuim cu precizie uneia sau alteia dintre ele (Grace 1934, 224-225, nr. 36-37; Ariel 2009, 282-283, nr. 8; Ariel 2006b, 602603, nr. 13-14, fotografiile 16/13-14; Coulson et al. 1986, 541, nr. 13). Varianta cea mai potrivită pentru ștampilele Cetățeni este Pausanias 3 (Grace 1934, 302, nr. 4; Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 304-305, nr. E12), un eponim plasat în perioada IVb, circa 152 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 192; Zajcev 2005, 265, tab. 1; Buzoianu 1992, 119, 151, nr. 372-374, pl. 4, 7; Ariel-Finkielsztejn 2003, 139-140, nr. Rh 1; Lawall et al. 2010, 389, L-178-179, pl. 278; Nicolaou 2005,101-103, nr. 212-237; Matera 2012, 20, nr. 4, fig. 117; Ariel 2013b, 133, nr. 6), bazată și pe asocieri cu fabricanți precum Leron II și Onasioikos (Matera 2012, 24; Şenol 1996, 51). O amforă cu o ștampilă a lui Pausanias III a fost https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro descoperită la Marissa, într-o locuință din faza cuceririi orașului de către hasmonei (112 î.Hr.), deci o amforă folosită de foarte mult timp (Ariel-Finkielsztejn 1994, 210).

Ștampila lui Eudamos (Grace 1953, 123, nr. 79), singura de acest fel descoperită la Cetățeni (nr. cat. E22, Pl. 2/E22), data de la mijlocul secolului al II-lea î.Hr. Deși a existat tendința de a o plasa în perioada III (Monachov 2005, 78, fig. 4/4, nota 62) sau mai târziu în perioada V (Nikolaou 2005, 146, nr. 362), apartenența sa la perioada IVb a fost acceptabilă, bazată și pe asocierea cu fabricantul Vromios, activ în perioadele IV-V (Monachov 2003, 312, fig. 82/4). Anul eponimului lui Eudamos la Rhodos, ca preot al orașului Helios, trebuie căutat în intervalul cca. 174-146 î.Hr. (Şenol 1996, 45, nr. 12, fig. 18); ar putea fi și mai precis în jurul anilor 151-147 î.Hr. (Ariel 1990, 61, S 283-285; Ariel-Finkielsztejn 1994, 199, SAH 33; Ariel-Finkielsztejn 2003, 141, Rh 4; Lawall et al. 2010, 388, L-169-171, pl. 277; Zajcev 2005, 265, tab. 1).

Au existat și unele incertitudini în cazul lui Pythodoros (nr. cat. E39, Pl. 3/E39), un eponim vechi atestat (Grace 1953, 123, nr. 142) care a fost inițial plasat, în mare parte, în perioadele IV și V (Marengo-Paci 2008, 321). După descoperirile de la Delos, acest eponim a fost plasat fără nicio îndoială în grupa IV și datat inițial în jurul anilor 166-146 î.Hr. (Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 305, E13; Buzoianu 1992, 119, 151, nr. 378-379). Noua cronologie îl plasează în perioada IVb, cca. 150-147 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 193-194, tab. 20; Zajcev 2005, 265, tab. 1; Ariel 2005, 184, nr. 10; Irimia 2009, 78, 100, nr. 25; Suto 2005, p. 68, nr. 84).

Deși deteriorată, ștampila atribuită eponimului Autokrates (nr. cat. E15, Pl. 2/E15) permite reconstituirea numelui în acest fel. Este vorba despre Autokrates 1, un eponim prezent pe lista lui Grace (1953,122, nr. 63) și plasat de la bun început în grupa cronologică IV, cca.

175-146 î.Hr. (Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 303-304) sau mai precis, în intervalul cca. 175-166 î.Hr. (Marengo-Paci 2008, 320). Un eponim Autokrates este atestat și epigrafic, într-un decret onorific (Etienne 1986, 45-47). Cronologiile mai recent elaborate l-au plasat pe Autokrates 1 în perioada IVb, în jurul anului 146 î.Hr. (Ariel 2000, 270, nr. 5; Conovici 2003, 223; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Lawall et al. 2010, 388, L-166, pl. 277).

La șase decenii după eponimul omonimului său din jurul anului 204 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, tab. 18, Lawall 42, nr. AH 28, pl. 8), Astimedes 2 (Grace 1953, 122, nr. 62), prezent la Cetățeni datorită unei singure ștampile (nr. cat. E14, Pl. 2/E14; 5/E14), aparține perioadei Va, datată cca. 144 î.Hr. (Marengo-Paci 2008, 321; Ariel 2001a, 157, nr. 9; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Matera 2012, 24).

Eponimul Lapheides (Grace 1953, 123, nr. 113), atestat prin două ștampile la Cetățeni (nr. cat. E26-27, Pl. 3/26-27), aparține perioadei Va. Însă, deocamdată, anul preoției sale la Rodos nu este atât de sigur, undeva în intervalul 141/140-138/137 î.Hr. (Buzoianu 1992, 152, nr. 401, pl. 4; Finkielsztejn 2001, 195; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Ariel 2014, 139-140, SAH 6).

Eponimul Andronikos (Grace 1953, 122, nr. 25), atestat la Cetățeni prin trei ștampile (nr. cat. E02-04, Pl. 2/E02-04), aparține perioadei Vb, datată în jurul anului 132 î.Hr. Ștampilele sale sunt frecvente în zona Orientului Apropiat. Este atestat de numeroase ori în situri precum Marissa și Samaria (Ariel 2001a, 158; Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 191-192, SAH 8-9).

La Cetățeni există patru ștampile cu eponimul Nikasagoras 2 (nr. cat. E28-31, Pl. 3/E28-31). Acesta este cel mai mare număr de ștampile aparținând aceluiași eponim descoperite în această așezare din epoca fierului târzie. Doar el și Damainetos, menționat anterior, au un astfel de număr de ștampile aici. Nikasagoras 2 aparține perioadei Vb, datată în jurul anului 131 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 132, 136, 138, 147, 171, 195; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Ariel 2013b, 132-133, nr. 5, fig. 9/6; Ariel 2014, 140, SAH 8). Este un eponim bine cunoscut (Grace 1953, 123, nr. 120; Grace 1985, 11-12, nr. 21-23). Există, de asemenea, o inscripție care îl atestă (Grace 1985, 11, nr. 21; Ariel 2000, 271, nr. 10; Ariel 2001a, 158; Finkielsztejn 2001, 147). Ștampilele sale sunt bine individualizate în comparație cu cele ale celorlalți doi omonimi, Nikasagora cel Bătrân (circa 240 î.Hr.) și Nikasagora I (circa 172-171 î.Hr.) (Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 206, 210, SAH 65). Pentru datarea sa sunt relevante asocierile cu ștampilele fabricanților Euphranor, Eukleitos și Lysion (Grace 1956, 144, 111; Șenol-Șenol 1997, 57-58, nr. 5a; Ariel 2013b, 132-133).

Eponimul Aristogenes (Grace 1953, 122, nr. 42), atestat la Cetățeni prin două ștampile (nr. cat. E08-09, Pl. 2/E08-09), aparține perioadei Vb, datată cca. 129 î.Hr. (Marengo-Paci 2008, 321; Șenol 1996, 44, nr. 11, fig. 3; Ariel-Finkielsztejn 1994, 186; Zajcev 2005, 266, tab. 1). El este unul dintre

eponimele ale căror ștampile au fost asociate cu cele ale fabricantului Midas, activ în jurul anilor 144-119 î.Hr. (Finkielsztejn 2000, nr. 28; Matera 2012, 25).

Tot datorită a două ștampile (nr. cat. E45-46, Pl. 3/E45-46) este prezent la Cetățeni Timotheos (Grace 1953, 124, nr. 161), un eponim plasat de Grace inițial la sfârșitul grupei IV, la scurt timp după mijlocul secolului al II-lea î.Hr., apoi în grupa V (Grace 1950, 143, nr. 47; Grace 1952, 530; Marengo-Paci 2008, 321), deoarece acesta este absent din Depozitul Pergamon, precum și din Stoa Mijlocie și din Agora ateniană (Grace 1952, 530; Șenol 1996, 46-47, nr. 16, fig. 22). Pe baza descoperirilor de la Maresha, cronologia ștampilelor lui Timotheos a fost limitată de Ariel și Finkielsztejn la perioada 132-126 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 2003, 140-141, nr. Rh 2). Ștampila din stratul de abandon de la Cartagina este relevantă pentru cronologia eponimului și îi permite lui Finkielsztejn să-l dateze pe Timotheos în jurul anului 128 î.Hr., în perioada Vb (Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 218, SAH 86; Lawall 2007, 47; Zajcev 2005, 266, tab. 1).

Eponimul Klenostratos (Grace 1953, p. 123, nr. III), atestat printr-o singură ștampilă la Cetățeni (nr. cat. E25, Pl. 3/E25), aparține celui de-al treilea sfert al secolului al II-lea î.Hr., făcând parte dintr-un grup de eponime asociate cu fabricatorul Midas (Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 213). El este plasat în perioada Vb și datat în jurul anului 126 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 195, tab. 21; Ariel 2013b, 132, nr. 4, fig. 9/5; Monachov 2003, 119, nota 61, fig. 83/6; Monachov 2005, 78, nota 61, fig. 6/2).

Cele două ștampile circulare cu capul lui Helios, una dintre ele greu lizibilă și cealaltă atribuită inițial eponimului Polykrates, au putut fi restituite în mod convenabil cu numele eponimului Polyaratos (nr. cat. E40-41, Pl. 3/E40-41). Pe lista numelor eponimelor întocmită de Grace (1953, 123), sunt incluse atât Polyaratos (nr. 135), cât și Polykrates (nr. 137). Forma genitivă (care ar trebui să fie „Polykrateu"), mai degrabă decât stilul, reprezintă principalul obstacol în considerarea ștampilelor de la Cetățeni ca fiind una a lui Polykrates (sunt cunoscute cel puțin două eponime cu acest nume) (Grace 1934, 222, nr. 23; Grace 1956, 143, nr. 95; Șenol 1996, 42, nr. 6, fig. 12; Rădulescu și colab. 1993, 133, 144, nr. 495 (61), pl. 1/20; Rădulescu și colab. 1987, nr. 125/8, pl. 3/3; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Ariel-Messika 2007, 15, nr. 12). Restituirea numelui eponimului Polyaratos este certă. Primul eponim denumit astfel datează din perioada lb (Finkielsztejn 2001, 56, pl. Ill, nr. 55), astfel încât singura posibilitate care rămâne este a doua. Nu există nicio îndoială că ambele ștampile despre care discutăm aici aparțin eponimului Polyaratos 2 (Șenol 1996, 41-42, 45, nr. 5,13, fig. 19; Ariel-Finkielsztejn 1994,186; 213, SAH 74; ALEX ABC 0197.05; TD 2752), plasat în perioada Vb, circa 125 î.Hr., precedat de eponimul Klenostratos (Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 316-317), atestat tot la Cetățeni. Dar există mai mult: am putea spune că ambele ștampile au fost probabil produse în atelierul fabricantului Euphranor 2 (Finkielsztejn 2001, 140, IV. 3.2, nr. 185; 139, tab. 9; 155, tab. 1), care, în acest fel, este atestat indirect la Cetățeni.

Aristratos (Grace 1953, 122, nr. 52) este doar unul dintre eponimele frecvent asociate cu fabricatorul Midas pe amforele rodiene (Matera 2012, 25). Midas a fost activ în deceniile

șase-opt ale secolului al II-lea î.Hr. (Finkielstejn 2000, nr. 28). Faptul a eliminat orice îndoială cu privire la realitatea apartenenței sale la perioada V (Ariel-Finkielsztejn 1994, 185). Aristratos are o singură ștampilă la Cetățeni (nr. cat. E12, Pl. 2/E12). El aparține perioadei Vb, datată în jurul anilor 124-122 î.Hr. (Zajcev 2005, 266, tab. 1).

Eponimul Teisamenos (Grace 1953, 124, nr. 155), atestat la Cetățeni datorită a două ștampile (nr. cat. E43-44, Pl. 3/E43-44; 5/E43), este puternic asociat cu fabricatorul Midas din perioada V (Matera 2012, 25), al cărui atelier este activ între 144-119 î.Hr. (Finkielstejn 2000, nr. 28). Atribuirea lui Teisamenos perioadei Vb este certă, dar anul eponimatului său nu este încă atât de sigur în intervalul circ. 124-122 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 219-220, SAH 89-91; Zajcev 2005, 266, tab. 1).

Eponimul leron (Grace 1953, 123, nr. 101) are o singură ștampilă la Cetățeni (nr. cat. E23, Pl. 2/E23). El trebuie identificat cu leron 2 (Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 305, E15). Omonimul său, datat inițial în jurul anului 198 î.Hr. (Grace 1985, 23, nr. 60), apoi în jurul anului 186 î.Hr., în perioada Illb (Ariel 2000, 270, nr. 8), evidențiat prin 13 ștampile în Depozitul Pergamon (Lawall 2002, 316, tab. 1), are ștampile dreptunghiulare de cu totul alt tip: numele fără prepoziția „Epi”, alteori fără menționarea lunii, capul lui Helios sau caduceul ca simbol etc. (Lawall 2007, 43; Lungu 1990, 214, nr. 14; Zajcev 2005, 265, tab. 1), dar folosește și ștampile circulare (Ariel 2001b, 189, fig. 19, foto 109). leron 2, cel atestat la Cetățeni, este datat în jurul anului 121 î.Hr., în perioada Vb (Ariel-Finkielsztejn

1994, 186, 220; Finkielsztejn 1998, 54; Ariel 2006b, 600, nr. 7, foto 16/7; Ariel 2003, 196, SAH 9; Zajcev 2005, 265, tab. 2).

Eponimul Euanor (Grace 1953, 123, nr. 78) a fost plasat în perioada Vc, circa 119 î.Hr. (Buzoianu 1992, 152, nr. 400, pl. 7; Ariel-Finkielsztejn 1994, 186; Finkielsztejn 2001, pl. XX, nr. 4; Zajcev 2005, 266, tab. 1; Lawall et al. 2010, 401, L-328, pl. 286). Sunt cunoscute ștampilele sale asociate cu cele ale fabricatorului Menestratos, activ în perioada V (Marengo-Paci 2008, 321-322; Matera 2012, 25). Euanor nu se numără printre eponimele atestate în Depozitul Pergamon, dar este prezent la Delos (Grace 1952, 529). Eponimul de pe ștampila de la Cetățeni (nr. cat. E21, Pl. 2/E21) a fost inițial restaurat de Tudor (1967, 56, nr. 25, fig. 2/24) ca Euphranor. Acest eponim (Grace 1953, 123, nr. 86) aparține perioadei lie, circa 209 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 204; Finkielsztejn 2001, 191), când lunile sunt menționate pentru prima dată pe timbru (Rădulescu et al. 1993, 132, 144, nr. 492 (58), pl. 1/18; 3/22), și este menționat de obicei fără prepoziția „Epi” (Ariel 2006b, 600, nr. 6, foto 16/6); la Pnyx este cunoscut și un producător vizat, Menekrates 1 (Grace 1956, 143, 99). Aceasta înseamnă că este vorba despre timbre complet diferite de cele de la Cetățeni. Deci, este cert că în acest caz este vorba despre eponimul Euanor, corect identificat de Glodariu (1974, 185, nr. 20). Această identificare este confirmată și de faptul că există cel puțin o ștampilă descoperită la Arsinoe I Crocodilopolis, cu siguranță a lui Euanor, foarte asemănătoare cu ștanța de la Cetățeni, având același aspect și aceeași dispunere grafică (Coulson et al. 1986, 540, nr. 7; Empereur 1977, p. 215, nr. 44, pl. XXXVI).

Asocierile ștampilelor eponimului Aristombrotidas (Grace 1953, 122, nr. 47) cu fabricanți din a doua jumătate a secolului al II-lea. î.Hr., precum Menestratos (Matera 2012, 25) și Polyaratos (Șenol 1996, 51), precum și contextul suficient de expresiv în care s-au făcut descoperirile, permit datarea acestui eponim atestat la Cetățeni (datorită unei singure ștampile - nr. cat. E10, Pl. 2/E10) la circa 117 î.Hr., în perioada Vc (Ariel-Finkielsztejn 1994, 186, 196, SAH 23-24; Ariel 2000, 269, nr. 4; Finkielsztejn 2001, 154, pl. 20, nr. 6; pl. 22, nr. 12; Zajcev 2005, 266, tab. 1).

Aischinas (Grace 1953, 122, nr. 16) aparține perioadei Vc, datată circa 116 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 195, 252, pl. 15, nr. 7; pl. 21, nr. 13, tab. 21 ;2 Marengo; 2001a, 155, nr. 1, 153-154, fig. Andosarea ștampilelor sale pe amforele realizate în atelierele fabricanților Menestratos și Sosikleus din grupa V (145-108 î.Hr.), tot Polyaratos, activ la sfârșitul aceleiași perioade, este elocventă (Matera 2012, 24; Ariel-Finkielsztejn 1994, 212, 215). Statutul fragmentar al legendei de pe ștampila de la Cetățeni (lipsa primelor litere - nr. cat. E01/P1.2/E01) face posibilă reconstituirea numelui eponimului tot ca Arhinos (Grace 1953, 122, nr. 60), datat inițial 119 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994,186,199, SAH 31), apoi 121 î.Hr., în grupa Vc (Zajcev 2005, 266, tab. 1).

Archibios aparține perioadei Vc, datată în jurul anului 115 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 156, tab. 12, 2; 195, tab. 21). Starea incompletă a legendei (nr. cat. E13, Pl. 2/E13) oferă posibilitatea completării acesteia cu numele eponimului Archines, din aceeași perioadă Vc, în jurul anului 120 î.Hr. Așadar, cronologia ștampilei nu este modificată serios. Deși, având în vedere suprafața ștampilei, Archibios pare a fi o reconstituire mai realistă.

Ștampila dreptunghiulară cu numele Aristeidas (nr. cat. E07, Pl. 2/E07; 5/E07) aparține eponimului Aristeidas 3, datat 111 î.Hr., în perioada Vc (Ariel-Finkielsztejn 1994, 186; Finkielstejn 1998,54; Finkielsztejn 2001,195, tab. 21; Zajcev 2005,265, tab. 1; Monachov 2003,120,155, fig. 84/2). Uneori, ștampilele sale, atunci când nu au elemente distinctive (Grace 1934, 240, nr. 96), ar putea fi ușor considerate a fi cele ale omonimului său, Aristeidas 2, deoarece diferențele dintre ele nu sunt întotdeauna foarte clare (Șelov 1975, 110, nr. 40, 405; Monachov 2005, 80, fig. 7/2; Ariel 2003, 197, SAH 11).

Ștampila cu numele eponimului Sokrates (Grace 1953, 123, nr. 149) este una dintre ultimele care atestă importurile de vin din Rodos la Cetățeni (nr. cat. E42, Pl. 3/E42). Deși inițial plasată în perioada V (Marengo-Paci 2008, 322), Socrate se încadrează cu siguranță în perioada VI, care își are limitele cronologice în jurul anilor 107-88/86 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, pl. XX, nr. 17; XXIII, nr. 1-2).

Ultima ștampilă a unui eponim rodian atestată la Cetățeni este cea a lui Pasifon (nr. cat. E33, Pl. 3/E33). Eponimul a fost plasat tot în perioada VI (circa 107-88/86 î.Hr.) (Finkielsztejn 2001, 161, tab. 13) și mai precis, în anul 97 î.Hr. (Palaczyk 2001, 329).

Ilustrată pe decenii, evoluția ștampilelor cu eponime rodiene de la Cetățeni arată un început foarte timid în primul sfert al secolului al II-lea î.Hr., apoi o creștere aproape constantă în secolul al II-lea și

al treilea sfert al secolului al II-lea î.Hr. pentru a atinge apogeul în deceniul 130-121 î.Hr. De atunci datează aproape un sfert din întregul lot de ștampile cu nume eponime găsite la Cetățeni. După acest vârf, un declin rapid până la oprirea definitivă în primii ani ai secolului I î.Hr. (Fig. 2).

Ștampilele cu nume de fabricanți descoperite la Cetățeni ilustrează, așa cum era de obicei, aproximativ aceeași tendință. Din datele pe care le deținem în acest moment rezultă că în așezarea din epoca fierului târzie de la Cetățeni au fost descoperite 32 de mânere de amforă ștampilate rodiene cu nume de fabricanți; prin intermediul acestora sunt atestate 20 de nume individuale (Tabelul 4). În majoritatea cazurilor, fiecărui fabricant îi corespunde o singură ștampilă (Agathobulos, Amynta, Apollonios 2, Aristeidas 2, Diokles, Doros 2, Lysion, Menekrates 2, Polyaratos, Satyros, Sosikles), dar există nume cărora le corespund două (Philtatos, Glaukias, leron 2, Rodon 2, Sotas 2 și Timo 2) sau chiar trei ștampile (Diodotos, Eukleitos și Linos).

Tabelul 4. Numele fabricanților rodieni de pe mânerele amforelor ștanțate de la Cetățeni.

O altă denumire de fabricanți rodieni, pentru care nu am găsit nicio analogie funcțională în literatura accesată, este cea citită și completată de Tudor ca Andros', fără niciun element decorativ, dar cu inscripția de pe ștampilă la nominativ (Tudor 1967, 65, nr. 95, fig. 5/89). Este adevărat că în ceea ce privește reconstituirea lui Andros' propusă de Tudor există posibilitatea de a o considera o operă a fabricantului Andrikos https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro, susținută de eponimul Xenofon (Empereur-Guimier-Sorbets 1986, 130, fig. 2); acest fapt permite o datare certă a activității în perioada Iile (deceniul al patrulea al secolului al II-lea î.Hr.), dar ultimele trei litere păstrate din ștampila de la Cetățeni ('[...]ros') elimină complet această asimilare. Având în vedere stadiul actual al documentației, este mai prudent să se lase deoparte acest nume reconstituit de Tudor. Considerăm că cele 20 de nume rămase ar putea reprezenta un ansamblu suficient de expresiv pentru a oferi sugestii pertinente privind cronologia generală a sitului și cele mai importante momente ale importului de vin rhodian în mediul geto-dacic autohton din zona sud-carpaților.

Cea mai veche ștampilă de fabricator găsită la Cetățeni aparține lui Aristeida 2 (nr. cat. F04, Pl. 4/F04) cu o perioadă de activitate considerabil de lungă, de aproximativ un sfert de secol, aproximativ în primul sfert al secolului al II-lea î.Hr. Cea mai recentă este cea a lui Filtatos (nr. cat. F31-32, Pl. 4/F31-32), un fabricator activ în perioada a șasea.

Cea care pare a fi cea mai veche mânere de amforă ștampilată de un producător rodian din Cetățeni este grav deteriorată, în mare parte ștearsă (nr. cat. F04, Pl. 4/F04). A fost reconstituită de Tudor ca „Agrianiou Aristeida" (Tudor 1967, 63, nr. 71, fig. 4/70) și acceptată în această formă de Glodariu (1974, 188, nr. 71). Deși luna se putea vedea clar, doar inițiala se păstrează din numele producătorului. Cu toate acestea, completarea

„Aristeida" este plauzibilă, deoarece se știe faptul că ștampilele acestui producător, adică Aristeida 2, aveau numele lunii pe prima linie, lângă steaua cu opt colțuri, cu o bordură de separare între cele două linii. Activitatea sa este lungă, din perioada IIla (circa 198-190 î.Hr.) - poate chiar de la sfârșitul perioadei a II-a, secolele III-II î.Hr. - până în perioada IIld (circa 175/3-169/7 î.Hr.) (Lawall et al. 2010, 390, L-199, pl. 280; Nicolaou 2005, 316, nr. 186-187). Inițial a fost plasată în ultimele două decenii ale secolului al III-lea și primele două decenii ale secolului al II-lea. î.Hr. (Grace 1934, 230, 57), apoi, după redefinirea grupului III Grace, cca. 210-175 (Lungu 1992, 93, nr. 70) și mai ales în ultima parte a perioadei, cca. 182-176 î.Hr. (Buzoianu 1992, 147, nr. 300). Recent, s-a propus perioada cca. 193 - cca. 174/172 (Ariel 2009, 285; Ariel 2013a, 330, nr. 5) pentru perioada de activitate a lui Aristeida 2. Este sigur că ștampilele lui Aristeida 2 sunt asociate în principal cu eponime din prima parte a perioadei III, adică din primele două decenii ale secolului al II-lea. BC, precum Xenophanes, Agemahos și Timasagoras (Lungu 1990, 213-215, nr. 2b, 8b, 21; Irimia 2005, 336-337, nr. 24; Matera 2012,19).

În ciuda acestui fapt, singura literă păstrată din nume și suprafața deteriorată a ștampilei (nici chenarul de demarcație dintre primul și al doilea rând, nici presupusul element decorativ - steaua) impun prudență atunci când numele producătorului urmează să fie reconstituit. Alte variante de nume nu sunt complet excluse. De exemplu, numele complet ar putea fi și Aristionos. Fabricantul Aristion a fost activ în primele patru decenii ale secolului al II-lea. î.Hr., de-a lungul perioadei III (Șenol 1996, 49, nr. 21, fig. 5; Papadakis 2000, 119, nr. 28; Lawall et al. 2010, 390, L-205, Nicolaou 2005, 143, nr. 353) sau chiar înainte, în grupa II (Buzoianu 1992, 145, nr. 274, pl. 3), asociat cu eponimele din perioada 203-199 și 169/167 (Empereur-Guimier-Sorbets 1986, 130, fig. 2 - asocieri cu eponimele Dorkulidas și Kleitomahos). Aristion a fost inclus inițial de Grace în grupele I—II și plasat ulterior în jurul anului 200 î.Hr.; Apoi, pe baza asocierilor cunoscute cu eponime, Finkielsztejn și-a datat activitatea din cca. 203-199 î.Hr. până în cca. 169/167 î.Hr. (Ariel 2006b, 599, nr. 3, foto 16/3). Recent, activitatea lui Aristion a fost și mai restrânsă: intervalul cca. 198 - cca. 173 (Ariel 2013a, 330). Ca și în alte cazuri, situația cronologică a ștampilei nu s-a schimbat prea mult, aceasta rămânând cea mai veche mânere de amforă ștampilată de un producător rodian atestată la Cetățeni.

Nu este foarte probabilă reconstituirea numelui fabricatorului de pe această ștampilă ca fiind Amynta (urmează să discutăm mai multe despre el) - care cu siguranță a fost activ în al doilea sfert al secolului al II-lea î.Hr. (vezi infra) - deoarece suprafața ștampilei este mult prea mare pentru un astfel de nume. Pe cât de puțin probabilă pare (având în vedere dimensiunile suprafeței ștampilei) reconstituirea numelui ca Artimas, cunoscut într-o multitudine de variante de ștampile și multe figuri, dintre care pileus este cel mai frecvent. El a fost activ în perioadele Vb și Vc, asociat cu eponime din perioada 132-112 î.Hr. (Ariel 2013b, 131, nr. 2, fig. 9/2).

Fabricantul Amynta (Grace 1950, 141, nr. 30) (nr. cat. F02, Pl. 4/F02) a fost plasat de Grace între limitele grupei III, cca. 188-176 î.Hr. (Grace 1985, 10; Buzoianu 1992, 149, nr. 334). Este sigur că a fost un producător prolific, care a folosit numeroase matrițe și dispozitive.

Atelierul său ar fi putut fi activ nu mai devreme de cca. 179/177 și 159/158-154/153 (Ariel 2005, 182, nr. 1). Conform descoperirilor de la https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cronologia mânerelor de amforă ștanțate din Rhodii din proximitatea sud-estică a bazinului carpatic | 367 Ierusalim-Cetatea lui David, activitatea sa pare să se fi desfășurat mai devreme, adică în intervalul circa 190-176 î.Hr. (Ariel 2006a, 89, Cl), dar structura sa rămâne activă până la mijlocul secolului al II-lea î.Hr., așa cum o dovedesc mențiunile diferitelor eponime (Ariel 1990, 42, S 96, 99; Lawall et al. 2010, 390, 401, L-194-195, 338339, pl. 279, 287). Asociațiile relevante sunt cele cu eponimele Arhilaidas (Empereur-Guimier- Sorbets 1986,130, fig. 2), Ainisidamos 2 - circa 191 î.Hr., (Șenol 1996, 44; Monachov 2003,113, notele 58 și 62; Monach, fig.2; 78, fig. 4/3 5/1), Xenofan - circa 189 î.Hr. (Sala 1885,393-394, nr. 5066), Pausanias 1 - circa 172/171 î.Hr. (Lawall 2007, 44). În prezent se consideră că o activitate vie a fabricatoarei Amynta s-a desfășurat timp de un sfert de secol, din perioada IIIc (circa 181-176/174 î.Hr.) până în perioada IVa (circa 160-153 î.Hr.) (Nicolaou 2005, 313, nr. 179).

Deoarece numele fabricatorului Menekrates (nr. cat. F21, Pl. 4/F21; 5/F21) nu a fost găsit printre cele cunoscute în Depozitul de la Pergamon, Grace a intenționat inițial să plaseze o ștampilă cu numele lui Menekrates descoperit în Agora ateniană înainte, mai degrabă decât după complexul de la Pergamon (Grace 1934, 225, nr. 38). De asemenea, în Agora au fost menționate asocieri între acest fabricator și eponime rhodiene din ultima parte a secolului al III-lea î.Hr., cum ar fi Mytion și Xenophantos 1 (Grace 1956, 143, nr. 98; Grace 1961, nr. 6, fig. 22; Rotroff 2006, 343); acest fapt a consolidat ideea că activitatea sa a fost desfășurată în a doua jumătate a secolului al III-lea. BC (Empereur 1977, 223, nr. 69, pl. 38; Coulson et al. 1986, 540, nr. 9).

O asociere a acestui nume cu eponimul Aristeidas, documentat la Tanais (Șelov 1975, 110, nr. 40 și 405) a condus la concluzia că ar putea fi vorba de un alt fabricator, Menekrates 2. Datarea activității sale este determinată de cronologia eponimului aprobat: fie Aristeidas 2, cca. 183-175 î.Hr. (Grace 1985, 8), fie mai probabil cca. 179 î.Hr., care ulterior a fost datat cca. 168/166 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 192, tab. 19), fie Aristeidas 3, cca. 111 î.Hr., conform lui Finkielsztejn.

Unul dintre figurile care însoțeau numele lui Menekrates, adică frunza, este destul de frecvent pe ștampila din perioada V, fapt care i-a determinat pe unii cercetători să considere că eponimul asociat la Tanais ar trebui să fie un al treilea Aristeidas și, în consecință, respectivul fabricant (Menekrates 2) a fost activ mai ales în etapa târzie a perioadei V (Ariel 2003, 197, SAH 11; Nicolaou 2005, 370, nr. 50). Faptul este contrazis de una dintre ștampilele lui Menekrates - foarte probabil 2 (deși fără figuri, forma și inscripțiile de pe matriță sunt identice cu cele ale ștampilei de la Cetățeni), descoperită într-un sit din zona Tripitos - care își încheie existența în 146 î.Hr. (Papadakis 2000, 119, nr. 31). O ștampilă similară, având numele lui Menekratis scris pe un singur rând și fără niciun element decorativ (aceste argumente sunt considerate suficiente pentru a o considera a fi una a lui Menekratis 1 și, în consecință, pentru a o data la sfârșitul secolului al III-lea î.Hr.), a fost descoperită la Russe (Madzharov 2013, 157-158, nr. 20, fig. 20). Având în vedere faptul că

eponimul de care este legat la Tanais este Aristeidas 2, rezultă că Menekratis 2 a fost activ cândva în perioada III Finkielszstejn (primele patru decenii ale secolului al II-lea î.Hr.). O ștampilă a lui Menekrates 2 descoperită la Olbia, identică cu cea de la Cetățeni, inclusiv dispozitivul (steaua), a fost considerată a fi dintr-o etapă târzie a perioadei a III-a (Lawall et al. 2010, 402, L-347, pl. 288), fapt care ar putea duce la o datare decentă a activității acestui fabricator în intervalul circ. 180-160 î.Hr. Cu toate acestea, toate aceste conexiuni fac plauzibilă ideea că au existat cel puțin trei fabricatori cu același nume: Menekrates 1 - în a doua jumătate a secolului al III-lea î.Hr., Menekrates 2 (cel de la Cetățeni, cu dispozitivul stelei cu patru sau șase raze) - în prima jumătate / al doilea sfert al secolului al II-lea, și Menekrates 3, având frunza ca dispozitiv, cam la sfârșitul secolului al II-lea î.Hr.

Un prim producător, pe nume Timo, a fost activ în perioada II Finkielsztejn (ultima treime a secolului al III-lea î.Hr.), dar nu lui îi aparțin cele două ștampile de la Cetățeni. Fabricantul rhodian atestat de aceste ștampile este Timo 2 (nr. cat. F29-30, Pl. 4/F29-30; 5/F29-30), o femeie proprietară a unui atelier de ceramică (Buzoianu 1992, 152, nr. 394; Șenol 1996, 53, nr. 30, fig. 6, 36). Conform unor opinii recente, Timo 2 a avut o activitate îndelungată (perioadele IIIc—IVb) care a durat de-a lungul întregului al doilea sfert al secolului al II-lea î.Hr. (Nicolaou 2005, 217, 340, nr. 293, 394, 575). Eponimul Pausanias 3 (circa 152 î.Hr.), cu care este asociat de multe ori (Zajcev 2005, 263, El, fig. 3; Matera 2012, 20), reprezintă un reper pentru datarea ultimei perioade de activitate a atelierului condus de Timo al II-lea.

Ștampila Diokles (nr. cat. F10, Pl. 4/F10) reconstituită de Tudor și acceptată în această formă de Glodariu este puțin problematică, având în vedere multiplele posibilități de reconstituire a numelui fabricantului, nume din care au supraviețuit doar primele trei litere („Dio..."). Fabricantul Diokles, cu luna menționată odată cu numele (așa cum sugerează suprafața ștampilei de la Cetățeni), nu este menționat în Pergamon https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Depozit, dar ștampilele sale există printre cele descoperite la Cartagina (Empereur 1977, 213, nr. 36-37, pl. 36) - în consecință, datarea activității sale în al doilea sfert, mijlocul secolului al II-lea î.Hr., trebuie acceptată.

Există însă destul de multe alte variante pentru reconstituirea numelui de pe această ștampilă de la Cetățeni. De exemplu, Diophantos, asociat cu unul dintre eponimele lui Nikasagora, fie cel din prima jumătate a secolului al II-lea î.Hr. - circ. 172-171 î.Hr., fie cel din a doua jumătate a aceluiași secol - circ. 130 î.Hr. (Empereur-Guimier-Sorbets 1986, 130, fig. 2). Un alt fabricant cu nume similar, Diokleias, este cunoscut datorită ștampilelor dreptunghiulare cu asteriscuri plasate în colțurile matriței - el este considerat ultimul fabricant care a folosit acest model de ștampile (Ariel 2013a, 331, nr. 10; Ariel 2013b, 131-132, nr. 3, fig. 9/4). Activitatea sa este bine atestată pentru al treilea sfert al secolului al II-lea, numele său fiind asociat cu eponime din perioada 154/153 î.Hr. și 127 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 173). În cele din urmă, nu găsim niciun impediment pentru a reconstitui numele din ștampilă ca fiind Diodot și, astfel, pentru a avea a patra atestare la Cetățeni a acestui fabricator, discutată în paragraful de mai jos (Diodot I, mijlocul și al treilea sfert al secolului al II-lea î.Hr. - vezi infra).

Cele trei ștampile cu numele Diodot (nr. cat. F07-09, Pl. 4/F07) aparţin cu siguranță fabricatorului Diodot I. Activitatea sa a durat câteva decenii (circa 165 - anii 130 î.Hr.), de la sfârșitul perioadei a III-a până în perioada a V-a (Lawall et al. 2010, 391, 401, L-216, 329, pl. 281, 300; Nicolaou 2005, 156-157, nr. 396; Lawall 2007, 47, nr. AH 40, Taf. 9). Diodot I și-ar fi putut începe activitatea la sfârșitul perioadei a III-a, așa cum o dovedește singura sa ștampilă de la Depozitul de la Pergamon. O amforă purtând ștampila sa este confirmată de matrița eponimului Autokratis 1 de la Maresha și datată de Finkielsztejn în jurul anului 146 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 2003, 141, Rh5). A existat și un al doilea producător cu același nume, activ în perioada V, în a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr. (Nikolaou 2005, 157, nr. 397). Însă ștampilele lui Diodot al II-lea au cu totul alt aspect: numele este scris pe două rânduri, lângă un element constant, ciorchinelui de struguri, fapt care nu permite atribuirea ștampilelor de la Cetățeni acestui producător cu același nume.

Cele două ștampile ale fabricantului Leron (nr. cat. F15-16; Pl. 4/F16) aparţin lui Leron 2. Simbolul său, care a fost interpretat în mai multe feluri - caduceu, ramură, pasăre, eșarfă etc., îl diferențiază de predecesorul său omonim, Leron 1, care a fost activ la sfârșitul perioadei a III-a și prezent în Depozitul Pergamon. Asocierile lui leron 2 cu eponime din perioada IV (Empereur-Guimier-Sorbets 1986, 130, fig. 2; Monachov 2003, 120, nota 70, fig. 84/3; Monachov 2005, 80, fig. 7/2; Matera 2012, 20-21, 24, nr. 10, fig. 123), precum Gorgon (circa 154/153 î.Hr. - Finkielsztejn 2001, 193; Ariel 2014, 138, SAH 3), Pausanias 2 (circa 152 î.Hr.), Pisogenos (perioada IVb, circa 152-146 î.Hr.) și Astymedes 2 (perioada Va, circa 144 î.Hr.) indică faptul că activitatea sa a fost continuă de-a lungul perioadelor IV și Va, circa 160-133 î.Hr. (Nicolaou 2005,179, nr. 454-455).

Activitatea fabricatorului Eukleitos, atestată la Cetățeni prin două ștampile identice având același dispozitiv (caduceu) (nr. cat. F12-13, Pl. 3/F12-13), s-a desfășurat la sfârșitul perioadei IV și în prima jumătate a perioadei V (Marengo-Paci 2008, 322; Ariel 2001a, 157-158, nr. 12; Nicolaou 2005, 169— 170, 379, 382, nr. 4, 7, 423-429). Numeroasele eponime asociate ștampilelor lui Euclet (Astymedes 2 - cca. 144 î.Hr., Andronic - cca. 131 î.Hr., Nikasagoras 2 - cca. 130 î.Hr., Timotheos - cca. 129 î.Hr. etc.) sugerează că activitatea atelierului său s-a desfășurat în primele două decenii de după mijlocul secolului al II-lea î.Hr. (Grace 1952, 526; Empereur 1977, 215, nr. 45, pl. 36; Empereur-Guimier-Sorbets 1986, 130, fig. 2; Lawall et al. 2010, 391, L-219, pl. 282).

La Cetățeni există trei ștampile ale fabricantului Linos (nr. cat. F17-19, Pl. 3/F17—19; 4/F17); aceasta este cantitatea maximă de ștampile aparținând aceluiași fabricant, atestate aici. Activitatea sa a fost inițial plasată în grupa a III-a Grace (Buzoianu 1992, 150, nr. 356, pl. 6), apoi adaptată noii împărțiri în perioade conform lui Finkielsztejn, în deceniile al doilea și al treilea ale secolului al II-lea î.Hr., corespunzătoare perioadelor Illb-IIId (Irimia 2005, 337, nr. 25) sau, aproximativ, în jurul anilor 198-161 î.Hr. (Nicolaou 2005, 186, nr. 475-476). Recent, ca o consecință a relevanței andosărilor acestor ștampile cu aceeași ornamentă (ciorchine de struguri) de către ștampilele eponimelor din perioadele Va și Vb Finkielsztejn, limitele cronologice ale perioadei active a lui Linos au fost plasate în al treilea sfert al secolului al II-lea î.Hr. (Zajcev 2005, D4-2, fig. 3). Rezultă că fie este vorba despre un

producător prolific care a desfășurat activitatea de-a lungul mai multor decenii (o variantă mai puțin probabilă, având în vedere intervalul de timp extrem de larg: de la începutul secolului al II-lea î.Hr. până în al treilea sfert al aceluiași secol), fie că ar putea fi vorba despre https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Cronologia mânerelor de amforă ștanțate din Rhodii din proximitatea sud-estică a Bazinului Carpatic | 369 doi fabricanți diferiți cu același nume, primul activ în prima jumătate a secolului al II-lea, iar celălalt în a doua jumătate a aceluiași secol. La Cetățeni, Linos pare a fi cel mai recent fabricanți (Linos 2) care folosește ciorchinelui de struguri ca simbol și a cărui activitate este înregistrată de-a lungul perioadelor Va și Vb (circa 145-121 î.Hr.); există suficiente analogii pentru acest tip de matrițe ale lui Linos, găsite în contexte cronologice bine stabilite la Alexandria (ALEX ABC 0671.30; 0671.34; 0671.28; 0672.08; 0673.01; 0673.38 etc.) și Delos (TD 3673, TD 4468, TD 4261).

Perioada de activitate a fabricatorului Lysion (nr. cat. F20, Pl. 4/F20) a fost înregistrată după mijlocul secolului al II-lea î.Hr. (Șenol-Șenol 1997, 56-57, nr. 4b). O amforă produsă în atelierul lui Lysion a fost datată prin ștampila onorata a eponimului Nikasagoras 2 (circa 131 î.Hr., conform Finkielsztejn 2001, 195) la sfârșitul deceniului al șaptelea al secolului al II-lea î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 210). Alte asocieri cu ștampilele eponimelor Andronic și Timotheos consolidează datarea activității lui Lysion în perioada Vb, circa 132-121 î.Hr. (Nicolaou 2005, 186, nr. 477-478).

Ștampilele fabricatorului Satyros sunt rare (nu cunoaștem nicio ștampilă gravată retrograd, precum cea de la Cetățeni - nr. cat. F25; Pl. 4/25; 5/F25), dar descoperirile de la Alexandria sunt suficient de credibile pentru a plasa activitatea sa în perioada V, aproximativ în a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr. (ALEX ABC 0010.09; 0010.10).

Glaukias (nr. cat. F05-06, Pl. 4/F05) este, de asemenea, un fabricant activ în perioada V (Marengo-Paci 2008, 322). O amforă găsită la Delos, purtând ștampila atelierului său, a fost confirmată de cea a eponimului Polyaratos 2, datată cca. 125/124 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 200, SAH 34). Unele dintre ștampilele lui Glaukias sunt asociate și cu eponimul Klenostratos, datat, așa cum am arătat deja, cca. 126 î.Hr. (Madzharov 2013, 156, nr. 16, fig. 16).

Ștampila care păstrează doar trei litere - „oly" - din inscripție și tirul panglicat ca element decorativ (nr. cat. F22, Pl. 4/22) a fost completată pentru prima dată de Tudor ca „Olympou" (Tudor 1967, 63, nr. 88, fig. 4/83). A doua propunere de restaurare a numelui fabricantului a fost cea a lui Glodariu, care considera că ar trebui citit „Polykrates" (Glodariu 1974, 89, nr. 86). Nu am găsit un astfel de nume de fabricant rhodian în literatura studiată.

În ceea ce privește Olympos, sunt cunoscuți doar doi fabricanți cu un astfel de nume. Olympos 1 folosește de obicei o torță aprinsă sau un trandafir ca simbol; el a fost plasat inițial în ultimul sfert al secolului al III-lea î.Hr. (Grace 1934, 306, nr. C5; Coulson et al. 1986, 540, nr. 11).

Chiar înainte ca Finkielsztejn să rafineze cronologia eponimelor rhodiene, apartenența producătorului Olympos 1 la grupa III Grace, în jurul anilor 210-175 î.Hr.; Emperor-Sorbets 1986, 150, nr. 363; Noua datare propusă de Finkielsztejn pentru eponimele cu care este asociat Olympos 1 - Ainisidamos 2, cca. 179/177 î.Hr.; Kallikratis 1, cca. 177/175 î.Hr.; Kleikratis 1, cca. 174/172 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 192, tab. 19) - permite plasarea activității acestui producător între limitele cronologice ale perioadei IIIc și începutul perioadei Hid, grosso modo în al treilea deceniu al secolului al II-lea. BC (Irimia 2009, 83.100, nr. 23-24; Buzoianu-Nopcea 2014, 82, nr. 11; Lawall et al. 2010, 402, L-351, pl. 289; Madzharov 2013, 222, nr. . fig.).

Olympos 2 a fost activ la câteva decenii după predecesorul său omonim, adică în a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr. (perioada V, 145-108 î.Hr.), doar că ștampilele sale nu aveau niciun element distinctiv, ci doar luna scrisă deasupra numelui (Șenol 2003, 232, nr. 61).

În opinia noastră, reconstituirile realizate atât de Tudor, cât și de Glodariu ar trebui abandonate. Numele fabricantului reconstituit, având în vedere cele trei litere păstrate, este fără îndoială Polyaratos. Acest fabricant folosește mai multe figuri decorative (cum ar fi cornucopia, toporul bipen, caduceul, dar și thyrs panglicat) pe propriile matrițe (Nicolaou 2005, 203, 370, 388, nr. 330, 531); reprezentarea figurii thyrs panglicată este identică cu cea de la Cetățeni. Activitatea lui Polyaratos este cu siguranță plasată la sfârșitul perioadei V, în penultimul deceniu al secolului al II-lea î.Hr., prin dovezile asocierilor cu eponimele Aristombrotidas - circa 117 î.Hr. și Aischinas - circa 116 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 212-213, SAH 72-73).

Cronologic apropiat de perioada de activitate a lui Polyaratos se afla fabricantul Sotas 2 (nr. cat. F27-28, Pl. 4/F27), plasat tot în perioada V (Grace-Savvatianou-Petropoulakou 1970, 294, 370), mai probabil la sfârșitul acesteia (Ariel-Finkielsztejn 1994, 216, SAH 82). Asocierea lui Sotas 2 cu https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Eponimul Aristombrotidas (Ariel 2014,142, SAH 12) dovedește că cei doi fabricanți erau contemporani; atelierele lor au funcționat în aceeași perioadă, în jurul anilor 118-115 î.Hr. Cu siguranță, la Cetățeni este atestat acest Sotas (al doilea) și nu omonimul său, Sotas I, activ în al treilea sfert al secolului al III-lea î.Hr. Totuși, este o dată destul de timpurie atât pentru cronologia generală a sitului de la Cetățeni, cât și pentru prezența importurilor rhodiene aici.

În cazul fabricatorului Apollonios, ștampila dreptunghiulară de la Cetățeni (nr. cat. F03, Pl. 4/F03) este cea a lui Apollonios 2, activ în perioada V, cândva în a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr. (Ariel 1990, 43, S 111; Nicolaou 2005, 135, nr. 328). Predecesorul său omonim, Apollonios 1, a cărui activitate este consemnată în perioada III, are ca trăsătură personală ștampilele circulare prezente și pe țărmul pontic vestic, la Tomis (Buzoianu 1992, 149, nr. 337-338), dar nu și la Cetățeni.

În cele două ștampile cu numele Rodon și respectiv herma, altar, ca dispozitive (nr. cat. F23-24, Pl. 3/F23-24), Rodon 2 trebuie identificat ca fabricant (Grace 1934, 231, nr. 62). Activitatea sa este bine documentată pentru perioada Vb, cca. 132-121 î.Hr. (Nicolaou 2005, 205-207, nr. 536-540), asociată cu o serie de eponime care au oficiat în primii ani ai primului sfert al secolului al II-lea î.Hr.: Polyaratos 2, Teisamenos și Aristratos 2 (Empereur-Guimier-Sorbets 1986, 130, fig. 2; Ariel-Finkielsztejn 1994, 214, SAH 76). Ștampilele fabricantului Rodon 1, cu siguranță activ în penultimul deceniu al secolului al III-lea î.Hr. (așa cum demonstrează asocierile cu eponime din perioada lui Finkielsztejn) sau chiar aproximativ în ultima treime a secolului respectiv, sunt complet diferite, cu numele scris pe două rânduri și fără nicio figurină decorativă (Grace 1934, 231, nr. 61; Rădulescu et al. 1993, 132, 145, 506/72, pl. 1/26; 3/34; Nicolaou 2005, 205, nr. 535; Ariel 2010, 125, nr. 1).

Perioada de activitate a producătorului Sosikles corespunde perioadelor Vb și Vc, cca. 132-108 î.Hr. (Nicolaou 2005, 211, nr. 558). O ștampilă similară cu cea de la Cetățeni (nr. cat. F26, Pl. 4/F26) este asociată la Marissa cu ștampila eponimului Aischinas, datată de Finkielsztejn în jurul anului 116 î.Hr. (Finkielsztejn 2001, 156, tab. 12, 2; Ariel-Finkielsztejn 1994, 215, SAH 79).

Fabricantul Agathobulos (nr. cat. F01, Pl. 4/F01), folosind strugurele ca simbol al formei, este adesea asociat cu eponime din subperioadele Va și Vb (Nicolaou 2005, 122-123, nr. 289-292), fapt care permite o datare amplă a activității sale în perioada V (ALEX ABC 0302.29; 0303.32; 0303.36; 0303.46 etc.; TD 6879; 4244). Există mai puține șanse ca ștampila să aparțină fabricantului Pelops (rareori atestat la Delos) care are același simbol, adică strugurele (Grace 1952, 537, nr. 27).

Ca și în cazurile discutate anterior (Menekrates, Timo, Olympos, Sotas, Apollonios și Rodon), doi fabricanți rodieni au fost numiți Doros. Ar trebui să-l excludem din lista noastră din Cetățeni pe fabricantul Doros 1 (mijlocul secolului al III-lea î.Hr.), care a fost atestat, de exemplu, printr-o ștampilă circulară cu scriere retrogradă descoperită la Efes (Lawall 2007, 38, nr. AH 18, pl. 7), dar și - printr-o ștampilă circulară, de asemenea - chiar mai aproape de zona de interes, la Russe (Madzharov 2013, 157, nr. 18, fig. 18). Îl păstrăm pe Doros 2, care are matrițe similare cu cele prezentate aici (nr. cat. Fll, Pl. 4/11), cu inscripția gravată retrograd (Marengo-Paci 2008, 322; Șelov 1975, 136-139); Un argument suplimentar este faptul că activitatea sa se desfășoară la sfârșitul perioadei a V-a (asociată cu eponimul Aristombrotidas, circa 117/116 î.Hr.) și în perioada a VI-a (asociată cu eponimul Nikomachos, circa 100 î.Hr.), adică la granița dintre secolele al II-lea și I î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 196, 203, SAH 42-43). Asocierea lui Doros 2 cu eponimul Nikomachos din perioada VI, circa 100 î.Hr. (Ariel-Finkielsztejn 1994, 210-211, SAH 66-68; Monachov 2003, 120, n. 72, fig. 84/3; Monachov 2005, 80, nota 72, fig. 8/1; Nicolaou 2005, 164, nr. 414) face din această ștampilă de fabricație una dintre cele mai recente dovezi ale prezenței vinului rodian la Cetățeni.

Aceeași afirmație trebuie spusă și în cazul ștampilelor lui Philtatos (nr. cat. F31-32, Pl. 4/F31-32). O ștampilă a acestui fabricator, similară cu cea de la Cetățeni, având același dispozitiv (caduceu), a fost înregistrată la Naukratis, dar fără datare (Coulson et al. 1986,

541, nr. 16). Un element care ne-ar putea oferi un indiciu privind cronologia provine de la Delos și a fost datat aproximativ în perioada V (TD 5707). Dar mai relevante sunt cele trei ștampile similare, cu același caduceu ca dispozitiv, care fac parte din lotul descoperit la Paphos (Casa lui Dyonisos); în acest caz există indicii pentru datarea activității fabricatorului Philtatos chiar mai târziu, în perioada VI, circa 107-88/86 î.Hr. (Nicolaou 2005, nr. 592-594).

Tabelul cronologic al tuturor ștampilelor fabricanților rodieni de la Cetățeni, mai fluid și mai general decât cel al eponimelor, care se bazează pe date mai precise, arată, de asemenea, o concentrare semnificativă în al treilea sfert al secolului al II-lea î.Hr., cu un maxim relativ în deceniul 145-135 î.Hr. (Tabelul 5).

Tabelul 5. Distribuția cronologică a ștampilelor de amfore ale fabricanților de Rhode de la Cetățeni.

Legăturile dintre numele fabricanților și cele ale eponimelor atestate la Cetăţeni sunt evidente și foarte solide, așa cum apar documentate și în alte situri (vezi Matera 2014, 163-233 pentru o prezentare detaliată, cu o bibliografie completă) unde anaforele au fost descoperite întregi sau cel puțin cu ambele mânere în legătură cu corpul amforei (Fig. 3). Doar trei fabricanți și opt eponime nu au o pereche cunoscută în numele loturilor. Există eponime precum Astymedes 2, Andronic, Nikasagoras 2 și Aristogenes asociate cu până la patru nume de fabricanți. Pe de altă parte, există cel puțin un fabricanți, Euclet, asociat cu până la șapte nume de eponime. Această relație puternică subliniază omogenitatea evidentă a lotului de ștampile de la Cetățeni pentru fiecare perioadă în parte.

Socrate

Pasifon

Fig. 3. Asocieri atestate (în alte părți) între fabricanții rodieni
și eponimele rodiene găsite la Cetățeni.

Pe baza datelor prezentate mai sus, se pot face mai multe afirmații. În cronologia generală a sitului în ansamblu, între a doua parte a secolului al III-lea î.Hr. și prima jumătate a secolului al I-lea d.Hr. (Măndescu 2003, 129-138; Măndescu 2006, 71-75), ștampilele amforelor rhodiene oferă indicații valoroase și clare despre perioada timpurie a sitului, în special pentru secolul al II-lea î.Hr.

Coincidență sau nu, creșterea evidentă a importului de vin rodian la Cetățeni are loc abia după căderea Rodosului sub controlul Romei în 164 î.Hr. (Polybius 31. 7; 31.10). Vârful este atins patru decenii mai târziu. Cantitatea aparent mare de cioburi de amforă elenistice de la

Cetățeni a fost explicată prin faptul că aici, în apropierea munților, recipientele ceramice în care se transporta vinul au fost abandonate din motive de securitate a mărfurilor pentru a continua călătoria vinului dincolo de Carpați, spre Transilvania. Aici, la Cetățeni, vinurile trebuiau transbordate probabil în foale de piele, trecute peste munți prin trecători abrupte, pe spatele măgarilor (Eftimie 1959, 206, nota nr. 44; Glodariu 1974, 32; Măndescu 2015, 359).

Dar cât vin ar fi putut fi acolo? Dovezile noastre bazate pe cantitatea de ștampile rodiene conduc la un maxim de 80 de amfore (Măndescu 2015, 253-354). Înmulțind acest număr cu 25 de litri per amforă (Wallace Matheson-Wallace 1982, 294), rezultatul este de aproximativ 2000 de litri de vin rodian comercializat la Cetățeni. Și aceasta pe o perioadă de aproape 100 de ani, ceea ce înseamnă o medie de 21 până la 22 de litri de vin pe an. În astfel de condiții, este dificil de decis cât vin să se comercializeze dincolo de Carpați și cât să se păstreze pentru consumul local, când era vorba de mai puțin de o amforă de vin pe an. Prin urmare, consumul local ca destinație finală a vinului rodian la așezarea Cetățeni ar trebui văzut mai realist decât traversările aventuroase peste munți ale unor cantități încă prea limitate de vin. Foarte relevante și necesare discuții par a fi unele abordări recente, ale căror concluzii sugerează existența unor comportamente diferite în ceea ce privește consumul de vin în mediul cultural indigen din sudul și nordul Carpaților (Egri 2014, 58-62). Potrivit lui Egri, nici nu ar trebui să ne străduim prea mult să găsim rămășițe de vin la nord de Carpați, într-o zonă în care consumul acestuia era limitat și supus unor reguli restrictive: o muncă fără rezultat, având în vedere că acolo, în Transilvania, băuturile preferate, consumate pe scară largă, erau, foarte probabil, altele decât vinul (Egri 2014, 60-61, fig. 6.5).

Și, în final, privind harta, o rută naturală, ieftină și avantajoasă din punct de vedere economic pentru comercializarea vinului din Rodos către teritoriile geto-dace de la nord de Dunăre ar fi putut fi cabotajul (navigația de coastă) pe Marea Egee de-a lungul coastei Asiei Mici, apoi trecând prin Bosfor și Dardanele în Marea Neagră și apoi printr-unul dintre orașele grecești de pe țărmul vestic, vinul fiind transportat în Dobrogea și pe Dunăre în amonte, și în final de-a lungul râurilor Argeș și Dâmbovița adânc în interiorul geto-dac (Măndescu 2015, 253-260).

Doar că această rută ideală necesită unele modificări. O statistică foarte relevantă elaborată de N. Conovici (2005, 104-107, fig. 5-6), bazată pe material din amfore privind comerțul cu vin rodian în orașele grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre (Histria, Tomis și Callatis), arată o prăbușire evidentă a acestui comerț în jurul anilor 130-125 î.Hr., exact când se înregistrează vârful importurilor la Cetățeni (Fig. 4). Prin urmare, ar trebui căutate rute alternative către interiorul geto-dac, nu neapărat prin orașele grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre.

Cu siguranță, aceste probleme vor găsi soluții rezonabile dacă loturile de amfore importate, descoperite în mai multe așezări din epoca fierului târzie de la Dunărea de Jos și, în general, între Carpați și Munții Balcani, vor fi într-o zi prelucrate și publicate corespunzător.

Anexa 1

Lista ștampilelor de amforă rodiene lizibile din Cetățeni cu concordanțe bibliografice

Referințe

Buzoianu-Nopcea 2014 Buzoianu, L.-Nopcea, C„ Materiale arheologice noi, descoperite la Histria,

Lista figurilor

Fig. 1. 1. Ștampilele de amforă rodiene de la Cetățeni; 2. Ștampilele rodiene lizibile.

Fig. 2. Distribuția cronologică a ștampilelor de amfore cu eponime rodiene de la Cetățeni (cca. 189-97 î.Hr.).

Fig. 3. Asocieri atestate (în alte părți) între fabricanții rodieni și eponimele rodiene găsite la Cetățeni.

Fig. 4. O abordare comparativă a cronologică! distribuirea importurilor Rhodiene. 1. Cetăteni; 2. Istros, Kallatis și Tomis (2. după Conovici 2005).

Lista plăcilor

Pl. 1. Cetățeni. 1. Amplasarea sitului în proximitatea sud-estică a Bazinului Carpatic; 2. Vedere din cetate spre sud, asupra văii râurilor Dâmbovița.

pl. 2. Mânere de amforă ștampilată rodian de la Cetățeni. Eponime. E01. Aischinas; E02-04. Andronic; E05. Aratofan 1; E06. Aristeidas 2; E07. Aristeidas 3; E08-09. Aristogen; E10. Aristombrotidas; Ell. Ariston 2; E12. Aristratos; E13. Archibios; E14. Astymedes 2; E15. Autocrates 1; E16. Gorgona; E17-20. Daminetos; E21. Euanor; E22. Eudamos; E23. leron 2. Nu la scara. E01-06; E08-13; E15; E21-23. după Tudor 1967; E07. după Măndescu 2006; E14; E16—18; E20. după Mändescu 2000; E19. după Glodariu 1974.

Pl. 3. Mânere de amforă cu ștanțare rodiană din Cetățeni. Eponime. E24. Kallicrates 2; E25. Klenostratos;

E26-27. Lapheides; E28-31. Nikasagora 2; E32. Xenofan; E33. Pasifon; E34-35. Pausanias 3; E36-38. Pisistrate; E39. Pitodor; E40-41. Poliaratos 2; E42. Socrate; E43-44. Teisamenos; E45-46. Timotei. Nerealizat la scară. E24-29; E31-37; E39-42; E44-46. după Tudor 1967; E30. după Rosetti 1962; E38; E43. după Mändescu 2000.

pl. 4. Mânere de amforă ștampilată rodian de la Cetățeni. Producători Era Agathobolus; F02. Amyntas; F03. Apollonius; F04. Aristides 2; F05. Glaucia; F07. Diodot; FIO Diocle; Fll. Doros 2; F12-13. Eukleitos; F16. leron 2; F17-19. lenjerie; F20. Leziune; F21. Menekrates 2; F22. Polyaratus; F23-24. Rodon 2; F25. satirii; F26. Sosikles; F27. Sotas 2; F29-30. Timotei 2; F31-32. Filtatos Nu la scară. F01-F13; F18-20; F22-24; F26-27; F31-32. după Tudor 1967; F16. după Cantacuzino 1933; F17; F21; F25; F29-30. după Mändescu 2000.

Pl. 5. Mânere de amforă cu ștanțare rodiană, păstrate în colecțiile Muzeului Județean Argeș. Eponime: E07. Aristeidas 3; E14. Astymedes 2; E16. Gorgon; E17-18, 20. Damainetos; E34. Pausanias 3; E38. Peisistratos; E43. Teisamenos. Fabricanți: F17. Linos; F21. Menekrates 2; F25. Satyros; F29-30. Timo 2. Nerealizat la scară, fotografii: A. Lucici.

Lista tabelelor

lian Mi

nori

Marea Neagră

100 km

Planșa 1. Cetățeni. 1. Amplasarea sitului în proximitatea sud-estică a Bazinului Carpatic; 2. Vedere din cetate spre sud, asupra văii râurilor Dâmbovița.

Planșa 2. Mânere de amforă ștampilată rodian de la Cetăteni. Eponime. E01. Aischinas; E02-04. Andronic; E05. Aratofan 1; E06. Aristeidas 2; E07. Aristeidas 3; E08-09. Aristogen; E10. Aristombrotidas; Ell. Ariston 2; E12. Aristratos; E13. Archibios; E14. Astymedes 2; E15. Autocrates 1; E16. Gorgona; E17-20. Daminetos; E21. Euanor; E22. Eudamos; E23. leron 2. Nu la scara. E01-06; E08-13; E15; E21-23. după Tudor 1967; E07. după Măndescu 2006; E14; E16-18; E20. după Măndescu 2000; E19. după Glodariu 1974.

Planșa 3. Mânere de amforă ștanțate în stil rodian din Cetățeni. Eponime. E24. Kallicrates 2; E25. Clenostratos; E26-27. Lapheides; E28-31. Nikasagoras 2; E32. Xenofan; E33. Pasifon; E34-35. Pausanias 3; E36-38. Peisistrates; E39. Pythodorus; E40-41. Polyaratus 2; E42. Socrate; E43-44. Theisamenos; E45-46. Timotei. Nerealizat la scară. E24-29; E31-37; E39-42; E44-46. după Tudor 1967; E30. după Rosetti 1962; E38; E43. după Mandescu 2000.

Planșa 4. Mânere de amforă ștampilată rodian de la Cetățeni. Producători Era Agathobolus; F02. Amyntas; F03. Apollonius; F04. Aristides 2; F05. Glaucia; F07. Diodot; FIO Diocle; Fl 1. Doros 2; F12-13. Eukleitos; F16. leron 2; F17-19. lenjerie; F20. Leziune; F21. Menekrates 2; F22. Polyaratus; F23-24. Rodon 2; F25. satirii; F26. Sosikles; F27. Sotas 2; F29-30. Timotei 2; F31-32. Filtatos Nu la scară. F01-F13; Fl8-20; F22-24; F26-27; F31-32. după Tudor 1967; Fl6. după Cantacuzino 1933; F17; F21; F25; F29-30. după Mandescu 2000.

Planșa 5. Mânere de amforă cu ștanțare rodiană, păstrate în colecțiile Muzeului Județean Argeș. Eponime: E07. Aristeidas 3; E14. Astymedes 2; E16. Gorgon; E17-18, 20. Damainetos; E34. Pausanias 3; E38. Peisistratos; E43. Teisamenos. Fabricanți: F17. Linos; F21. Menekrates 2; F25. Satyros; F29-30. Timo 2. Nerealizat la scară, fotografii: A. Luciei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

Sebastian MATEI Muzeul Județean Buzău Buzău, România sebastianmatei@yahoo.com

Cuvinte cheie: perioada La Tène, daci, cronologie, importuri romane, fibule, centuri romane, pandantive, vase romane smălțuite

În prezentarea următoare vom discuta o serie de descoperiri arheologice, făcute în ultimii cinci ani, într-un sit care a intrat abia recent în atenția specialiștilor.

Cetatea de la Târcov este situată la treizeci de km nord-vest de orașul Buzău, într-o zonă muntoasă, pe o creastă inaccesibilă în formă de fus, la o altitudine de 735 m. Poziția dominantă este elevată deasupra Văii râului Buzău, conferind sitului o mare importanță ca punct militar (Pl.1/1-2). Din punct de vedere morfologic, situl este alcătuit din două unități distincte: un platou-acropolă - lungime de 160 m și o succesiune de trei terase, din care cel puțin două au fost fortificate cu un zid de lemn și piatră. Accesul de pe platou spre terase se

făcea pe o șa îngustă, de doar doi-trei m lățime și 100 m lungime (Sîrbu-Matei 2015, 108-111).

În urma săpăturilor arheologice au fost obținute unele profile stratigrafice, indicând o evoluție depozițională destul de simplă. Astfel, în primii 10 cm a existat un strat de sol negru cu textură afânată, conținând resturi vegetale în descompunere, urmat de un strat gros de 20 cm, brun, cu textură granulară. Acesta este humusul de pădure și conține fragmente ceramice rare. Sub depozitul dacic a fost găsit, gros de 30 și 50-60 cm. Este compact și de culoare gri, pe alocuri gălbui. Stratul dacic a crescut în grosime spre partea centrală a teraselor (30-40 cm), devenind mai subțire spre marginile acestora (15-20 cm), în zona în care apare fortificația.

În timpul săpăturilor au fost descoperite fundații de piatră doar în două locuri: pe terasele 1 și 2. Nu am putut găsi mai mult de 2 rânduri de pietre în niciuna dintre ele, nici cantități mari de pietre, ceea ce ne face să credem că elevația fortificației a fost construită din lemn și pământ. Zidul dintre terasele 1 și 2 a fost investigat în mai multe locuri pentru a-i putea observa structura - blocuri mari de piatră la exterior și altele mai mici în interior, cu o lățime de doar 1,8 m. Zidul dintre terasele 2 și 3 pare să fi fost și el mai complex, având două faze distincte. Fortificația se întinde pe 20 m și este alcătuită din 3 segmente. Primul segment, plasat la marginea terasei 2, era o acumulare compactă de bolovani de dimensiuni mari și medii. Pe o lungime de 1,60 m, unii mai mari.

Al doilea sector este situat în zona în care panta terasei este mai abruptă. Are două paramente distanțate la 2,5 m. Linia exterioară păstrează încă două rânduri de blocuri. Din paramentul exterior se poate observa o aglomerare mare și compactă de bolovani pe o distanță de 2,6 m. Această structură se termină în linie dreaptă și poate reprezenta un zid de susținere, o umplutură.

Al treilea sector este situat cu 1,6 m mai jos. Este o aglomerare masivă de dale așezate relativ în linie, pe o lățime de 1,6 m, urmată de o aglomerare de bolovani mai mici, așezați compact.

Cronologia Epocii Fierului în Bazinul Carpatic, 2016, p. 389-394

în mai multe straturi, de-a lungul a 7 m. Și această structură se termină brusc în linie dreaptă, fapt care ar putea sugera o funcționalitate similară de umplutură (Pl. 1/3-4).

□,«8325 I [î IIIIII [I «8325 g

Fig.l. Cetatea Tarcov. Plan topografic cu secțiuni excavate (actualizat în 2013).

În timpul săpăturilor arheologice au fost descoperite numeroase elemente: rămășițe de clădiri, dintre care unele au ars, precum și gropi și vetre. Printre acestea dorim să subliniem

complexul 4 - o locuință de suprafață parțial arsă, cu dimensiunile de 3 x 3,5 m. A fost amenajată direct pe solul galben, în urma unei nivelări inițiale a terenului. Vetrina sa a fost găsită și în latura de vest. Complexul 49 este o structură parțial săpată în pământ, cu dimensiunile de 3,2 pe 2,10 m (Pl. 2/2). Complexul 29, cu dimensiunile de 3,3 pe 2,90, reprezintă fundația unei structuri din lemn, probabil un turn de veghe (Pl. 2/1).

Săpăturile arheologice au scos la iveală numeroase artefacte, printre care cele mai numeroase sunt fragmente ceramice provenite din vase de provizii, oale, ulcioare, boluri cu piedestal, cupe cu trestie, cantharoi, boluri și terciuri. Pe lângă ceramică, au fost găsite și unelte și tacâmuri din fier, cuțite, cuie, arme (vârfuri de săgeți și lănci), podoabe și accesorii vestimentare din bronz, mărgele de sticlă și stonestone.

O serie de piese bine încadrate cronologic, în special fibule, elemente de centură de tip norrico-panonian, ceramică romană de import decorată cu engobe și pandantive realizate din bare profilate, indică faptul că situl a funcționat în secolul I p.Hr., poate doar în a doua jumătate a acestuia. Vom prezenta în continuare câțiva dintre acești repere cronologici găsiți la Tarcov.

Printre fragmentele de vase și pereții de chirpici arși ai locuinței numărul 4, a fost găsită o fibulă de bronz (Pl. 2/3), căreia îi lipsea doar acul. Acest tip de fibulă (puternic profilată de tip oriental - după tipologia propusă de Rustoiu) poate fi datată în a doua jumătate a secolului I p.Hr., fiind întâlnită și în secolul al II-lea p.Hr. în zonele carpice sau în nivelurile timpurii ale unor așezări din Dacia romană. Descoperiri similare au fost făcute în davele situate de-a lungul râului Siret, la Poiana, Răcătău și Brad, unde ar fi putut funcționa ateliere pentru meșteșugul lor (Rustoiu 1997, 53-55). Având în vedere contextul descoperirii, credem că locuința în care a fost descoperit acest tip de fibule poate fi datată la sfârșitul secolului I p.Hr. sau poate la începutul secolului al II-lea p.Hr. Peste ruina sa nu s-a găsit niciun depozit de locuire, ci doar humus forestier.

O fibulă de tip norico-panonian (Pl. 2/4) a fost descoperită în umplutura superioară a complexului 17. Aceasta prezintă două noduri pe arc și un element de fixare înrămat. Acest tip de fibulă este o raritate în mediul dacic preroman. Câteva analogii sunt descoperirile de la Bărboși, Șimleul Silvaniei și Pietroasa Mică-Gruzu Dării (Rustoiu 1997, 57-58; Dupoi-Sîrbu 2001, 37). Fibula a aparținut secolului I p.Hr., dar a fost utilizată și în secolul al II-lea p.Hr. Având în vedere contextul stratigrafic, putem observa că această fibulă este anterioară fibulei descoperite în locuința 4.

Am găsit un pandantiv din bronz cu un capăt liber, în formă de nasture, și cu cealaltă extremitate despicată, pentru a permite prinderea curelei de piele cu un nit (Pl. 2/5). Analogii pentru acest tip de obiecte au fost găsite la Poiana (Vulpe-Teodor 2003, 266; Rustoiu 1996, 116-117) și la Brad, unde au apărut 3 astfel de obiecte (Ursachi 1995, 255-256). Acest tip de pandantiv apare în lumea celto-germanică încă din secolul I î.Hr., fiind preluat ulterior de romani, care îl utilizează pe scară largă în provinciile dunărene (Garbsch 1965, 104-106). Obiectul de la Târcov are analogii bune în curelele norico-panonice datate în secolul I d.Hr.

La Târcov au fost găsite patru pandantive din bare profilate (Pl. 2/6-9), trei întregi și unul fragmentar. Acestea au fost realizate prin turnarea bronzului în bare decorate cu profile transversale. La unul dintre capete au un orificiu pentru fixare. Două dintre pandantive erau agățate de inele care aveau capetele întinse și înfășurate. Pandantive de acest tip au fost găsite în număr mare, în special în zona extracarpatică la Brad, Răcătău, Poiana, Cândești, Bâtca Doamnei, dar și în nordul Olteniei, la Ocnița (Rustoiu 1996, 123-124). Acestea se găsesc frecvent în asociere cu fibule puternic profilate de tip oriental, fapt care asigură cronologia lor în secolul I p.Hr.

În complexul 47, o groapă, au fost descoperite două fragmente mici de vase romane smălțuite (Pl. 2/10—11). Acestea erau decorate cu motive florale în relief, suprafața vasului fiind ulterior acoperită cu o glazură de culoare brun-măsliniu. Aceste fragmente ceramice aparțin categoriei ceramicii romane de lux decorate prin tehnica scândurii. Considerată a avea originea în Pergam și în alte centre din Asia Mică, tehnica scândurii s-a răspândit pe o arie extinsă în provinciile orientale (Schifer 1968). Vase de acest tip au fost descoperite și în provinciile dunărene și în orașele pontice. Au fost numeroase și în Dacia, fiind produse local în Oltenia. Se găsesc frecvent în asociere cu ceramica terra sigilatta datând din secolul al II-lea d.Hr. (Vulpe-Teodor 2003, 91-92).

În mediul dacic, acestea sunt întâlnite doar în cele mai târzii niveluri de locuire ale siturilor de la Poiana (Vulpe-Teodor 2003, 718), Brad (Ursachi 1995, 491-492) și Bărboși (Sanie-Sanie 1992, 83). Având în vedere cronologia lor, în special în secolul al II-lea p.Hr., putem presupune că momentul sosirii acestui tip de vase la Târcov nu poate fi plasat prea departe în timp de începutul războaielor daco-romane de la începutul secolului al II-lea.

***

Prezența elementelor menționate mai sus, majoritatea descoperite în contexte clare, asigură, cu o mare probabilitate, încadrarea cronologică a locuirii în secolul I d.Hr. La o analiză comparativă atentă a acestor elemente și luând în considerare stratigrafia subțire a orașului Tarcov, putem chiar propune ideea că cetatea a funcționat probabil doar câteva decenii, chiar înainte de războaiele cu romanii.

Durata relativ scurtă de viață a sitului a jucat un rol important în rafinarea cronologiei dacice clasice (secolul II î.Hr. - sec. I d.Hr.) și în special a ceramicii. Analiza acelor vase găsite în contexte clare ne permite construirea unui cadru cronologic bine delimitat pentru secolul I d.Hr., care ar putea deveni un marker pentru întreaga cultură geto-dacă.

Referințe

Lista figurilor

Fig.l. Cetatea Tarcov. Plan topografic cu secțiuni excavate (actualizat în 2013).

Fig. 2. Artefacte cu semnificație cronologică: tabel comparativ.

Lista plăcilor

Pl. 1. Târcov. 1. Amplasarea sitului; 2. Vedere dinspre est; 3-4. Rămășițe ale fortificației de pe Terasa 2.

Pl. 2. 1. Fundația unei structuri din lemn (Caracteristica 29); 2. Locuință parțial săpată în pământ (Caracteristica

49); 3. Fibule puternic profilate; 4. Fibule de tip norrico-panonian; 5. Elemente de centuri romane;

6-9. Pandantive din bare profilate; 10-11. Fragmente de vase romane glazurate.

Planșa 1. Târcov. 1. Amplasarea sitului; 2. Vedere dinspre est; 3-4. Rămășițe ale fortificației de pe Terasa 2.

10-11

Planșa 2. 1. Fundația unei structuri din lemn (Obiectiv 29); 2. Locuință parțial săpată în pământ (Obiectiv 49); 3. Fibule puternic profilate; 4. Fibule de tip norrico-panonian; 5. Elemente de centuri romane; 6-9. Pandantive din bare profilate; 10-11. Fragmente de vase romane glazurate.

Fibule din epoca fierului de la Zimnicea în contextele lor arheologice

Daniel SPANU

Institutul de Arheologie București, România hazdrik@yahoo.com

Cuvinte cheie: Epoca fierului timpurie și târzie; sudul României; fibule Glasinac, fibule tracice; fibule La Tene; fibule Almgren 68; practici funerare; așezări La Tene

În literatura arheologică românească, Zimnicea este cunoscută pentru artefacte și elemente datând din epoca fierului. Aceste elemente au fost descoperite în secolele al XIX-lea și al XX-lea și au făcut obiectul mai multor cercetări care s-au desfășurat pe o perioadă mai lungă, cu mai multe întreruperi (1924: I. Andrieșescu, 1948-1949: I. Nestor, 1966-1975: AD Alexandrescu, 2000-2005 și 2007-2008: M. Babeș, 2015: C. Schuster). Fiecare generație de arheologi a neglijat demersurile anterioare și a valorificat propriile descoperiri conform unor standarde metodologice diferite (Spânu 2014a, 11-72, 115-117).

Cercetările moderne au moștenit viziunea lui C. Bolliac despre o așezare preistorică (Cetatea Cetate I), înconjurată de o arie funerară (Câmpul morților I). Contextele funerare descoperite în 1948-1949 și 1966-1975 au fost deja publicate (Nestor 1949; 1950; Alexandrescu 1978; 1980). O necropolă mică, simplă, cu 13 morminte de înhumare și alte câteva contexte funerare izolate, datând din mijlocul epocii timpurii a fierului, au fost identificate în zonele C18, C2 și în interiorul Cetate-ului (Pl. 1/1). Există însă mult mai multe morminte de incinerare care datează din epoca târzie a fierului: pe lângă cele 166 de morminte publicate în 1980, există un număr nespecificat de noi înmormântări descoperite între 2007 și 2009 și în 2015. Mormintele publicate în LIA de la Zimnicea formează unul dintre cele mai mari cimitire „Getiare” (Spânu 2014b, 70-75 și 91) din Muntenia cunoscute până în prezent. Aceste morminte nu ocupă o suprafață compactă; ele sunt grupate în jurul

unor tumuli aplatizați în zonele C1-C4 și C6-C17 (Pl. 1/1). În ciuda cercetărilor îndelungate, zona funerară utilizată în LIA nu a putut fi stabilită. Săpături recente (Babeș et al. 2008; 2009; 2010; rezultate nepublicate ale campaniei din 2015) demonstrează că înmormântările din această perioadă continuă la nord și est de zonele studiate între 1948 și 1975. O comparație planimetrică între săpăturile noi și cele vechi nu a fost încă efectuată.

Cea mai mare parte a cercetărilor din interiorul sitului Cetate nu a fost exploatată, din mai multe motive. Colectivele reunite pentru a face cercetări de teren nu au continuat fazele ulterioare săpăturilor de documentare și exploatare a materialelor. Cantitatea descoperirilor a fost copleșitoare, imposibil de exploatat prin inițiativă individuală. Documentația postbelică a săpăturilor din situl Cetate (1948-1949 și 1966-1975) s-a pierdut. Documentația din 1924 a fost exploatată 8 decenii mai târziu (Spânu 2005; 2014a, 12-72) și doar o mică parte din săpăturile recente (Babeș et al. 2001; 2002; 2003; 2004; 2005; 2006) a fost valorificată până în prezent. Situl s-a dovedit a avea o stratigrafie extrem de complexă (ex. Pl. 1/2), cu depozite de peste 4 m adâncime. Așezarea preistorică a fost perturbată de un habitat medieval intens. Majoritatea săpăturilor au fost secțiuni înguste care nu permit înțelegerea contextelor identificate. Nu a existat o comparație sistematică a materialelor cu stratigrafia. În aceste condiții,

Avem doar cunoștințe parțiale despre situl Cetate, iar semnele care indică faptul că acesta a fost locuit din timpuri preistorice nu au putut fi evidențiate cu claritate.

În ciuda tuturor vicisitudinilor și neajunsurilor cercetărilor de teren, siturile din epoca fierului de la Zimnicea au oferit un număr relativ mare de fibule, de o varietate morfologică remarcabilă. Înregistrarea și evocarea lor ne permite să creăm coloana vertebrală a unei cronologii relative a descoperirilor de la Zimnicea. În același timp, dezbaterea asupra contextelor de proveniență a fibulelor ne permite să surprindem anumite transformări culturale și ritualuri majore de la mijlocul perioadei Hallstatt până la începutul perioadei imperiale romane.

Cea mai veche fibulă descoperită la Zimnicea este o fibulă din fier Glasinac (Pl. 2/1) datată, prin analogie, în perioada mijlocie a EIA (Bader 1983, 80, nr. 177, fig. THY1T, Spânu 2009, 279-283, 290, fig. 2; Spânu 2014a, 73-79, fig. 15/1). Fibula a fost găsită într-un mormânt de înhumare identificat pe situl Cetate, sub straturi consistente ale așezării getice datând din perioada La Tene. Această descoperire contrazice faptul că ar fi putut exista două zone cu funcții diferite în EIA (Cetate ca zonă locuită și Câmpul morților ca zonă funerară). Cu alte cuvinte, înainte de a fi locuit în EIA, Cetate a fost folosit în scopuri funerare. Suprapunerea unui mormânt mai vechi cu un strat intens de așezare indică o discontinuitate a tradiției culturale locale. O întrerupere a prezenței umane pe sit, despre care putem presupune că a avut loc la sfârșitul EIA (sec. V h. - prima jumătate a secolului IV î.Hr.). Această întrerupere ar putea fi legată de perioada târzie (III) a necropolei de la Ferigile, de faza II de la Ravna și, în general, de EIA târziu din Dunărea de Jos (Vulpe 1970, 131, 145, nota 97; Vulpe 2001, 337-338; Hänsel 1974, 212; Măndescu 2010, 264).

Săpăturile din sectorul nordic al sitului Cetate au condus la identificarea unei fibule tracice din bronz cu arc placă (Pl. 2/2), în nivelurile inferioare ale așezării. Aceasta nu este singura fibulă tracică descoperită în așezare (până în prezent au fost găsite 7 piese), dar este singura pentru care s-a putut menționa poziția stratigrafică. În același timp, fibulele tracice sunt cele mai frecvent întâlnite în mormintele de incinerație de pe situl Câmpul morților (95 de piese; Alexandrescu 1980,50,96-99, fig. 45-48). Aceste fibule (ex. Pl. 2/2-7, 9-10) ilustrează varietatea morfologică a arcului (rotund în secțiune sau fațetat, spiralat sau încolăcit într-un fir de argint etc.), în ciuda schemei general stabilite (pentru clasificări recente ale fibulelor tracice, vezi: Zirra 2000 și Măndescu 2000).

Începuturile așezării în situl Cetate și revenirea intensă a înmormântărilor în situl Câmpul morților corespund perioadei în care fibula tracică a fost utilizată pe scară largă între secolul al IV-lea și mijlocul secolului al III-lea î.Hr. (Măndescu 2010, 353-355, fig. 68a-c; Spânu 2014c, 79, 82). Fenomene culturale de o importanță deosebită, cum ar fi răspândirea ceramicii la roată în Dunărea de Jos, importul consistent de produse grecești și imitarea locală a tehnicilor ceramice meridionale (de exemplu, vasele mari de tip pithos) marchează acest secol al fibulelor tracice. Este foarte posibil ca toate aceste fenomene culturale să fie afectate direct de expansiunea macedoneană în regiunile nordice ale Traciei.

Cele mai vechi fibule de tip La Tene ar putea fi considerate fibulele de bronz descoperite într-un context încă necunoscut (strat, casă?) pe Cetate și în mormântul C17M41 (Pl. 2/11-12). Similare din punct de vedere morfologic cu fibulele de tip Dux/Duchov (Maute 2000, 50), aceste piese demonstrează legăturile pe care comunitatea din Zimnicea le-a avut cu regiunile central-europene încă din faza Bl a cronologiei centro-europene La Tene (400-320 î.Hr.), cu alte cuvinte, chiar înainte ca celții să ajungă în Balcani. În acea perioadă, fibula tracă încă predomina în inventarele funerare din Zimnicea și, în general, în regiunea Dunării de Jos.

Mijlocul secolului al III-lea î.Hr. reprezintă un punct de cotitură în morfologia fibulelor de la Dunărea de Jos, datorită apariției fibulelor La Tene (cu arc bilateral). Rarele lor asocieri (Rustoiu 2008, 26, fig. 2/25-26; Feher 1934,111-112, fig. 97/1-2, 4; Măndescu 2010, 356) dovedesc că, pentru o perioadă foarte scurtă, noile forme au fost utilizate concomitent cu fibulele tracice. Ulterior, după mijlocul secolului al III-lea î.Hr. (începând cu LT Cl în cronologia central-europeană), fibulele La Tene au înlocuit fibulele tracice (Zirra 2000, 47; Măndescu 2010, 95, nota 388, 255). În această etapă a cercetării, asocierea dintre fibulele tracice și fibulele medii La Tene nu a fost documentată.

Mormântul C10M97 (Alexandrescu 1980, 30, nr. 42) ilustrează perfect coexistența celor două tipuri de fibule (tracice și de la Tène). O amforă thasiană, un bol local și două fibule tracice (Pl. 2/910) sunt asociate unei mici fibule din bronz cu două arcuri bilaterale, ambele funcționale (Pl. 2/8). Nu există nicio altă astfel de piesă în România, iar unii autori au considerat-o o „fibulă hibridă” (Alexandrescu 1980, 50; Măndescu 2010, 357-362; Zirra 2009, 82-84; Zirra 2011, 9; cf. Spânu 2013). Caracterul bilateral al izvoarelor înclină spre includerea fibulei în familia morfologică mai largă a fibulelor La Tene timpurii. Realizarea unui al doilea izvor care permite mobilitatea plăcii de prindere găsește analogii în Iliria (de

exemplu, în necropola de la Prozor: Drechsler-Bizic 1973, 19-20, pl. 27-28). Piesa din Zimnicea ar putea fi un import iliric, ilustrând astfel contactele la distanță stabilite de-a lungul Dunării în perioada care a precedat sau a urmat îndeaproape migrația celților în Balcani.

În mormântul C10M55 (Pl.2/13-14) există alte două fibule La Tene timpurii. Fibula cu picior pseudo-arc seamănă cu multe astfel de piese din Ucraina, Moldova, Bulgaria și România (Brujako 2009, 332, fig. 1/10-12, 335; 2/5-15; Topal 2012; Anastassov 2006, 14, 45; Măndescu 2010, 359) și poate fi inclusă în tipul de fibule A1-A2 care datează din LT B2 al cronologiei central-europene conform morfologiei lui K. Peschel (Fibeln mit Spiralfuss: Peschel 1972, 3-19). Cealaltă fibulă prezintă decorațiuni brandenburgice pe arc. Piciorul rupt a fost pierdut, dar putem presupune că fibula aparține tipului La Tene timpuriu. Fibulele cu arc bilateral descoperite în mormintele C10M97 și C10M55 reflectă debutul adoptării fibulelor celtice și aparțin modelelor culturale La Tene din Dunărea de Jos.

Fibule din perioada La Tene mijlocie se găsesc în cinci morminte de incinerare (ex. Pl.2/15-19; mormintele C10M73, C10M115, C15M56, C17M41, C10M108: Alexandrescu 1980, 100, fig. 49/4-6, 9-10; este imposibil de spus cărui tip de fibulă La Tene îi aparțin fragmentele din mormintele C17M25 și CIO-pass; vezi Alexandrescu 1980, 100, fig. 49/7-8; Babeș și colab. 2009 menționează descoperirea recentă a unor fibule noi incerte din perioada La Tene timpurie/mijlocie/târzie (?)) și în mai multe contexte ale așezării (ex. Pl. 2/20,22; vezi Spânu 2014a, 141-142. nr. 12,16,18, pl. 16/13; 18/1,5; pentru fibulele fragmentate ilustrate în fig. 16/11-12 tipul rămâne incert).

Doar două fibule aparțin tipurilor La Tene târzii: una provine din mormântul C10M21 (Pl. 2/24), cealaltă dintr-un context incert din situl Cetate (Pl. 2/23). Trebuie menționat că în La Tene mijlociu și târziu, fibulele sunt singurii indicatori utilizați pentru datarea mormintelor din Zimnicea. Aceasta reflectă reducerea drastică a funerarilor după mijlocul LIA (doar 8 morminte cu fibule La Tene mijlocii și târzii; vezi Babeș 1988, 8). Acest fenomen nu este rezultatul unei depopulări a sitului. Importurile elenistice târzii și imitațiile locale de cupe megariene indică o locuire relativ intensă pe situl Cetate. Cu alte cuvinte, deficitul de morminte La Tene mijlocii și târzii din Zimnicea este motivat cultural și se înscrie în contextul general de schimbare a practicii funerare la sfârșitul LIA (Babeș 1988, 18-29).

Există unele diferențe morfologice și cronologice semnificative între fibulele La Tene mijlocii din contexte funerare și unele dintre fibulele descoperite în așezare. Fibulele găsite în morminte au un mic arc (4 turle) și un arc ușor arcuit (Pl. 2/15-19). Două dintre ele au piciorul fixat la o distanță mare de izvor (Pl. 2/17-18). Aceste caracteristici sunt tipice perioadei La Tene mijlocii (Babeș 1988, 8). Pe de altă parte, fibulele care aparțin cu siguranță schemei La Tene mijlocii și care au fost descoperite în așezare au piciorul fixat pe arc, aproape de izvor. Una dintre acestea (Pl. 2/22; Spânu 2006, 302, pl. 4/1) poate fi comparată cu o fibulă din Conțești (Vulpe-Popescu 1976, 219, fig. 7). Asocierea acesteia din urmă cu o drahmă din Dyrrhachium înseamnă că ar trebui să aparțină unei perioade ulterioare (începutul secolului I î.Hr.) față de fibulele Motschwil, care sunt relativ similare și tipice pentru LT C2 în Europa Centrală (Rustoiu 1997, 35; Marton 2004).

O altă fibulă La Tene de la mijloc, de pe situl Cetate, prezintă un izvor fragmentar mare, din care încă există 7 turle (probabil au fost 14 la început), o flanșă biconică pe picior și un arc frânt în unghi drept (Pl. 2/20). Piesa a fost identificată în umplutura unei case medievale. Fibule similare au fost găsite în mormintele sud-dunărene din grupul Padea-Panagjurski Kolonii (Pavolce: Nikolov 1965, 182, fig. 22/v; Altimir: Nikolov 1972,65, fig. 12/sus dreapta). Inventarul funerar de la Altimir permite o sincronizare a acestei forme de fibulă cu plăcile de centură din secolul I î.Hr. (Babeș 1983, 207 și 220). Prin urmare, aceste fibule de tip La Tene mijlociu, cu o morfologie mai bine conservată, sunt incluse în perioada La Tene târzie și nu au analogii în mormintele de la Câmpul morților. Practic, pe Cetate nu există fibule datând din perioada La Tene mijlocie.

În stadiul actual al cercetării, pseudo-fibula medie La Tene, cu piciorul și arcul turnate împreună (Pl. 2/21; Spânu 2006, 302, pl. 4/2) este unică în descoperirile din România, dar a cunoscut o răspândire mai largă în oppida panoniană, precum și în Europa Centrală, de Sud și de Vest (Baitinger 2012, 381, https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro nota 121). Această piesă oferă un indiciu prețios care indică contactele culturale la distanță pe care comunitatea din Zimnicea le-a avut cu regiunile central-europene în secolul I î.Hr.

Fibula de bronz din mormântul C10M21 (Pl. 2/24) este fragmentară: s-au conservat doar arcul și placa de prindere. Arcul are aspectul unei plăci lungi ornamentate cu două fileuri verticale, iar placa de prindere este ornamentată cu linii în zig-zag. Aceste caracteristici sunt specifice fibulelor în formă de bol sau Schusselfibeln (arcul care continuă arcul), tipice Europei Centrale și de Vest, sau fibulelor în formă de lingură sau Loffelfibeln (arc sudat pe spatele arcului), tipice Daciei preromane. Fibulei din Zimnicea îi lipsesc vârful arcului și arcul, astfel încât orice încercare de a o încadra într-o tipologie exactă este compromisă. Prin urmare, datarea piesei este, de asemenea, incertă. Dacă fibulele în formă de bol sunt tipice pentru LT D2a în cronologia central-europeană (după unii autori 60-40/30, după alții 80-45 î.Hr.; Rieckhoff 2008, 5-8, cu literatură anterioară), fibulele în formă de lingură aparțin unei perioade ulterioare: 30/20 î.Hr. - 30/50 d.Hr. (Horedt 1973, 136, fig. 2; Spânu 2012, 142-145, fig. 48). Pe de altă parte, dacă fibulele în formă de arc sunt rareori întâlnite în Dacia preromană (doar 3 piese la Zemplin și Popești), fibulele în formă de lingură sunt destul de frecvente (Rustoiu 1997, 47, tip 14, fig. 47/9-11 și 48-50, tip 17, fig. 52-55). De aceea, probabilitatea ca piesa din mormântul C10M21 să fie o fibulă în formă de lingură (Loffelfibel) este mai mare. În acest caz, inventarul acestui mormânt ar putea data de la începutul erelor. În stadiul actual al cercetărilor, mormântul C10M21 este, deocamdată, singurul inventar funerar din Zimnicea care ar putea data peste două secole înainte de cucerirea Daciei de către romani.

Cea mai recentă fibulă descoperită în Zimnicea (Fig. 4/11; Spânu 2006,302, pl. 4/4) este o fibulă puternic profilată (krăftig profilierte Fibel). Judecând după etichetă, piesa a fost descoperită în partea de sud a sitului Cetate (șanțul VI/1949), la o adâncime de -1,33 m, probabil într-o groapă. Fibula seamănă cu tipul Almgren 68, care datează din fazele Blb-Blc din perioada imperială timpurie (mijlocul și sfârșitul secolului I d.Hr.; Godeowski 2000,71). Fibula confirmă afirmațiile laconice ale lui I. Nestor despre locuirea sitului Cetate încă din

secolul I d.Hr. (Nestor 1950, 94-95). Fibula impune o relativizare, dacă nu chiar o reconsiderare, a amplorii și durabilității depopulărilor impuse de autoritățile romane pe malul nordic al Dunării în secolul I d.Hr. (Vulpe 1960, 317-318; vezi Strabon VII 3.10 și CIL XIV 3068).

***

Fibulele de la Zimnicea reflectă o varietate morfologică pronunțată. Cu toate acestea, spectrul fibulelor nu acoperă uniform intervalul dintre mijlocul Epocii Fierului Timpuriu și perioada Imperială Timpurie. Există încă discontinuități culturale determinate fie de sincope ale prezenței umane pe sit, fie de transformări culturale majore. Există anumite sincope între perioada în care a fost utilizată fibula Glasinac (mijlocul EIA) și perioada în care a fost utilizată fibula tracică (LIA timpuriu). De la o epocă la alta, observăm diferite utilizări ale spațiului: în EIA mijlociu există morminte atât pe situl Cetate, cât și pe Câmpul martirilor. La începutul LIA asistăm la o reconfigurare a funcțiilor spațiului: acesta este momentul în care nucleul așezării este înconjurat de o zonă funerară.

Dacă în Zimnicea există numeroase fibule tracice (peste 100), tipul La Tene poate fi găsit în număr mai mic (22). Acest lucru se datorează scăderii practicilor funerare în LT mijlociu și târziu, dar se poate presupune că au existat anumite oscilații de intensitate sau discontinuități temporare în așezarea Cetate. Caracterul incomplet al informațiilor nu ne permite încă să ne facem o imagine clară asupra dinamicii așezării. De asemenea, trebuie avută în vedere diferența dintre utilizarea numeroaselor materiale în La Tene târziu din așezare (amfore Rhodes, cupe cu decorațiuni în relief; Spânu 2014a, 32-39,63-66) și singurul mormânt datând din această perioadă (C10M21) identificat la Câmpul morților.

Unele tipuri de inventar (fibula Glasinac, fibulele tracice) sunt expresii ale unor conexiuni regionale, balcanice. Prezența lor în Zimnicea nu este deloc surprinzătoare. Alte forme, cum ar fi fibula cu două arcuri bilaterale sau pseudo-fibula La Tene mijlocie, sunt însă apariții neobișnuite în Dunărea de Jos și reflectă contactul intermitent al comunităților din Zimnicea cu regiuni îndepărtate (Iliria, Pannonia). Aceste contacte la distanță au devenit mai intense în timpul LT timpuriu și târziu, când prezența umană în Cetate este documentată din abundență prin diverși indicatori cronologici și expresivi. Cel mai probabil, în timpul La Tene mijlocie nu asistăm la o sincopă a așezării umane în Zimnicea, deși trebuie să recunoaștem că a existat o scădere a prezenței umane și a expresivității sale culturale. Posibile întreruperi ale așezării în perioada secolului al III-lea î.Hr. - secolul al I-lea d.Hr. pot fi identificate la https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

(Alexandrescu 1974, 56-57), dar deocamdată și în stadiul actual al cercetării nu există argumente arheologice care să susțină această idee. În special, spectrul fibulelor cunoscute până în prezent nu ne permite să susținem astfel de presupuneri.

Referințe

Lista plăcilor

Pl. 1. 1. Harta zonelor investigate pe cele două situri Cetate și Câmpul morfilor din Zimnicea; 2.

Profilul vestic al șanțului J13ac de pe situl Cetate (2005). a. humus; b. gropi medievale (elementele 255 și 256); c. elemente din epoca fierului cu o fibulă tracică în elementul 272 (vezi Pl. 2/2); d. humus preistoric; e. loess (sol geologic).

Pl. 2. Fibule de la Zimnicea. 1. Fibulă Glasinac, mormântul 1 IA, Cetate-, 2. Fibulă tracică din elementul 276, Cetate, șanțul J13ac; 3. Fibulă tracică din mormântul C15M65; 4. Fibulă tracică din mormântul C2M16; 5. Fibulă tracică din mormântul C19M5; 6. Fibulă tracică din mormântul C10M111; 7. Fibulă tracică, passim; 8-10. fibule din mormântul C19M97; 11. fibulă LT timpurie, Cetate, passim; 12. fibulă LT timpurie din mormântul C19M1; 13-14. fibule din mormântul C10M55. 15. fibulă LT mijlocie din mormântul C17M41; 16. fibulă LT mijlocie din mormântul C10M108; 17. fibulă LT mijlocie formă mormânt C15M56; 18. fibulă LT mijlocie formă mormânt C10M115; 19. fibulă LT mijlocie formă mormânt C10M73; 20. fibulă LT mijlocie, Cetate (găsită în elementul medieval 105); 21. pseudo-fibulă LT mijlocie, Cetate, șanțul VI/1949, -1,50 m (dintr-o groapă?); 22. fibulă LT mijlocie, Cetate, șanțul VII—1, -0,50 m (strat LIA?); 23. fibulă LT târzie, Cetate, șanțul VII—1, -0,40 m (strat LIA?); 24. fibulă LT târzie din mormântul C10M21; 25. Almgren 68 fibula, Cetate, șanțul VI, -1,33 m, (din groapă?). 1; 15-16; 22-23. fier; 2; 6-14; 17-21; 24-25. bronz; 3-5. argint. 1-2; 6; 8-10; 14. după original; 3-5; 15-19. după Alexandrescu 1980; 11-12. după Măndescu 2010.

Planșa 1.1. Harta zonelor investigate pe cele două situri Cetate și Câmpul martirilor din Zimnicea; 2. Profilul vestic al șanțului J13ac pe situl Cetate (2005). a. humus; b. gropi medievale (elementele 255 și 256); c. elemente din epoca fierului cu o fibulă tracică în elementul 272 (vezi Planșa 2/2); d. humus preistoric; e. loess (sol geologic).

Planșa 2. Fibule de la Zimnicea. 1. Fibulă Glasinac, mormântul 1 IA, Cetate; 2. Fibulă tracă din elementul 276, Cetate, șanțul J13ac; 3. Fibulă tracă din mormântul C15M65; 4. Fibulă tracă din mormântul C2M16; 5. Fibulă tracă din mormântul C19M5; 6. Fibulă tracă din mormântul C10M111; 7. Fibulă tracă, passim; 8-10. fibule din mormântul C19M97; 11. fibulă LT timpurie, Cetate, passim; 12. fibulă LT timpurie din mormântul C19M1; 13-14. fibule din mormântul C10M55. 15. fibulă LT mijlocie din mormântul C17M41; 16. fibulă LT mijlocie din mormântul C10M108; 17. fibulă LT mijlocie formă mormânt C15M56; 18. fibulă LT mijlocie formă mormânt C10M115; 19. fibulă LT mijlocie formă mormânt C10M73; 20.

fibulă LT mijlocie, Cetate (găsită în elementul medieval 105); 21. pseudo-fibulă LT mijlocie, Cetate, șanțul VI/1949, -1,50 m (dintr-o groapă?); 22. fibulă LT mijlocie, Cetate, șanțul VII-1, -0,50 m (stratul LIA?); 23. fibulă LT târzie, Cetate, șanțul VII-1, -0,40 m (stratul LIA?); 24. fibulă LT târzie din mormântul C10M21; 25. fibulă Almgren 68, Cetate, șanțul VI, -1,33 m, (dintr-o groapă?). 1; 15-16; 22-23. fier; 2; 6-14; 17-21; 24-25. bronz; 3-5. argint. 1-2; 6; 8-10; 14. după original; 3-5; 15-19. după Alexandrescu 1980; 11-12. după Mandescu 2010.

ABREVIERI

BIBLIOTECA MVSEI MARISIENSIS
seria arheologică

Berecki, Sandor - Nemeth, E. Rita - Rezi, Botond (eds.), Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 24-26 octombrie 2008, BMM, I, Cluj-Napoca.

Berecki, Sandor (ed.), Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 9-11 octombrie 2009, BMM, II, Cluj-Napoca.

Bărbat, Nicoleta, Roman Așezarea Cristeștiului, BMM, III, Cluj-Napoca.

Berecki, Sândor - Németh, E. Rita - Rezi, Botond (eds.), Bronze Age Rites and Rituals in the Carpathian Basin. Actele Colocviului Internațional de la Mureș Târgu, 8-10 octombrie 2010, BMM, IV, Mureș Târgu.

Berecki, Sandor (ed.), Rituri și ritualuri din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Târgu Mureș, 7-9 octombrie 2011, BMM, V, Târgu Mureș.

Rezi, Botond - Németh, E. Rita - Berecki, Sandor (eds.), Meșteșugari și meșteri din Epoca Bronzului în Bazinul Carpatic. Actele Colocviului Internațional de la Mureș Târgu, 5-7 octombrie 2012, BMM, VI, Mureș Târgu.

Berecki, Săndor (ed.), Meșteșuguri și artizani din epoca fierului în Bazinul Carpatic. Lucrările Colocviului Internațional de la Mureș Târgu, 10-13 octombrie 2013, BMM, VII, Mureș Târgu.

Németh, E. Rita - Rezi, Botond (eds.), Bronze Age Chronology in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Coloquium from Targu Mureș, 2-4 October 2014, BMM, VIII, Targu Mureș.

Man, Nicoleta - Panczel, Szilamer-Peter (eds.), Dacia and Beyond Novel, BMM, IX, Cluj-Napoca.

Berecki, Sandor, Situl Epocii Bronzului de la Luduș, BMM, X, Cluj-Napoca.

Gâl, Szilârd-Sândor (ed.), Lucrările Primei Conferințe Internaționale a Asociației Antropologice Tôrôk Aurél, 13-15 noiembrie 2015, BMM, XI, Cluj-Napoca.

PN-II-RU-PD-2012-3-0316

3 Chiar și H. Daicoviciu, cunoscutul și respectatul savant dac, a vorbit ironic despre acest subiect (discuție personală cu el: Tibi, intr-un mormânt vasele lucrate cu mâna sunt dacice, cele la roată sunt celtice, cine va crede așa ceva în Germania?

https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

4 Un vas lucrat manual, decorat cu o bandă de plastic, a fost folosit ca urnă și indică faptul că în mormânt a fost înmormântată o femeie de origine autohtonă, probabil integrată în noua identitate stabilită. Analogii pentru vase similare lucrate manual au fost documentate în cimitire datate la începutul epocii târzii a fierului în regiunea dintre Dunăre și Tisa https://biblioteca-digitala.ro / http://muzeulmures.ro

10 cimitire scordisce au scos la iveală și alte forme de centuri din lanțuri de fier compuse din forme de opt răsucite și segmente conectate, de exemplu de tip Mokronog (Bozifi 1981a, 317, pl. 1/3; 6/6; Gustin 1984a, 319, Ap. 1/8; Blecic-Kavur-Kavur 2010,